

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहको
विधापरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

रिमप्रसाद आचार्य

शैक्षिक सत्र : २०६८/२०७०

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-३-१९-७०९-२०११

क्याम्पस रोल नं. : ०१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०७६/२०१९

प्रतिबद्धतापत्र

मेरो जानकारीमा यो मेरो मौलिक शोधपत्र हो । यसको कुनै अंश, प्रतिलिपि, प्रकाशित नभएको र शोध प्रयोजनस्वरूप उपाधि लिन विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत गरिएको छैन ।

वि.सं. : २०७६/०५/१५

सन् : ०१/०९/२०१९

.....
रिमप्रसाद आचार्य
शोधार्थी

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षमा अध्ययनरत छात्र रिमप्रसाद आचार्यले 'म कवितामा देश खोजिरहेछु' कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रम र लगनका साथ तयार पारिएको प्रस्तुत शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७६/०५/१५
०१/०९/२०१९

प्रा.डा. होमनाथ सापकोटा
शोधनिर्देशक
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनका विद्यार्थी रिमप्रसाद आचार्यले नेपाली स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको 'म कवितामा देश खोजिरहेछु' कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. होमनाथ सापकोटा
विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

प्रा.डा. होमनाथ सापकोटा
प्राध्यापक
शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

धनेश्वर भट्टराई
सह-प्राध्यापक
बाह्य परीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०७६।०५।१५

०९।०८।२०१९

कृतज्ञता ज्ञापन

‘म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन’ शीर्षकको यो शोधपत्र मैले श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. होमनाथ सापकोटाज्यूको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अमूल्य समय खर्चेर बौद्धिक सहयोग, आवश्यक सल्लाह र सुझाउ प्रदान गरी यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न सघाउ पुऱ्याउनु भएकोमा उहाँप्रति हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सुझाउ तथा हौसला दिएर सहयोग गर्नुहुने अन्य गुरुहरूप्रति समेत कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मलाई शैक्षिक एवम् अन्य कार्यका लागि प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पूजनीय मातापिता दुर्गादेवी उपाध्याय र लोकनाथ उपाध्यायप्रति सधैं कृतज्ञ रहने छु । लेखनकार्यका लागि उत्साह दिई सहयोग गर्ने जीवनसङ्गिनी सिर्जना अर्याल र छोरा रिदम आचार्यप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री एवम् जानकारी प्रदान गर्नुहुने महानुभावहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोध शीर्षकको छनोटदेखि नै अमूल्य सहयोग पुऱ्याउनु हुने मित्र दीपक ढुङ्गाना, रोशन रेग्मी, नगेन्द्र पौड्याल लगायत प्रस्तुत शोधकार्य तयार पार्ने क्रममा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सघाउने सम्पूर्ण जनप्रति धन्यवाद दिँदै यथासमयमै शोधकार्य टङ्कन गरी सहयोग पुऱ्याउनुहुने लिङ्ग कम्प्युटरका दाजु जीवन ढुङ्गानाप्रति पनि आभारी छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरसमक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : २०७६/०५/.....

...../०८/२०१९

.....

रिमप्रसाद आचार्य

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भरतपुर, चितवन

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१	विषय परिचय	१
१.२	समस्या कथन	१
१.३	शोधकार्यको उद्देश्य	१
१.४	पूर्वकार्यको विवरण	२
१.५	शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	५
१.६	शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.७	सामग्री सङ्कलन	५
१.८	अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार	५
१.९	शोधपत्रको रूपरेखा	५

परिच्छेद : दुई

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्व

२.१	विषयपरिचय	७
२.२	साहित्य लेखनको प्रेरणा	८
२.३	सम्मान तथा पुरस्कारहरू	८
२.४	सङ्घ-संस्थासंगको आबद्धता	९
२.५	पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को व्यक्तित्व	९
२.५.१	साहित्यिक व्यक्तित्व	१०
२.५.१.१	कवि व्यक्तित्व	१०
२.५.१.२	गजलकार व्यक्तित्व	१०
२.५.१.३	मुक्तककार व्यक्तित्व	११
२.५.१.४	हाइकुकार व्यक्तित्व	११
२.५.२	साहित्येतर व्यक्तित्व	११
२.५.२.१	सामाजिक व्यक्तित्व	१२

२.५.२.२ जागिरे तथा प्रशासनिक व्यक्तित्व	१२
२.५.२.३ सम्पादक तथा प्रकाशक व्यक्तित्व	१२
२.६ पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को कृतित्व	१२
२.७ पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को कृतिगत प्रवृत्ति	१३
२.७.१ राष्ट्रवादी विचारको अभिव्यक्ति	१४
२.७.२ सामाजिक यथार्थको प्रस्तुति	१४
२.७.३ मानवतावादी विचार	१४
२.७.४ समसामयिक चेतना	१४
२.७.५ व्यङ्ग्यात्मकता	१५
२.७.६ प्रणय भाव	१५
२.७.७ प्रगतिवादी चेतना	१५
२.८ निष्कर्ष	१६

परिच्छेद : तीन

'म कवितामा देश खोजिरहेछु' कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन

३.१ विषयपरिचय	१७
३.१.१ म कवितामा देश खोजिरहेछु	१७
३.१.२ समय हराएको बेला	२०
३.१.३ भरी परेको रात	२२
३.१.४ अस्तित्व र अस्मिता	२५
३.१.५ मेरो देश	२७
३.१.६ बुख्याँचा	२९
३.१.७ सडकमाथि कुदेको योजना	३१
३.१.८ फगत त्यही घाम	३३
३.१.९ म सगरमाथा भएछु आमा	३५
३.१.१० समय	३७
३.१.११ आस्थाको आधा जून	३९
३.१.१२ तिमी उतै फर्क आकाशतिर	४१

३.१.१३ तमसा	४२
३.१.१४ कुमारी जून	४४
३.१.१५ अब बन्दुक सुत्तुपर्छ	४६
३.१.१६ धड्कन	४८
३.१.१७ मेरी आमा, समय र बूढो पीपल	५०
३.१.१८ मेरो वर्तमान र काँचको नियति	५२
३.१.१९ पर्खिराख भूगोलको कुनै छेउमा	५४
३.१.२० च्यातिएका सपनाहरू र शङ्का	५६
३.१.२१ एउटा धुमिल स्मृति साँभको आकाशमा	५८
३.१.२२ ऊ कुन साम्राज्य बनाउँदैछ	६०
३.१.२३ हराएको तारा	६२
३.१.२४ विनिर्माण हुँदैछन् जिन्दगीका आयामहरू	६४
३.१.२५ पर्खाल	६६
३.१.२६ निर्जीव मान्छे	६८
३.१.२७ स्मृतिमा एक पल	७१
३.१.२८ एउटा रहस्य स्पर्शमा	७२
३.१.२९ सङ्कटमा कविता	७४
३.१.२० मनको भूगोल र जिजीविषाहरू	७६
३.१.३१ भ्रमको सिलसिला	७८
३.१.३२ अक्षर	८०
३.१.३३ सपनाहरूको खोजी	८२
३.१.३४ सपनाहरूको शल्यक्रिया	८४
३.१.३५ आधा फैलावटमा कुमारी आमा	८६
३.१.३६ एउटा कवि र निरन्तरता	८८
३.१.३७ रङ्गहरूको पहाड	८९
३.१.३८ आँखाभरि	९१
३.१.३९ मातृभूमि	९२

३.१.३०	मान्छे हुनुको अर्थ	९८
३.१.४१	दन्त्यकथाजस्तो सिंहदरबार	९९
३.१.४२	कालो रात	९७
३.१.४३	प्रेम दिवश	९८
३.१.४४	अमर प्रेम	१००
३.१.४५	समय	१०१
३.१.४६	फेसबुकमा भेटिएकी मेरी प्रेमिका	१०३
३.१.४७	तिम्रो याद	१०४
१.३.४८	म भसङ्ग हुन्छु	१०६
३.१.४९	मैले भनेकै हुँ	१०७
३.१.५०	प्रयोगशाला चौतारी	१०९
३.१.५१	विभाजित मन	११०
३.१.५२	ऊ अर्थात् कवि	११२
३.१.५३	रुमानी आगमन	११३
३.२	निष्कर्ष	११५

परिच्छेद चार

उपसंहार

४.१	सारसङ्क्षेप	११६
४.२	समग्र निष्कर्ष	११८

चिह्न प्रयोग तथा सङ्केताक्षर सूची

प्रस्तुत शोधपत्रमा अधोलिखित चिह्न र सङ्क्षिप्त रूपको प्रयोग तल दिइएका विशिष्ट अर्थमा गरिएको छ :

चिह्न प्रयोग

चिह्न	अर्थ
;	अर्धविराम
,	अल्पविराम
“ ”	कसैको प्रत्यक्ष उक्तिको उद्धरण गर्दा
...	केही अंश छोडिएको
§	गुरुवर्ण
	(१) पूर्णविराम, (२) लयविधानका सन्दर्भमा लघु
-	योजक
/	विकल्प, पर्याय
‘ ’	शीर्षक जनाउँदा वा विशेष जोड दिँदा
:	पृष्ठ सङ्ख्या बीचको सङ्केत
—	बाट
( )	पेटे टिप्पणी दिँदा

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्द चिन्हहरूको सूची यसप्रकार छ -

इ.सं.	-	इस्वी सम्वत्
उप.प्रा.	-	उपप्राध्यापक
एम.ए.	-	मास्टर्स अफ आर्टस्
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
डा.	-	डाक्टर
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
नं.	-	नम्बर
प्रा.	-	प्राध्यापक
प्रा.लि.	-	प्राईभेट लिमिटेड
पृ.	-	पृष्ठ
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
स्व.	-	स्वर्गीय
संस्क.	-	संस्करण

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

- अञ्जान, बिर्खे (२०७२). *अनुभूतिको कसीमा पीडै-पीडाको शृङ्खला : म कवितामा देश खोजिरहेको छु*. शल्यक्रिया समालोचनासङ्ग्रह. मकवानपुर : पालुङ साहित्य परिषद ।
- अधिकारी, पुष्प (२०६९). *म कवितामा देश खोजिरहेको छु*. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- अधिकारी, माधवप्रसाद (२०७०). 'पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवन : त्रि.वि. वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग ।
- अभागी, सदानन्द (२०७०). *पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को म कवितामा देश खोजिरहेछु कविताको सङ्क्षिप्त विवेचना. कपन बानेश्वर राष्ट्रिय साहित्य साप्ताहिक* (वर्ष २, अङ्क ६, पूर्णाङ्क ४६). काठमाडौं ।
- आनन्द, धनराज (२०६५). *यो माटो साहित्य शान : हाम्रो मभेरी प्रतिष्ठान. चितवन पोष्ट* (वर्ष १२, अङ्क ४, पृ. १). चितवन : चितवन पोष्ट प्रकाशन ।
- के.सी., श्रीबहादुर (२०७०). *म कवितामा देश खोजिरहेछु : कविताको विश्लेषण. उर्वरा* द्वैमासिक पत्रिका. (वर्ष १, अङ्क ३, पूर्णाङ्क १). काठमाडौं ।
- गिरी, धनराज (२०६६). *फगत चोखोमाया - हृदयको कुनाबाट. जून फुलेको बस्ती*. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- गिरी, राजेन्द्र (२०६६). *फूलको बस्तीमा जूनलाई निस्तो. जून फुलेको बस्ती*. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- गुर्मछान, दिनमान (२०६९). *कवितामा देश. नयाँ पत्रिका* (चैत्र १०, पृ. ५). काठमाडौं : नयाँ प्रकाशन प्रा.लि. ।
- तिवारी, शिला (२०६३). *शुभकामना. मनभित्रको मन*. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (२०५३). *नेपाली कविता भाग चार* (पाँचौं संस्क.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- थापा, मोहनहिमांशु (२०६६). *साहित्य परिचय* (पाँचौं संस्क.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पुडासैनी, दामोदर (२०६३). *समयका शक्तिशाली साक्षी पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'*. हाम्रो मभेरी. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।

- पुडासैनी, दामोदर (२०६४). *स्वप्निल नयनभिन्न डुबेका 'अञ्जलि'*. हाम्रो मभेरी. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- पौडेल, नरेन्द्रराज (२०७१). *म कवितामा देश खोजिरहेछु कृतिमा मानवता, शान्ति र राष्ट्रियता*. हाम्रो मभेरी. (वर्ष १५, अङ्क ३, पूर्णाङ्क ५२). चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- पौडेल, सुशीला (२०७०). *ऊ कवितामा देश खोजिरहेछु*. हाम्रो मभेरी. (वर्ष १४, अङ्क २, पूर्णाङ्क ५१). चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- बराल, रेशमराज (२०६३). *शुभकामना*. एक अञ्जलि घाम. पुष्प अधिकारी 'अञ्जली'. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- भण्डारी, पारसमणि र माधवप्रसाद पौडेल (२०७०). *नेपाली कविता र काव्य* (दोस्रो संस्क). काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६०). *कविता साहित्य र नेपाली कविताको इतिहास*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६२). *कविताको संरचनात्मक विश्लेषण*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- विनोदी, गोविन्दराज (२०६२). *शुभकामना*. मनभिन्नको मन. पुष्प अधिकारी 'अञ्जली'. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।
- शशि, सरिता (२०६४). *स्वप्निल नयनमा विछ्याउँदा*. हेटौँडा सन्देश (वर्ष ३, अङ्क ११२, पृ. ३). मकवानपुर : हेटौँडा सन्देश प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, प्रिया (२०६३). *एक अञ्जलि घामभिन्नका अञ्जली*. एक अञ्जलि घाम. पुष्प अधिकारी 'अञ्जली'. चितवन : हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठान ।

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय

२०२३ सालमा चितवन जिल्लाको चैनपुरमा जन्मेर नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउने पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' ले आफ्नो सिर्जनशीलतालाई विस्तार गरिरहेको पाइन्छ । साहित्य क्षेत्रमा उनको उपस्थिति कवि, गजलकार र मुक्तककारका रूपमा रहेको छ । 'अञ्जलि' का हालसम्म नौवटा साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित छन् । उनको २०६० सालमा प्रथम प्रकाशित कृति **मनभित्रको मन** गजलसङ्ग्रह हो । यस अतिरिक्त **स्वप्निल नयन** (२०६४), **वाह काठमाडौँ** (२०७१), **चुराको घर** (२०७२) र **बार्दली** (२०७५) जस्ता गजलसङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् भने **जुन फुलेको बस्ती** (२०६३), **एक अञ्जलि घाम** (२०६१) मुक्तकसङ्ग्रह, **मनको तृष्णा** (२०६९) हाइकुसङ्ग्रह र **म कवितामा देश खोजिरहेछु** (२०६९) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । यी विभिन्न सिर्जनाहरूका आधारमा पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' एक अनुसन्धेय व्यक्तित्व हुन्, भन्ने स्पष्ट हुन्छ । माधवप्रसाद अधिकारीबाट उनको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन भए तापनि कृति विश्लेषणमा केन्द्रित भई अध्ययन भएको छैन । उनको **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहको विधागत अध्ययन गरी निष्कर्षमा पुग्ने उद्देश्य राखिएको छ । त्यसैले प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक 'म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन' रहेको छ ।

१.२ समस्या कथन

प्रस्तुत शोधकार्यका समस्याहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्वगत प्रवृत्ति के-कस्तो रहेको छ ?
- (ख) **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन के-कसरी गर्न सकिन्छ ?

प्रस्तुत शोधकार्य गर्दा यिनै समस्याहरूको समाधान खोज्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को सिर्जना र साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्वगत प्रवृत्तिको पहिचान गर्नु,

(ख) म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन गर्नु ।

यिनै उद्देश्यहरूको परिपूर्तिर्तर्फ यो अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

१.४ पूर्वकार्यको विवरण

साहित्यिक व्यक्तित्व पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' आधुनिक नेपाली साहित्यको समसामयिक धाराका स्रष्टा हुन् । यिनको बारेमा विभिन्न पत्र-पत्रिका तथा लेखरचना मार्फत् विभिन्न साहित्यकार तथा समालोचकहरूले विभिन्न प्रकारका टीकाटिप्पणी एवम् चर्चा गर्दै आएको पाइन्छ । यसलाई नै यहाँ पूर्वकार्यको समीक्षाका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसको कालक्रमिक विवरण निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

साहित्यकार गोविन्दराज 'विनोदी' ले पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'का सिर्जनामा अनुभूतिको निखरता र युगचेतनाको प्रखरता पाइन्छ भन्ने टिप्पणी गरेका छन् । समकालीन चेतनाप्रयुक्त विषयवस्तुलाई स्पष्ट र सटीक रूपले आफ्ना सिर्जनामा अभिव्यक्ति दिने 'अञ्जलि'का कृतिहरू पाठकका मन-मुटुलाई सहजै स्पर्श गर्ने खालका छन्, भन्दै यिनको मूल्याङ्कन गरेका छन् (विनोदी, २०६२ : क) ।

शीला तिवारीले गजलकार पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'लाई सशक्त गजलकारका रूपमा मूल्याङ्कन गरेकी छिन् । तिवारीका विचारमा 'अञ्जलि'को गजलप्रतिको संलग्नता स्तुत्य छ (तिवारी, २०६३ : ग) भनेकी छिन् ।

प्रिया श्रेष्ठ 'पत्थर'ले पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' का मुक्तकहरूको चर्चा गर्दै 'अञ्जलि'लाई शब्दहरूसँग खेलन सक्ने र शब्दलाई जीवनवृत्तमा समायोजन गर्दै समसामयिक विकृति तथा विसङ्गतिप्रति चोटिलो व्यङ्ग्य गर्न सक्ने क्षमता भएका कुशल मुक्तककार तथा युगबोधी चेतना भएका साहित्यकारका रूपमा चर्चा गरेकी छिन् (श्रेष्ठ, २०६३ : ख) ।

दामोदर पुडासैनी 'किशोर' ले पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'लाई साहित्य लेखने र त्यसको प्रचार-प्रसार गरी समाजका हरेक अङ्गमा पुऱ्याउने व्यक्तिका हृदयमा चर्चा गरेका छन् । साहित्यमा आदर्शका कुरामात्र नलेखेर जीवनलाई नै आदर्शमय रूपमा जिउने आदर्शवान् स्रष्टाका रूपमा 'अञ्जलि'को चर्चा

गर्दै पुडासैनीले सृजना र त्यसको प्रचार गर्ने कार्यमा 'अञ्जलि' अद्वितीय रहेको अनुभूति गरेका छन् (पुडासैनी, २०६३ : ८) ।

रेशमराज बरालले साहित्यमा लागेर कहिल्यै नथाक्ने, अरूलाई पनि थाकेको महसुस हुन नदिने, उत्साही र जोशिला भावका साहित्यकारका रूपमा 'अञ्जलि'को चित्रण गरेका छन् (बराल, २०६३ : १४) ।

सरिता शशीले साहित्यकार पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'लाई शब्दचयनमा खुब विचार राख्ने, कोमल भाव तथा रसिलो व्यवहारका धनी व्यक्तित्वका रूपमा चर्चा गरेकी छन् (शशी, २०६४ : ३) ।

दामोदर पुडासैनी किशोरले समय र संस्कृतिलाई टपक्क टिपेर कला, शैली र विषयगत पक्षलाई नौलो निखार दिनसक्ने प्रतिभाका रूपमा 'अञ्जलि'लाई चिनाएका छन् (पुडासैनी, २०६४ : ८) ।

धनराज गिरीले 'अञ्जलि'को साहित्यिक कलाको चर्चा गर्दै उनको साहित्य यात्रालाई लोभलाग्दो साहित्यिक यात्राका रूपमा र 'अञ्जलि'लाई अध्ययनशील स्रष्टाका रूपमा चर्चा गरेका छन् (गिरी, २०६५ : ८) ।

खगेन्द्र गिरी 'कोपिला' ले चितवनको धुलो माटोमा खेल्दा खेल्दै थाहै नपाई अक्षरसँग साइनो गाँस्न पुगेका 'अञ्जलि' स्रष्टामात्र होइनन् उनी साहित्यिक गतिविधिहरूका कुशल अभिनेता पनि हुन भन्दै उनलाई मानिसका अन्तर्मनमा रहेका कुण्ठित भावहरूलाई साहित्यका माध्यमबाट व्यक्त गर्ने सफल व्यक्तित्वका रूपमा चर्चा गरेका छन् (गिरी, २०६६ : ८) ।

धनराज आनन्दले 'अञ्जलि'को साहस, लगानी र उत्साहको उच्च मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ (आनन्द, २०६६ : २) भनेका छन् ।

दिनमान गुर्मछानले 'अञ्जलि'का कवितामा मूलतः नविनतम तथा सरल अभिव्यक्ति पाइन्छ । सत्य र यथार्थ उनको कवितामा आएको छ । जसको माध्यमबाट जीवन भोगाइका विविध पक्ष उद्घोष भएको छ, भनेका छन् (गुर्मछान, २०६९ : ५) ।

सदानन्द अभागीले पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा हिजोआज सभ्यता र संस्कृतिलाई टुक्राएर देश

विभाजनको सङ्घारमा पुऱ्याएको बेला कवि कवितामा देश खोजिरहेका छन् भन्ने कुरा बताएका छन् (अभागी, २०७० : ४) ।

सुशीला पौडेलले 'अञ्जलि'का कविताहरूको विप्लेषण गर्ने क्रममा ऊ कवितामा देश खोजिरहेछ, ऊ हतियार बोक्दैन मात्र कलम कोर्छ, युगान्त परिवर्तनका कविता बनाउँछ, विचारको संवेदनशीलतामा संसार अनि ऊ कवितामा देश लेखिरहेछ, भाइचारा खोजिरहेछ (पौडेल, २०७० : १३) भन्ने अभिव्यक्ति दिएकी छिन् ।

श्री बहादुर के.सी. 'सैलुङ्गे'ले **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहका कविताहरूले वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा देशका राजनीतिक खेलाडीहरूलाई प्रष्ट भापड हानेको छ (के.सी., २०७० : ३५) भन्दै व्यङ्ग्यात्मक अन्तर्वस्तुको चर्चा समेत गरेका छन् ।

बिर्खे अन्जानले 'अञ्जलि'का कविताबारे समालोचना गर्दा उनका कविताहरूले राष्ट्रियता, राष्ट्रिय एकता र सार्वभौमिकताको आवाज उठाउँदै जीवनको निर्भीक अभिव्यक्ति गरेका छन् । यिनका कविताहरूमा अन्याय छ, अत्याचार छ, अभाव र अनिकाल छ, अर्थात् हामीले जीवनमा जेजे भोग्छौं त्यसको सिलसिलावार कथा छ, कहानी छ, भन्दै अनुभूतिको कसीमा पीडैपीडाको शृङ्खला **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रह हो (अन्जान, २०७१ : १००) भन्ने कुरा पनि गरेका छन् ।

नरेन्द्रराज पौडेल 'आशुतोष'ले **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कृतिमा देशमा देशभक्तको खडेरी परिरहेको बेला मानवता, शान्ति र राष्ट्रियताको त्रिवेणीका रूपमा यस कृति आएको छ (पौडेल, २०७१ : ५५) भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

माथिका विवरणबाट पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'का कृतिका सम्बन्धमा अध्ययन भएको देखिए पनि **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहमा केन्द्रित भई तिनको विधागत अध्ययन भएको पाइँदैन । तसर्थ यहाँ पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को 'म कवितामा देश खोजिरहेको छु कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन' शीर्षकमा केन्द्रित भई अध्ययन गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व

निरन्तर रूपमा नेपाली साहित्यको सेवामा लागि परेका पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'का कृतिका विषयमा फुटकर रूपमा सामान्य चर्चा र समीक्षाबाहेक व्यवस्थित अध्ययन-अनुसन्धान भएको देखिँन । त्यसैले प्रस्तुत शोध अध्ययन उनका विषयमा गरिएको व्यवस्थित अध्ययन हुनाले उनको साहित्यिक योगदानको मूल्याङ्कन पनि हुने र उनका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने भावी अध्येताहरूलाई समेत लाभ पुग्नेछ । तसर्थ **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहको अध्ययनको औचित्य रहेको पुष्टि हुन्छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्य **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहका कविताहरूको विधापरक अध्ययनमा केन्द्रित छ । लेखकको साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्वगत प्रवृत्ति पहिचान प्रस्तुत गरी अध्ययन गरिएको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सैद्धान्तिक सामग्रीका निम्ति पुस्तकालयीय अध्ययन तथा शोधनायकसँग प्रत्यक्ष भेटघाट एवम् आवश्यक मात्रामा प्रश्नावली र अन्तर्वार्ताजस्ता पद्धति अपनाइएको छ ।

१.८ अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनका निम्ति कविताका विधागत तत्त्वलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुगठित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि अध्ययनलाई आवश्यकताअनुसार स-साना शीर्षक वा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गर्नुका साथै मोटामोटी रूपमा निम्नानुसार चार परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

यस परिच्छेदमा विषयपरिचय, शोधशीर्षक, शोधप्रयोजन, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व, शोधकार्यको सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन पद्धति, शोधविधि र शोधपत्रको रूपरेखा रहेका छन् ।

दोस्रो परिच्छेद : पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्व

यस परिच्छेदमा साहित्यकार/कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को साहित्यमा आगमन, साहित्ययात्रा, कविता/काव्ययात्रा र यसका मुख्य प्रवृत्तिहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद : पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को 'म कवितामा देश खोजिरहेछु' कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन

यस परिच्छेदमा साहित्यकार/कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को **म कवितामा देश खोजिरहेको छु** (२०६९) कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन गरिनुका साथै 'अञ्जलि' ले कविता/काव्य जगत्मा दिएको योगदान र उनको स्थान निर्धारण गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

यो परिच्छेद उपसंहार तथा निष्कर्षका रूपमा रहेको छ । यसअन्तर्गत प्रत्येक अध्यायका निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएको छ र अन्त्यमा समग्र परिच्छेदको निष्कर्ष दिइएको छ । सन्दर्भ खण्डमा सन्दर्भसामग्रीलाई वर्णानुक्रम मिलाएर प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी आन्तरिक र बाह्य संरचना तथा आदि, मध्य र अन्त्य भागमा विभाजन गरी साङ्गोपाङ्ग रूपमा यो शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिशिष्ट खण्डअन्तर्गत विवेच्य कवितासङ्ग्रहको आवरण पृष्ठको छायाचित्र तथा शोधनायकसँग लिइएको अन्तर्वार्ताको प्रश्नावली राखिएको छ ।

परिच्छेद : दुई

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्व

२.१ विषयपरिचय

पिता स्व. भूपनबहादुर अधिकारी र माता देवकुमारी अधिकारीका पाँचौँ सन्तानका रूपमा २०२३ भाद्र १२ गते चितवन जिल्लाको तत्कालीन चैनपुर गा.वि.स.को वडा नं. ९ मा भएको हो ।

निम्नवर्गीय परिवारमा जन्मिएका 'अञ्जलि' दुई/तीन वर्षको उमेरमा नै पितृस्नेहबाट बञ्चित हुन पुगे । आमाको हेरचाहमा हुर्केका अञ्जलि आर्थिक कठिनाईका कारण भौतिक सुख, सयलबाट बञ्चित भए पनि पाँचौँ सन्तानका रूपमा जन्मिएका उनले शारीरिक परिश्रमको काम भने गर्नु परेन । चैनपुरकै सेरोफेरोमा सुख, दुःखका अनुभव बटुल्दै उनको बाल्यकाल बितेको देखिन्छ ।

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को प्राथमिक तहको शिक्षा श्री राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय चैनपुरबाट सुरु भएको हो । त्यहाँ उनले कक्षा एकदेखि तीनसम्मको शिक्षा हासिल गरेका थिए भने कक्षा चारदेखि सातसम्म श्री जनजीवन माध्यमिक विद्यालय चैनपुरमै भएको हो । २०४४ सालमा श्री जनजागृति मा.वि., पिठुवाबाट तृतीय श्रेणीमा प्रवेशिका उत्तीर्ण गरेका हुन् भने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरमा स्नातक तहसम्मको अध्ययन गरेका हुन् ।

२०४४ सालमा मकवानपुर जिल्लाको हेटौँडामा बसोवास गर्ने इन्दिरा सापकोटासँग प्रेम विवाह गरेका 'अञ्जलि' दम्पतिबाट सुवास अधिकारी र सुलभ अधिकारी गरी दुई सन्तान रहेका छन् । यिनको पारिवारिक अवस्था सामान्य स्तरको देखिन्छ ।

निम्न मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएका 'अञ्जलि'को पेसा कृषि नै भए पनि आर्थिक अभावका कारण अध्ययनलाई बीचमै रोकी जागिरे जीवन सुरु गरेका हुन् । हाल उनी वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनमा पुस्तकालयमा सुब्बा पदमा कार्यरत रहेका छन् भने हाल यिनको चैनपुरमा १० धुर जति मात्र जग्गा रहेको छ । जागिरे जीवनपछि भने उनको आर्थिक अवस्थामा सुधार भएको पाइन्छ ।

आफ्नो परिवार, जागिर र साहित्य साधनालाई सन्तुलित गर्दै आफ्नो कर्तव्यमा अगाडि बढेका 'अञ्जलि'को हालको आर्थिक अवस्था पनि मध्यम स्तरको रहेको देखिन्छ ।

२.२ साहित्य लेखनको प्रेरणा

चैनपुरको ग्रामीण परिवेशमा हुर्केका 'अञ्जलि' लाई साहित्य लेखनमा त्यहाँको सामाजिक, सांस्कृतिक, पारिवारिक एवम् वातावरणले प्रभाव पारेको देखिन्छ । यिनी बाल्यकालदेखि नै भावुक, कल्पनाशील र एकान्तप्रेमी व्यक्ति थिए । जसले गर्दा उनलाई सानातिना घटनाले पनि तुरुन्तै प्रभाव पार्ने गर्दथ्यो । उनको साहित्य लेखन विद्यार्थी जीवनबाट सुरु भएको पाइन्छ । २०४४ सालमा बालकविता *मेरो माटो मेरो मुटु* लेखेर उनी नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका हुन् । साहित्यिक गोष्ठीमा सहभागी भई रचना वाचन गर्ने क्रममा साहित्यानुरागीहरूले दिएका सल्लाह, सुझाउ नै उनको साहित्यिक लेखनकार्यमा प्रेरणाको मूल स्रोत रहेको पाइन्छ । चितवनका चर्चित साहित्यकार गोविन्दराज 'विनोदी' र प्रेमविनोद 'नन्दन' सँगको सङ्गत तथा उहाँहरूको सल्लाहले साहित्ययात्रामा थप प्रेरणा प्रदान गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी डा. भीमचरण थापाको *माया* उपन्यास र महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको *मुनामदन* खण्डकाव्यबाट अत्यन्त प्रभावित भई आफ्नो साहित्य साधनालाई अगाडि बढाउन प्रेरणा प्राप्त गरेका थिए (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३ सम्मान तथा पुरस्कारहरू

असल कार्य गर्ने मानिसलाई त्यसतर्फ आकर्षित गर्नका लागि सम्मान तथा पुरस्कार दिने गरिन्छ । यस किसिमका पुरस्कार तथा सम्मानले व्यक्तिमा हौसला प्रदान गरी उसलाई अभि बढी लगनशील बनाउँछ । पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' ले उत्कृष्ट साहित्य सृजना र कृतिहरूका कारण साहित्यानुरागी एवम् विभिन्न सङ्घ-संस्थाहरूको मन जित्न सफल छन् । नेपाली साहित्यको उन्नयनमा उनले पुऱ्याएको योगदानको कदर गर्दै विभिन्न समयमा विभिन्न साहित्यिक सङ्घ-संस्थाहरूले सम्मान तथा पुरस्कार प्रदान गरी उनलाई हौसला प्रदान गरेको देखिन्छ ।

यसै क्रममा नवरङ्ग साहित्यिक सम्मानपत्र (२०६०, इलाम), भूकम्प साहित्यिक पुरस्कार (२०६०, कैलाली), अनामिका साहित्यिक अभिनन्दन तथा सम्मान (२०६१, चितवन), चितवन साहित्य परिषद्द्वारा पुरस्कृत (२०६१, गजल प्रतियोगिता), देवकोटा अध्ययन केन्द्रबाट सर्वोत्कृष्ट पुरस्कार (२०६१, चितवन), तुल्सराम स्मृति प्रतिष्ठानबाट पुरस्कृत र सम्मान (२०६३, बाँके), मितजू साहित्य प्रतिष्ठानबाट सम्मान (२०६३, चितवन), कालिका स्रष्टा अभिनन्दन सम्मान र पुरस्कृत (२०६३, कालिका एफ.एम., चितवन), गजल साधना सम्मान तथा पुरस्कार (२०६४, धनगढी), आँकुरा नेपालबाट सम्मानपत्र (२०६४,

नेपालगञ्ज), लक्ष्मीस्मृति साहित्यिक समाजबाट सम्मान (२०६५, नवलपरासी), कैलास साहित्यिक पत्रिकाद्वारा सम्मान (२०६५, चितवन), सिन्धुली साहित्य प्रतिष्ठानबाट सम्मान (२०६५, सिन्धुली), रेडियो थाहा सञ्चारबाट सम्मान (२०६६, हेटौँडा), अन्तरङ्ग साहित्य सम्मान (२०६९, काठमाडौँ), मकवानपुर-हेटौँडा-शिवपुरी साहित्य समाजबाट पत्रकारिता पुरस्कार र सम्मान (२०६०, हेटौँडा), पल्लव साहित्य प्रतिष्ठानबाट सम्मान (२०७०, चितवन), एट्टिच्युड मल्टी लर्निङबाट सम्मान (२०७०, चितवन), गजलमञ्च इलामबाट सम्मान (२०७०, इलाम), महाकली गजल प्रतिष्ठानबाट 'गजल साधना' सम्मान (२०७१, मञ्चनपुर), भानु स्वर्ण पदक र प्रशंसा-पत्र (२०७२, नेपाल सरकार), नमस्ते साहित्य परिषद्बाट गजल वर्ष सम्मान (२०७३, ओखलढुङ्गा), रिलेसन एफ.एम., रत्ननगरबाट सम्मान तथा पुरस्कार (२०७४, चितवन) बाट सम्मानित एवम् 'अञ्जलि' पुरस्कृत भएको पाइन्छ (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.४ सङ्घ-संस्थासँगको आबद्धता

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' साहित्यिक एवम् साहित्येतर सङ्घ-संस्थामा आबद्ध रहेका छन् । २०५७ देखि हालसम्म हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठानमा अध्यक्ष, २०६३ सालदेखि गजल मञ्च चितवनका सचिव, २०६३ मा गजल सन्ध्या चितवनका संरक्षक एवम् संस्थापक अध्यक्ष, २०६४ सालदेखि नेपाल लेखक सङ्घ नारायणी अञ्चल समितिका कोषाध्यक्ष, २०६४ सालमा नेपाल राष्ट्रिय गजल प्रतिष्ठान केन्द्रीय समितिका सल्लाहकार, २०६७ सालमा अग्रगामी समाज नेपालका सदस्य, २०६९ सालदेखि मातृभूमि साहित्य समाज हेटौँडा र पर्वत साहित्य सङ्गम कुश्मा, पर्वतका आजीवन सदस्य भई 'अञ्जलि' विभिन्न सङ्घ-संस्थाहरू संलग्न हुँदै आएको शोधनायक बताउँछन् ।

२.५ पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को व्यक्तित्व

साहित्यकार 'अञ्जलि'को जीवन पक्षको समालोचनात्मक अध्ययन यस अगाडि गरिसकिएको हुनाले यहाँ उनमा निहित विविध व्यक्तित्वका पाटाहरूको सर्वेक्षणमा केन्द्रित गरिएको छ । मानवको व्यक्तित्व एक्कासि बनाउन सकिँदैन । व्यक्तित्व कुनै पनि मानिसको खास पहिचान हो । व्यक्तित्व निर्माणमा उसको पारिवारिक पृष्ठभूमि, शिक्षादीक्षा, सङ्गत, सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक परिवेशले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । तीन दशक जति जीवन सामाजिक तथा साहित्यिक क्षेत्रमा क्रियाशील बनाउँदै आएका पुष्प अधिकारी

‘अञ्जलि’ को व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूलाई साहित्यिक र साहित्येतर व्यक्तित्वको रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

२.५.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

साहित्यकारका रूपमा पुष्प अधिकारी ‘अञ्जलि’को विशेष योगदान गजल, मुक्तक, कविता, निबन्ध, गीत तथा कथाको फाँटमा फैलिएको छ । २०४४ सालमा *मेरो माटो मेरो मुटु* शीर्षकको बालकविताबाट यिनको साहित्यिक यात्रा सुरु भएको पाइन्छ । पत्रिकामा प्रकाशित लेखहरूका साथै पुस्तककारका रूपमा उनका अहिलेसम्म जम्मा नौवटा कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् । **मनभित्रको मन** (गजलसङ्ग्रह, २०६०) उनको पहिलो प्रकाशित कृति हो । त्यसै गरी अन्य कृतिहरूमा **एक अञ्जलि घाम** (मुक्तकसङ्ग्रह २०६१), **जुन फुलेको बस्ती** (मुक्तकसङ्ग्रह, २०६३), **स्वप्निल नयन** (गजलसङ्ग्रह, २०६४), **मनको तृष्णा** (हाइकुसङ्ग्रह, २०६९), **म कवितामा देश खोजिरहेछु** (कवितासङ्ग्रह, २०६९), **वाह काठमाडौँ** (गजलसङ्ग्रह, २०७१), **चुराको घर** (गजलसङ्ग्रह, २०७२) र **बार्दली** (गजलसङ्ग्रह, २०७५) प्रकाशित भएको पाइन्छ । यिनले नेपाली साहित्यको विभिन्न विधामा कलम चलाएका हुनाले ती विधागत व्यक्तित्वलाई छुट्टाछुट्टै निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

२.५.१.१ कवि व्यक्तित्व

सङ्ख्यात्मक रूपमा ‘अञ्जलि’का गजलसङ्ग्रह धेरै प्रकाशित भए पनि उनको साहित्यिक यात्रा भने कविताबाट सुरु भएको पाइन्छ । २०४४ सालमा **राष्ट्र पुकार** पत्रिकामा *मेरो माटो, मेरो मुटु* शीर्षकको बालकविता प्रकाशित भएको थियो, यो कविता नै उनको पहिलो प्रकाशित रचना हो । धेरै भाव सम्प्रेषण, गद्यशैलीलाई अँगालेर कविता लेख्नु र समसामयिक परिस्थितिको चित्रण गर्नु उनको कविताको मूलभूत विशेषता हो । **म कवितामा देश खोजिरहेछु** (२०६९) ‘अञ्जलि’ को पहिलो कवितासङ्ग्रह हो र हालसम्मको एकमात्र यो नै कविता कृति हो । उनको यस कवितामा त्रिपन्नवटा कविता सङ्गृहीत छन् । हाल पनि उनी विभिन्न समयमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा कविता प्रकाशित गरेर आफूलाई अब्बल कविका रूपमा उभ्याउन सफल भएको कुरा शोधनायक बताउँछन् ।

२.५.१.२ गजलकार व्यक्तित्व

२०४७ सालदेखि नै नेपाली गजलमा अभिरुचि राख्दै आएका ‘अञ्जलि’ सोही समयदेखि नै गजल लेख्न थालेको बताउँछन् । गजल लेखनको सुरुवाती समयमा शृङ्गारिक गजलको सृजना गरेका ‘अञ्जलि’ को **मनभित्रको मन** (२०६०) पहिलो प्रकाशित

गजलसङ्ग्रह हो । त्यसै गरी **स्वप्निल नयन** (२०६४), **वाह काठमाडौं** (२०७१), **चुराको घर** (२०७२) र **बार्दली** (२०७५) नामक गजलसङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् । नौवटा पुस्तकमध्ये पाँचवटा पुस्तक गजलसङ्ग्रह हुनुले पनि यिनी मूलभूत रूपमा सफल गजलकार हुन् भन्न सकिन्छ । उनका गजलमा माया-प्रेमका साथै सामाजिक विकृति, विसङ्गति आदिलाई प्रमुख विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । अहिले पनि उनी गजल रचनामा लागेर गजलको श्रीवृद्धिमा लागेको पाइन्छ । समय-समयमा विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरूमा उनका गजलहरू प्रकाशित भइरहेका छन् ।

२.५.१.३ मुक्तककार व्यक्तित्व

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरूमा कलम चलाएका 'अञ्जलि' सफल मुक्तककार मानिन्छन् । हालसम्म उनका **एक अञ्जलि घाम** (२०६१) र **जून फुलेको बस्ती** (२०६३) गरी दुईवटा मुक्तकसङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । उनका मुक्तकमा सटीक ढङ्गले देशको विग्रदो अवस्थाप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेको पाइन्छ । उनको मुक्तक विधाप्रतिको समर्पण र प्रतिबद्धतामा उत्तिकै प्रशंसनीय र अनुकरणीय रहेको देखिन्छ ।

२.५.१.४ हाइकुकार व्यक्तित्व

नेपाली साहित्यको गद्यमा भन्दा पद्यमा बढी सफल मानिएका 'अञ्जलि' हाइकुकार पनि हुन् । जापानी शैलीको हाइकु लेखनमा उनी सफल मानिन्छन् । उनको हालसम्म **मनको तृष्णा** (२०६९) हाइकुसङ्ग्रह प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' ले नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरूमध्ये २०४४ सालमा **हेनरी ड्युना** शीर्षकको निबन्ध, २०४८ सालमा **अछुतो हुनुको पीडा** शीर्षकको कथा लेखी आफूलाई कथाकार तथा निबन्धकारका रूपमा पनि चिनाएका छन् ।

२.५.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' जसले आफूलाई साहित्यिक व्यक्तित्वका साथसाथै साहित्येतर व्यक्तित्वका रूपमा पनि स्थापित गराएको देखिन्छ । उनी सामाजिक क्षेत्रमा पनि निकै सक्रिय रहेका छन् । जागिरे जीवनको व्यस्तताका बावजुद पनि उनले विभिन्न क्षेत्रमा रहेको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

२.५.२.१ सामाजिक व्यक्तित्व

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' लाई समाजका अशक्त एवम् असहाय व्यक्तिहरूको सेवा र सामाजिक क्षेत्रमा सक्रिय व्यक्तित्वका रूपमा लिन सकिन्छ । मध्यम वर्गीय परिवारमा

जन्मिएको, सानै उमेरमा पितृस्नेहबाट वञ्चित रहनु परेकै कारण उनी दीन-दुःखी, असहाय व्यक्तिहरूलाई तन, मन र धनले कुनै पनि किसिमका सहयोग गर्न पछि पर्दैनन् । समाजमा आवश्यकता परेर कसैले बोलाए त्यहाँ पुगिहाल्ने, आफूले सक्दो सहयोग गर्न पनि कहिल्यै पछि नहट्ने, समाजमा रहेको विकृति, विसङ्गति र कुरीतिलाई जरैबाट उन्मूलन गरी आधुनिक समाजको निर्माणमा लाग्नु पर्दछ, भन्ने विचारले उनलाई सामाजिक कार्यतर्फ प्रेरित गरेको पाइन्छ ।

२.५.२.२ जागिरे तथा प्रशासनिक व्यक्तित्व

स्नातक तहसम्मको अध्ययन गरेका 'अञ्जलि' ले आफ्नो घरायसी कारण तथा आर्थिक अवस्थाले २०४७ सालदेखि नै जागिरे जीवनमा प्रवेश गरेका हुन् । सुरुमा शिक्षण पेसामा लागेका 'अञ्जलि' हाल वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसमा पुस्तकालयको सुब्बा पदमा कार्यरत रहेका छन् । उनको साहित्येतर व्यक्तित्वमध्येको प्रमुख व्यक्तित्व भनेको नै जागिरे तथा प्रशासनिक व्यक्तित्व रहेको छ ।

२.५.२.३ सम्पादक तथा प्रकाशक व्यक्तित्व

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' ले २०५७ सालदेखि नै हाम्रो मभेरी साहित्य प्रकाशन तथा अन्य सस्थाहरूमा आवद्ध रहेर सम्पादक तथा प्रकाशकको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको देखिन्छ । २०६२ आषाढमा गजल बिम्ब (संयुक्त गजलसङ्ग्रह) को सम्पादक, २०६३ सालमा गजल दीप (संयुक्त गजलसङ्ग्रह) को सम्पादक, २०६४ सालमा गजल यात्राको सम्पादक, २०६५ सालमा साहित्यिक पत्रिका चितवनको संयोजक तथा सम्पादक, हाम्रो मभेरी साहित्य प्रतिष्ठानका सम्पादक गरी थुप्रै सामाजिक सङ्घ-संस्था तथा पत्रपत्रिकाका सम्पादक एवं प्रकाशकका रूपमा कार्य गर्दै आएको देखिन्छ ।

२.६ पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को कृतित्व

२०२३ साल भाद्र १२ गते चितवनको चैनपुरमा जन्मिएका पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' विद्यार्थी कालदेखि नै साहित्यतर्फ अग्रसर भएको पाइन्छ । मेरो देश मेरो मुटु नामक फुटकर कविता लेखेर आफ्नो साहित्यिक यात्रा अघि बढाएका यिनी कविता, कथा, मुक्तक, हाइकु हुँदै गजलसम्म पुगेको देखिन्छ । मनभित्रको मन (गजलसङ्ग्रह, २०६०), एक अञ्जलि घाम (मुक्तकसङ्ग्रह २०६१), जुन फुलेको बस्ती (मुक्तकसङ्ग्रह, २०६३), स्वप्निल नयन (गजलसङ्ग्रह, २०६४), मनको तृष्णा (हाइकुसङ्ग्रह, २०६९), म कवितामा देश खोजिरहेछु

(कवितासङ्ग्रह, २०६९), **वाह ! काठमाडौँ** (गजलसङ्ग्रह, २०७१), **चुराको घर** (गजलसङ्ग्रह, २०७२) र **बार्दली** (गजलसङ्ग्रह, २०७५) जस्ता नौवटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित छन् ।

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को साहित्यिक योगदान विश्लेषण गर्दा गजलकार व्यक्तित्व निकै प्रभावशाली देखिन्छ । उनी नेपाली गजलको फाँटमा सामाजिक यथार्थवादी, सुधारवादी, प्रगतिवादी र नारीवादी गजलकारका रूपमा स्थापित छन् । त्यस्तै भावात्मक, राष्ट्रप्रेमी एवम् जातिप्रेमी मुक्तककारका रूपमा अधिकारी परिचित छन् । त्यसैगरी समसामयिक धारालाई कविता रचना गर्ने 'अञ्जलि' का कवितामा राष्ट्रमा देखापरेका सामाजिक, राजनैतिक क्षेत्रमा देखापरेका विकृति, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्दछन् । समग्रमा बहुमुखी प्रतिभा सम्पन्न 'अञ्जलि' नेपाली साहित्याकाशमा एउटा उज्ज्वल नक्षत्रका रूपमा स्थापित भएका छन् ।

'अञ्जलि' गजल लेखनको क्षेत्रमा केन्द्रित रहेका छन् भने यस चरणमा उनी गजलकारका साथै कवि र हाइकुकारका रूपमा उदाएका छन् । पूर्वार्ध चरणको तुलनामा उत्तरार्धमा उनका रचनामा प्रौढता देखा पर्दछ । उनले माया, प्रेमजस्ता विषयबाट मुक्त हुँदै राष्ट्रिय विषयवस्तुलाई अँगालेको पाइन्छ । राजनैतिक, सामाजिक कुरीति, कुसंस्कार, भ्रष्टाचार, वैदेशिक रोजगारजस्ता विषयलाई मूलभूत रूपमा अङ्गिकार गरेको पाइन्छ । यस चरणमा उनका **म कवितामा देश खोजिरहेछु** (कवितासङ्ग्रह), **मनको तृष्णा** (हाइकुसङ्ग्रह), **वाह ! काठमाडौँ** (गजलसङ्ग्रह), **चुराको घर** (गजलसङ्ग्रह) र **बार्दली** (गजलसङ्ग्रह) प्रकाशित भएका छन् ।

यसरी पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'ले नेपाली साहित्यको एउटा विधामा मात्र सीमित नरही कविता, गजल, मुक्तक, हाइकुजस्ता विधामा सफलतापूर्वक कलम चलाएका छन् । उत्कृष्ट साहित्य सिर्जना गर्ने यिनका रचनाहरूले पाठकका मन जित्न सफल भएका देखिन्छन् ।

२.७ पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को कृतिगत प्रवृत्ति

साहित्यकार पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' ले कविता, गजल, मुक्तक र हाइकुजस्ता विधामा सफलतापूर्वक कलम चलाएका छन् । माथि उल्लिखित रचनाहरूका आधारमा साहित्यकार 'अञ्जलि' का साहित्यिक प्रवृत्तिहरूलाई समग्रमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

२.७.१ राष्ट्रवादी विचारको अभिव्यक्ति

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' का रचनाहरूमा राष्ट्रवादी विचारको अभिव्यक्ति उल्लेख्य रूपमा भेट्न सकिन्छ । कविता, गजल, मुक्तक र हाइकुमा राष्ट्रवादी विचार अभिव्यक्त भएको छ । उनले आफ्ना रचनामा एउटा सचेत नागरिकले राष्ट्रप्रतिको दायित्व पूरा गर्नुपर्ने विचारलाई महत्त्वका साथ प्रस्तुत गरेका छन् । 'अञ्जलि' का **म कवितामा देश खोजिरहेको छु** (कवितासङ्ग्रह), **जून फुलेको बस्ती** (मुक्तकसङ्ग्रह), **एक अञ्जलि घाम** (मुक्तकसङ्ग्रह) आदि कृतिहरूमा राष्ट्रप्रेमको भाव व्यक्त भएको देखिन्छ ।

२.७.२ सामाजिक यथार्थको प्रस्तुति

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को अर्को साहित्यिक प्रवृत्ति सामाजिक यथार्थको प्रस्तुति गर्नु हो । साहित्यलाई समाजको प्रतिबिम्ब मान्ने अतृप्तयात्री समाजमा घट्ने घटनालाई विषयवस्तु बनाएर साहित्य सिर्जना गर्छन् । आफूले देखेका, अनुभव गरेका र सुनेका यथार्थ घटनाहरूलाई आफ्ना रचनामा प्रस्तुत गर्नु उनको विशेषता हो ।

म कवितामा देश खोजिरहेको छु (कवितासङ्ग्रह) मा समाजको यथार्थ चित्रण गरेका छन् । यस कवितासङ्ग्रहभित्र रहेका *दन्त्यकथाजस्तो सिंहदरवार, मेरी आमा समय र बूढो पीपल* सामाजिक विषयवस्तुलाई आधार बनाएर रचना गरिएका कविता हुन् । **जून फुलेको बस्ती** (मुक्तकसङ्ग्रह) लाई सामाजिक यथार्थवादी मुक्तकसङ्ग्रह मान्न सकिन्छ । यिनका रचनामा समाजमा देखिएका आर्थिक, सामाजिक, वर्गीय विभेद, छुवाछुत, कुरीति आदिलाई यथार्थपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेका छन् ।

२.७.३ मानवतावादी विचार

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को रचनामा मानवतावादी स्वर प्रस्तुत भएको पाइन्छ । मानवप्रेम, मानव कल्याण, परोपकारको भावना आदि यिनका मानवतावादी चिन्तनसम्बन्धी महत्त्वपूर्ण विशेषता हुन् । *मेरी आमा, समय र बूढो पीपल, अब बन्दुक सुत्नुपर्छ* शीर्षकका कविता मानवतावादी विचारले भरिएका उत्कृष्ट कविता हुन् ।

२.७.४ समसामयिक चेतना

साहित्यकार समाजको चित्रण गर्ने एक सचेत व्यक्ति भएकाले समाजका विभिन्न पक्षहरूलाई समेटेर आफ्ना रचनामा व्यक्त गर्दछन् । पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' का रचनाहरूमा प्रतीकात्मक रूपमा तत्कालीन युगखण्डको घटना र पीडाबोधलाई मुख्य विषयवस्तुको रूपमा समावेश गरिएको पाइन्छ । तत्कालीन निरङ्कुश शासक र त्यसबाट

सिर्जित कहालीलागदो परिस्थिति, सामन्तहरूको हाली-मुहालीलाई प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । उनका रचनाहरूमा राजनैतिक, सामाजिक क्षेत्रहरूको आडम्बर र द्रव्यमुखी बन्दै गएको कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । देशको राजनीतिक, सामाजिक, शिक्षा, स्वास्थ्य, बेरोजगारी लगायत हरेक पक्षहरूमा सशक्त रूपमा आफ्ना रचनाहरूमा अभिव्यक्त गरेको पाइन्छ ।

२.७.५ व्यङ्ग्यात्मकता

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को अर्को साहित्यिक प्रवृत्ति व्यङ्ग्यात्मकता हो । उनका कविता, गजल तथा मुक्तकहरूमा मानव जीवन भोगाइका क्रममा देखापरेका सामाजिक, राजनीतिक विकृति, विसङ्गतिहरूप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । *एउटा धुमिल स्मृतिको आकाशमा, मेरो वर्तमान र काँचको नियति, एउटा अपरिचित मान्छे* शीर्षकका कविताहरूमा व्यङ्ग्यात्मकताले भरिएका छन् ।

२.७.६ प्रणय भाव

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' कविका साथसाथै गजलकार र मुक्तककार पनि हुन् । उनका कविता तथा मुक्तकहरूमा प्रणय भाव प्रकट भएको पाइन्छ । *अमरप्रेम, प्रेम दिवस, रुमानी आगमन* आदि शीर्षकका कवितामा प्रणयको भाव पाइन्छ भने *स्वप्निल नयन र मनभित्रको मन* (गजलसङ्ग्रह) तथा *जून फुलेको बस्ती* (मुक्तकसङ्ग्रह) प्रणयभावले युक्त रचना हुन् । उनका रचनामा प्रणय, प्रेम, वियोग आदिको कारुणिक चित्रण गरिएको पाइने भएकाले प्रणय भाव पनि उनको प्रवृत्ति मानिन्छ ।

२.७.७ प्रगतिवादी चेतना

समाजवादी विचारमा प्रतिबद्ध हुँदै वर्ग सङ्घर्षको चित्रण पनि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' का रचनामा व्यक्त भएको पाइन्छ । उच्च वर्ग अर्थात् शासक वर्गले निम्न वर्ग अर्थात् शोषित वर्गलाई शोषण गरेकाले समाज तथा राष्ट्र अधोगतिर लागिरहेको विचार व्यक्त भएको पाइन्छ । समाजलाई सुदृढ बनाउन सबैखाले विकृति, विसङ्गति र बेमेलको अन्त्य गर्नुपर्ने दृष्टिकोण अभिव्यक्त गर्नु उनको प्रमुख अभीष्ट पनि हो । त्यसैले प्रगतिवादी चेतना उनको महत्त्वपूर्ण प्रवृत्ति बनेर देखापरेको छ ।

माथि उल्लेख गरिएका बाहेक मानवतावाद विचारको अभिव्यक्ति, विद्रोहको स्वर, सांस्कृतिक पक्षको चित्रण, सरल भाषाशैलीको प्रयोग, प्रकृतिको मानविकीकरण आदि समेत उनका प्रवृत्तिहरू हुन् ।

२.८ निष्कर्ष

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को साहित्यिक यात्रा विभिन्न परिवेशका माध्यमबाट गुज्रेको पाइन्छ । विभिन्न सङ्घ-संस्थामा रहेर काम गर्दाको अनुभव, विभिन्न ठाउँको भ्रमण गर्दाको अनुभव आदिको ज्ञानबाट उनको साहित्यिक तथा सामाजिक व्यक्तित्व निर्माण भएको देखिन्छ । उनी नेपाली साहित्यका कविता, गजल, मुक्तक, हाइकु, कथा तथा निबन्धका विधामा देखापरेका छन् । यिनको लेखनमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गोविन्दराज 'विनोदी', प्रेम विनोद 'नन्दन' आदिको प्रभाव परेको पाइन्छ । २०४४ सालमा मेरो माटो मेरो मुटु नामक फुटकर कविता लेखेर आफ्नो साहित्यिक यात्रा अघि बढाएका 'अञ्जलि' ले हालसम्म अनवरत रूपमा कलम चलाइरहेका छन् । हालसम्म 'अञ्जलि' का नौवटा कृति प्रकाशित छन् । यसमध्ये चारवटा गजलसङ्ग्रह, दुईवटा मुक्तकसङ्ग्रह, दुईवटा हाइकुसङ्ग्रह र एउटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनका रचनाहरूमा राष्ट्रवादी विचार, प्रकृति चित्रण, सामाजिक यथार्थता, मानवतावादी स्वर, समसामयिक चेतना, प्रगतिवादी चेतना, व्यङ्ग्यात्मकता आदि प्रवृत्तिहरू पाइन्छन् । समाज र राष्ट्रमा घटेका समसामयिक विषयवस्तुलाई साहित्यमार्फत् अभिव्यक्त गर्ने भएकाले उनको प्रमुख प्रवृत्ति समसामयिक प्रवृत्ति हो । यिनले नेपाल सरकारबाट भानु स्वर्ण पदक र प्रशंसापत्र (२०७२) लगायत दर्जनौं पुरस्कार तथा सम्मान प्राप्त गर्न सफल भएका छन् ।

विभिन्न सङ्घ-संस्थामा काम गरेका 'अञ्जलि' सामाजिक व्यक्ति, कुशल प्रशासक एवम् योग्य सम्पादक तथा प्रकाशक हुन् । यिनको साहित्यिक योगदानको विश्लेषण गर्दा यिनमा गजलकार व्यक्तित्वले प्रचुरता पाएको देखिन्छ । समग्रमा उनी नेपाली साहित्यको विविध विधामा कलम चलाउने बहुमुखी प्रतिभाका धनी र नेपाली साहित्यको फाँटका एक आशालाग्दा व्यक्तित्वको रूपमा आफूलाई चिनाउन सफल भएका छन् ।

परिच्छेद : तीन

‘म कवितामा देश खोजिरहेछु’ कवितासङ्ग्रहको विधापरक

अध्ययन

३.१ विषयपरिचय

पुष्प अधिकारी ‘अञ्जलि’को **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रह वि.सं. २०६९ सालमा प्रकाशित कृति हो । समसामयिक विषयवस्तुमा आधारित भाव, विचार र घटनाको अभिव्यक्ति प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा पाइन्छ । वि.सं. २०४४ सालमा *मेरो माटो मेरो मुटु राष्ट्रपुकार* पत्रिकामा बालकविता प्रकाशन गरेर उनी साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गरेका हुन् । यस कवितासङ्ग्रहमा उनका ५३ वटा गद्य लयका कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । सरल र सामान्य भाषाशैलीमा लेखिएका यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा सामाजिक यथार्थ, राष्ट्रप्रेम, प्रकृतिको चित्रण, विभिन्न घटना, प्रेम र जीवन आदिलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधमा कविताका विधागत तत्त्वका आधारमा **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहका कविताहरूको अध्ययन गरिएको छ :

३.१.१ म कवितामा देश खोजिरहेछु

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित *म कवितामा देश खोजिरहेछु* पहिलो कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक चार शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । **म** सर्वनामवाचक शब्द, **कवितामा** नामवाचक शब्द, **देश** नामवाचक शब्द र **खोजिरहेछु** क्रियापदको योगबाट निर्माण भएको छ । यी शब्दहरूको समष्टिगत अन्तर्सम्बन्धबाट शीर्षक निर्माण भएको छ । सामान्य रूपमा यो कविताको शीर्षकको अर्थ खोज्नु भन्ने हुन्छ । पाउनका लागि गरिने पहल भन्ने बुझिन्छ । साहित्यमा देश खोज्नु वक्रोक्ति चेतना हो । अस्तव्यस्त देशको दुर्दशा सुधारका लागि अपेक्षा राखिएकाले शीर्षक अभिधा र व्यञ्जना दुवै तहमा मिलेको छ । कवितामा कवि प्रौढोक्ति रूपमा आएको ‘म’ पात्रले देशमा

यत्रतत्र सर्वत्र विसङ्गति र विकृतिले भासिन पुगेका समयमा कविताभिन्न देशको स्वस्थ अवस्थाको चिन्तन व्यक्त गरिएकाले वा खोजी गरेकाले कविताको शीर्षक सार्थक र औचित्यपूर्ण देखिन्छ । मूलतः कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

वर्तमान राष्ट्रिय परिवेशको बेथिति, विसङ्गति, सत्ता, राष्ट्रिय सम्पत्ति र शक्तिको दुरुपयोग र त्यसबाट उत्पन्न अत्याहट एवम् क्रन्दन, कविताको मूल विषयवस्तु बनेको छ । राज्यको अङ्गहरू निरीह बनेको परिवेशमा साहित्यले राष्ट्रिय गतिविधिलाई नियाल्नु पर्छ भन्ने मान्यताका साथ कवितामा देश र देशका कविताको खोजीको विषयलाई कविले यसरी वर्णन गरेका छन् :

आकाङ्क्षाको पहाड उक्लिरहेछु,

म कवितामा देश खोजिरहेछु

म देशमा कविता खोजिरहेछु । (पृ. १)

कवि समाजका विकृति, विसङ्गतिले मानवीय संवेदना तोडिँदै गएको, मानव मन बाँझा हुँदै गएकोमा कवि आक्रोश व्यक्त गर्दछन् । कवि अधिकारीले मानवीय मूल्य र मान्यतालाई स्थापित गराउन आफ्ना कलम दौडाएको पाइन्छ । कवि सामाजिक समानता तथा वर्गीय विभेदको अन्त्य हुनुपर्छ भन्ने नै यस कविताको मुख्य विषयवस्तु रहेको छ ।

ग) भावविधान

कविले कविताको माध्यमद्वारा प्रदान गर्ने मूल विचार नै कविताको मूल भाव हो । साहित्यको आधारभूत संरचकको रूपमा मूल भाव वा विचार रहेको हुन्छ । देशको बेथिति, भ्रष्टाचार, दुराचार, अत्याचार जस्ता गतिविधिमाथि कविको रुष्ट भाव यसरी व्यक्त भएको छ :

नियालेर विद्रोहका स्वरहरू

लम्पसार बगर भएर

सुतिरहेछु । (पृ. १)

कविले निराश मात्र नभएर निराशाभिन्न आशाका भावको खोजी कवितामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

ऐनाको आफ्नो विम्बजस्तै

आँखामा उभिएको छ मेरो देश

मनमा सजिएको छ मेरो देश (पृ. १)

यसरी कवितामा आक्रोश, आशा, सङ्घर्ष, बलिदानी, स्वाभिमानी तथा आदर्शवादी भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितामा गद्य कवितामा गद्य कवितात्मक अन्तर्लयको प्रभाव पाइन्छ । गद्य भइकन कविता अन्तर्लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । गद्य कविता भए पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै :

क) सुतिरहेछन् कोही कुम्भकर्णहरू

लुटिरहेछन् कोही देशद्रोहीहरू (पृ. २)

ख) देशको गीत लेखिरहेछु

म कवितामा देश खोजिरहेछु (पृ. २)

कवितामा अन्त्यानुप्रासीय शब्द उन्मुक्तिहरू, सुस्केराहरू, खोजिरहेछु, उक्लिरहेछु आदि शब्दहरूले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा वर्तमान समयको आकाङ्क्षाको पहाड, विद्रोहका स्वर, लम्पसार बगर जस्ता विम्बको प्रयोग एकातिर पाइन्छ भने अर्कातिर कुम्भकर्णको पौराणिक मिथक समावेश भएको पाइन्छ । कवितामा बाँझा मनहरू निर्ममता, समयका कालकोठरी समसामयिक परिवेशको प्रतीक बनेर आएका छन् । जसले कवितालाई रोचक एवम् उत्कृष्ट बनाएको छ ।

ड) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कविको अभिव्यक्ति शैली सरल, सरस र नवीन हुनुका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तथा नेपाली भर्रा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ ।

कविले यस कवितामा विद्रोह, अनुभव, आकाङ्क्षा आदि तत्सम शब्द, आँखा, पहाड आदि तद्भव शब्द, गुजुल्टिएर, थुप्रै आदि भर्रा शब्द र पिरामिड, सायद जस्ता आगन्तुक शब्दहरूको यथोचित प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्ग अनुसार पूर्णविराम र अल्पविराम लेख्य चिन्हको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा वर्णनात्मक, प्रतीकात्मक र लिखित शैलीको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत म कवितामा देश खोजिरहेछु कविताले मानवीय मूल्य र मान्यता हास हुँदै गए पनि सचेत प्रयासका साथ आफ्नो सिर्जनामा रचनाधर्मिता निभाउनुपर्ने टङ्कारो आवश्यकताको सम्बोधन एकातिर सन्देशका रूपमा आएको छ भने अर्कातिर नागरिकले देशप्रेम र राष्ट्रियताको संरक्षण र संवर्धनका लागि सजग र सचेत रहँदै त्याग, बलिदानी, सङ्घर्ष र दृढ सङ्कल्प लिनुपर्ने सन्देश कविताले दिएको छ ।

३.१.२ समय हराएको बेला

क) शीर्षकीकरण

समय हराएको बेला म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत दोस्रो कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । समय नामवाचक, हराएको विशेषण र बेला नाम शब्दका रूपमा मिलेर नै समय हराएको बेला शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ शून्य अवस्था भन्ने हुन्छ । देशको राजनैतिक अवस्था विग्रँदै गएको र चारैतिर निस्सारता देखापरेको कुरालाई मुख्य कथ्य बनाइएको छ । मूलतः यो कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभिन्न देशमा चलेको युद्ध, आतङ्क, लुटपाट, बलात्कारको चित्रण गरेका छन् । साथै आजभोलि मानिसमा मानवता हराउँदै गएको नारी अस्तित्व भन्भन् कमजोर बन्दै गएको कुरालाई प्रस्तुत कवितामा कविले विषयवस्तु बनाएका छन् । समाजमा घटेका घटनालाई मूल विषय बनाएर प्रस्तुत गर्न खोजेका छन् ।

ग) भावविधान

देश र समाजमा आजभोलि हत्या, हिंसा, लुटपाट र बलात्कारजस्ता अमानवीय क्रियाकलाप बढ्दै गएको भाव कवितामा कविले व्यक्त गरेका छन् साथै हामीले हाम्रो गौरवशाली इतिहासको गरिमालाई जोगाउन नसकेको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

इतिहास पनि लाजले

निहुरिएको छ,

कतिबेला निस्कने छन्

आकाशमा एक जमात गिद्धहरू । (पृ. ३)

देशमा न्याय हराउँदै गएको, नारी अस्तित्व सङ्कटमा परेको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् ।

विस्फोट विरामी परेको समय

आफ्नै आँखा अगाडि

छोरीहरू बलात्कृत हुँदा

न्याय/अन्याय

छुट्याउन सकिरहेको छैन

विचरा त्यो स्वयम्भू । (पृ. ४)

कवितामा कविले देशभिन्न चलेको युद्ध द्वन्द्वले जनता शान्तिको अनुभव गर्न नसकेको मानवीय संवेदना हराउँदै गएको निराशावादी भाव व्यक्त मूलभूत रूपमा गरेका छन् ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल रहेको छ । कविता गद्य भए पनि गेयात्मक बनाउन अन्त्यानुप्रास तथा अन्य अनुप्रासको प्रयोग गरिएको छ । हराएको छ, देश दुख्नुको पीडा, मन दुख्नुको पीडा जस्ता पद र पदावलीको प्रयोगले मिठास थप्ने काम गरेको छ । प्रस्तुत कवितामा विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । चराहरू, गिद्धहरू, घण्टाघर, टुँडिखेल, स्वयम्भू आदि बिम्बको प्रयोगद्वारा जीवनको मूल्यहीनता, शून्यता, पीडालाई व्यक्त गर्न खोजिएको छ ।

ङ) भाषाशैली

कविताको भाषाशैली सरल र बोधगम्य छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति देखिन्छ । कविले यस कवितामा क्षितिज, आरोहण, निर्लज्ज, न्याय जस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । त्यस्तै टुलुटुलु, बुर्कुसी जस्ता अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग पनि यस कवितामा पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गानुसार अल्पविराम, पूर्णविराम, लेख्य चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

समय हराएको बेला कविताले नराम्रा मानिसहरूको कुप्रवृत्तिमाथि औंला उठाउँदै बदलिन आग्रह गर्दै आक्रोश पोखेको छ । मानिस मानिस जस्तै बन्नुपर्छ, विश्वास र मानवतालाई मर्न दिनुहुँदैन भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.३ भरी परेको रात

क) शीर्षकीकरण

भरी परेको रात मा कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत तेस्रो कविता हो । वि.सं. २०६९ सालमा रचित यो कविता मानवता हराउँदै गएको विषय वृत्तान्तमा आधारित छ ।

प्रस्तुत कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । भरी नामवाचक, परेको क्रिया विशेषण र रात नाम शब्दका रूपमा मिलेर नै भरी परेको

रात शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ पानी पर्नु भन्ने हुन्छ । कविताको शीर्षकले प्रतीकात्मक रूपमा दुःख र कष्टले भरिएको समय भन्न खोजेको छ । यस कवितामा कविले आफूले देखेको, भोगेको अवस्था चित्रण गर्दै मानिसमा मानवता हराउँदै गएकोमा दुःख मानेका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः यो कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभित्र आजभोलि क्रूर बन्दै गएको, मानवता हराउँदै गएको कुराको चित्रण गरेका छन् । वर्तमान राष्ट्रिय परिवेशको बेथिति, विसङ्गति, सत्ता, सम्पत्ति र शक्तिको दुरुपयोग र मानवता हराउँदै गएको भन्ने कुरालाई कवितामा यसरी वर्णन गरेका छन् :

भत्काउँछन् मानवता र

बेचिदिन्छन् सबै इमानहरू

सहरका अग्ला-अग्ला

महलहरूमा (पृ. ५)

कवि आजभोलि समाजमा स्वार्थ बढ्दै गएको, आफ्नो विजयका लागि अरूको खुसी लुट्ने क्रम बढ्दै गएकोमा दुःख व्यक्त गर्दछन् । मानिस पशुजस्तै अविवेकी बन्दै गएको कुरालाई यसरी वर्णन गरेका छन् ।

सहरका मान्छेहरू

मान्छेजस्ता छैनन्

उज्यालो निभाएर

अँध्यारो बनाउँछन् दिन पनि (पृ. ५)

आजभोलि मानिसमा स्वार्थ, चुक्ली बढ्दै गएकोले मानवता जगाउन पर्छ भन्ने कुरालाई विषयवस्तुका रूपमा यस कवितामा आएको छ ।

ग) भावविधान

विकास र उन्नतिका नाममा आजभोलि नेपालीमा मानवता हराउँदै गएको सवैले स्वस्थ हृदयले मानवता जगाउनुपर्ने कुरा नै यस कविताको मूल भाव हो । सुखको खोजीमा मानिस भन् क्रूर बन्दै गएको छ । सहयोग, प्रेम, मानवता हराउँदै गएको छ, प्रकृतिको विनाश बढ्दो छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । धर्म, संस्कार, मानवीय अस्तित्व सङ्कटमा परेको भाव कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

मान्छेको अस्तित्व थुनिन्छ यहाँ

आफैले बनाएका मन्दिरहरू

भत्काइन्छन् (पृ. ५)

बढ्दो सहरीकरण र आधुनिकताका नाममा मानवीय मूल्य-मान्यता हराउँदै गएको, धर्म, संस्कार, प्रेम, सहयोगी भावना लोप हुँदै गएकोमा हामीले आफ्नो सभ्यता र संस्कृतिलाई संरक्षण गर्दै सहयात्रा कायम गर्नु पर्छ भन्ने नै यस कविताको मूल भाव हो ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कविता गद्य भइकन पनि अन्तर्लयात्मक सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । भरी, अँध्यारा दुःखको विम्बका रूपमा र घाम, जून, उज्यालो आशाका प्रतीकका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवि 'अञ्जलि'को प्रस्तुत कवितामा सरल र सरस भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । अभिव्यक्तिशैली कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र भर्षा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । कविले यस कवितामा निर्मम, स्पर्श, मानवताजस्ता तत्सम र भर्षर, भरी, अँध्यारो जस्ता भर्षा र एउटा, फूल, मान्छेजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग पनि भएको

पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्ग अनुसार योजक, अल्पविराम, पूर्णविरामको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत *भर्री परेको रात* कविताले देशमा मानवता हराउँदै गएको, मानिसमा लोभानी पापानी बढ्दै गएको, स्वार्थ, चुक्लीले भरिँदै गएकाले स्वस्थ हृदय लिएर मानवता, सहयोग, सद्भाव, प्रेम, स्नेहपूर्ण व्यवहार प्रदर्शन गर्नुपर्ने सन्देश दिन खोजेको छ । सामाजिक यथार्थको चिन्तन गर्दै सबैलाई जुट्न समेत आग्रह गरेको छ ।

३.१.४ अस्तित्व र अस्मिता

क) शीर्षकीकरण

अस्तित्व र अस्मिता म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत चौथो कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक तीन शब्दबाट बनेको छ । अस्तित्व नामवाचक शब्द र संयोजक र अस्मिता नामवाचक पदका रूपमा शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षक सत्ता र इज्जत भन्ने हुन्छ । यस कवितामा महिला सशक्तीकरण पढाउनुपर्ने र नारीको इज्जत गर्नुपर्ने र जोगाउनु पर्छ भनेका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बिच घनिष्ट सम्बन्ध देखिन्छ । मूलतः यो कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको भन्न सकिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कवितामा देशमा बढ्दो बलात्कारका घटना जसले नारी अस्तित्व सङ्कटमा पर्दै गएको कुरा बताइएको छ । राज्य संयन्त्र निरीह बनेको छ । आपसमा सत्ताका लागि नग्न नृत्यसमेत प्रदर्शन गर्ने सरकार आफैं दोषीको संरक्षणमा लाग्नाले बलात्कारका घटना बढ्दै गएको छ, भन्ने विषयवस्तु नै कवितामा आएको छ ।

ग) भावविधान

प्रस्तुत कविता देशको सामाजिक समस्यालाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको उच्चकोटिको कविता हो । राज्य संयन्त्र कमजोर बन्दा देशका नागरिकले दुःख पाउँछन्, नारी अस्तित्व र अस्मिता सङ्कटमा पर्दछ, भन्ने कुरालाई नै मुख्य कथ्य

बनाइएको छ । राज्यले हत्यारा, बलात्कारीलाई नियन्त्रण गर्नुको सट्टा दोषीले नै राजनीतिज्ञको संरक्षण पाएको त होइन भन्ने शङ्का यसरी व्यक्त गर्दछन् :

अपराधीहरू

सरकारकै अँगालो हालेर

टुँडिखेलको घोडाजस्तै

सडकभरि बुर्कुसी मारिरहेका छन् ।

यस कवितामा कविले देशमा हत्या, लुटपाट, बलात्कारका घटना बहूदै जाँदा पनि राज्य संयन्त्र कमजोर साबित भएको छ, जनताले शान्तिको आभाष गर्न पाएका छैनन् त्राहीत्राही भएर आफ्नो देशमा बाँच्नु परेको कुरा नै यस कविताको मूल भावका रूपमा आएको छ ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कविता गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कविता गद्य भइकन पनि गेयात्मक बनाउन विभिन्न अनुप्रासको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा विभिन्न बिम्ब प्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कविताहरू बिम्ब प्रतीक योजनाले बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेका छन् । बानेश्वरका बाँदरहरू, सगरमाथा रोइरहेको टुँडिखेलको घोडा आदि बिम्बका रूपमा आएका छन् र यिनीहरूले प्रतीकार्थ समेत वहन गरेका छन् ।

ङ) भाषाशैली

कविका कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र नवीन हुनुका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र भर्ना नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पनि उनको शैलीगत विशेषता हो । व्यञ्जनात्मक, प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले कविताहरू सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा पीडा, अक्षता, अस्तित्व र अस्मिता जस्ता तत्सम शब्द, क्याम्पस जस्ता आगन्तुक शब्द र तितरबितर, बुर्कुसी,

आइ जस्ता भर्रा नेपाली शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विकल्पबोधक, अल्पविराम, प्रश्नवाचक जस्ता चिन्हको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

अस्तित्व र अस्मिता कविताले देशमा बढ्दो हत्या, हिंसा, लुटपाट, बलात्कार जस्ता घटनालाई न्यूनीकरण गर्न राज्य संयन्त्र सबल र सक्षम हुनुपर्ने, दोषीलाई सजाय, राजनैतिक नैतिकता रहनु पर्ने कुरा बताएका छन् । देशमा शान्ति र स्थायित्व दिएर नागरिकलाई राज्यले निश्चिन्त बनाउनु पर्ने सन्देश प्रस्तुत कविताले दिएको छ ।

३.१.५ मेरो देश

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत मेरो देश पाँचौँ कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । मेरो विशेषण शब्द र देश नामवाचक शब्दबाट यस कविताको शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ कविको देश अर्थात् नेपाल भन्ने हुन्छ । कवितामा कविले सङ्घीयता देशका लागि फाइदाजनक नरहेको कुरा बताएका छन् । मूलतः कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा देशको परिस्थितिलाई कविले मुख्य विषयवस्तु बनाएर कविताको रचना गरेका छन् । देशको बदलिँदो परिवेश, बन्द, हडतालका कारण देशले भोग्नुपरेको आर्थिक सङ्कट, छिटोछिटो बदलिँदो राजनैतिक घटनाक्रमलाई नै यस कविताको विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ । युद्ध र क्रान्तिको नाममा देशलाई आर्थिक रूपमा खोक्रो बनाउने काम भएको संघियताका नाममा शताब्दीदेखि आपसमा रहेको बन्धुत्वको भावना हराउँदै गएको कुरालाई नै मूल विषयवस्तुका रूपमा आएको पाइन्छ ।

ग) भावविधान

कवितामा देशको विग्रँदो अवस्था र अनुभूतिलाई भावचिन्तनको रूपमा लिएको पाइन्छ । क्रान्ति र अधिकार प्राप्तिका लागि देशलाई खोक्रो बनाउन

लागिएको भाव व्यक्त गरिएको पाइन्छ । राष्ट्रिय चिन्तनले ओतप्रोत भएको यस कवितामा सङ्घीयताका नाममा नेपाललाई टुक्र्याउने काम भएको भाव कविले यसरी व्यक्त गर्दछन् ।

जेष्ठ १४ को मध्यरातपछि

म,

तिमी र ऊ कहाँ कहाँ बाँडिन्छौँ (पृ. ८)

कविले देशको बिग्रँदो सामाजिक, राजनैतिक र आर्थिक अवस्थाप्रति चिन्तित बन्दै राष्ट्रवादी भाव व्यक्त यस कवितामा मूलभूत रूपमा व्यक्त गरिएको छ ।

घ) लयविधान

मेरो देश कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तर प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तर्लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्त लयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । शब्दानुप्रास र वृत्यानुप्रास कस कसको, मेरो देश, कुन कुन आदिले गयात्मक तुल्याएको छ । काँक्रोको चिरा, पत्थरका सपना जस्ता बिम्ब र प्रतीकद्वारा जीवन्त समस्या र यथार्थलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र भर्सा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । कवितामा कुरूप, संस्करण, पत्थर, प्रदेश, राष्ट्र जस्ता तत्सम र आँसु, पुरानो, प्रान्त, राष्ट्रियता जस्ता तद्भवका साथै अँगो, हड्ताल, लखेटिन्छौँ, बाँडिन्छौँ जस्ता भर्सा शब्दको प्रयोग कविले कवितामा गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, योजक र पूर्णविराम चिन्हको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

मेरो देश कविता 'अञ्जलि'को सन्देशमूलक कविता हो । सधैंको बन्द हडतालले देशको विकास नहुने भएकाले आफ्नो अधिकारका पछाडि मात्र नदौडिई कर्तव्यबोध हुनुपर्ने सन्देश दिएका छन् । गौरवशाली इतिहासलाई बिर्सिएर आधुनिकताका नाममा देशलाई टुक्र्याउनु राम्रो होइन भन्ने सन्देश दिन प्रस्तुत कविताले खोजेको छ । राष्ट्रिय विषयवस्तुको यथार्थको चित्रण गर्दै सबैलाई जुट्न समेत आग्रह गरेको छ ।

३.१.६ बुख्याँचा

क) शीर्षकीकरण

वि.सं. २०६९ मा रचित प्रस्तुत कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको कविता हो । बुख्याँचा नामवाचक शब्दबाट शीर्षक रहेको यसको अर्थ मानिसको आकारको तर्साउने वस्तु भन्ने हुन्छ । देशको अवस्था विग्रँदा सीमा मिचिँदा, न्यायको सालिक ढल्दा देशमा अन्याय, अत्याचार र शोषण बढ्दा समेत निरीह रूपमा टुलुटुलु हेरेर बस्ने जनतालाई कविले बुख्याँचाका रूपमा उभ्याएका छन् । कविताको शीर्षक र कथ्यका बिच घनिष्ट सम्बन्ध सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः कविता प्रतीकात्मक अर्थका दृष्टिले उत्कृष्ट बनेको छ ।

ख) विषयवस्तु

देशमा बढेको भ्रष्टाचार महङ्गी, अत्याचार बढ्दा पनि आवाज उठाउन नसकेका निम्न वर्गका जनताको आवाज बनेर राष्ट्रिय सामाजिक समस्या चित्रणका रूपमा यस कविताको विषयवस्तु आएको छ । आफ्नो जीवन बाँच्ने नाममा आफ्नो देशको सीमा मिचिँदा समेत बोल्न नसकेको अँध्यारो पाटोलाई उजागर गर्न खोजेको छ । मूलभूत रूपमा देशका तमाम समस्यालाई टुलुटुलु हेरेर बस्ने जनतालाई यथार्थबोध गराउनुतर्फ कविताको विषयवस्तु केन्द्रित छ ।

ग) भावविधान

प्रस्तुत कविताले मान्छे विवेकशील प्राणी भएकाले आफ्नो कर्तव्याकर्तव्यको ख्याल हुनुपर्ने प्रसङ्गलाई विश्लेषण गरेको छ । देशमा देखापरेको अन्याय, अत्याचार, शोषण, भ्रष्टाचार, दुराचार, बलात्कारजस्ता जघन्य अपराध बढ्दा होस् या आफ्नो

देशको सीमा अर्को देशले मिच्दा किन नहोस् आवाज निकालेर बोल्न नसक्ने जनता बुख्याँचा भन्दा कम नभएको भाव व्यङ्ग्यात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् ।

देशमा बढ्दो बलात्कार, भ्रष्टाचारका साथै छिमेकी मुलुकबाट हुने बाह्य हस्तक्षेपका विरुद्धमा आवाज उठाउन नसकेको निराशावादी भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

एउटा अट्टहास

बलात्कार गर्छ देशलाई

सीमा-स्तम्भ ढल्ने गरी

लखेटिने गरी बस्तीका चराहरू

बुख्याँचा उभिरहन्छ (पृ. ९)

यसरी यस कवितामा देश र जनताको निरीहपनलाई यथार्थपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको छ । कविता यथार्थवादी निराशावादी र राष्ट्रिय चिन्तनले भरिएको उत्कृष्ट भाव व्यक्त गर्न सक्षम छ ।

घ) लयविधान

बुख्याँचा कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तर प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तर्लयात्मक पद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्त लयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कविता गद्य भए पनि सहज रूपमा अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । कवितामा अँध्यारो रात दुःखको प्रतीकका रूपमा, सालिक निरीह जनताको प्रतिकका रूपमा, बुख्याँचा निरीहपनको र पत्थरको आँखा अविवेकीको प्रतीकका रूपमा र उत्कृष्ट बिम्बका रूपमा आएको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवितामा सरल र सुबोध्य भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । अभिधात्मक शीर्षक अर्थसापेक्षमा रचना गरिएको प्रस्तुत कवितामा प्रयुक्त शब्दको प्रतीकात्मक अर्थ प्रदान गरेका छन् । बिम्बात्मक भाषा र नवीन शैलीले कविताको रचना उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ । कवितामा कविले तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग

गरेका छन् । कवितामा अबोध, आकृति, सालिक, सीमा, स्तम्भ, आज्ञा शिरोपर, रक्तिम आभा, कृत्रिम जस्ता तत्सम शब्द र अँध्यारो, एउटा, मान्छे, आगो जस्ता तद्भव शब्दका साथै घरिघरि, सरीसरी, भिलिक्क, दनदनी जस्ता अनुकरणात्मक शब्दले कविता उत्कृष्ट बन्न सकेको छ । भाषाशैलीको दृष्टिले कविता मिठासपूर्ण रहेको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत कवितामा मानिस विवेकशील प्राणी भएकाले गतिशील बन्नु पर्दछ । समाज, देशप्रति कर्तव्य ख्याल राख्नु पर्दछ । आफ्नो अस्तित्व लोप हुन दिनु हुँदैन भन्ने सन्देश यस कविताले दिएको छ ।

३.१.७ सडकमाथि कुदेको योजना

क) शीर्षकीकरण

सडकमाथि कुदेको योजना वि.सं. २०६८ सालमा रचिएको कविताको शीर्षक तीन शब्दको संयोजनबाट निर्माण भएको छ । सडक नामिक पद, माथि नामयोगी, कुदेको विशेषण पद र योजना नाम वाचक शब्दको प्रयोगद्वारा गरिएको छ । प्रस्तुत कविताको शीर्षक सडक बनाउन गरिएको बन्दोबस्त भन्ने हुन्छ । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविता उत्कृष्ट मानिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत सडकमाथिको योजना कविताको विषयवस्तु देशमा देखा परेको सामाजिक विसङ्गति र विकृतितर्फ नै केन्द्रित छ । देशको सडकको दुरवस्थाको यथार्थ चित्रण गरिएको छ भने निम्न वर्गका जनतामाथि सम्पन्न वर्गका मानिसले गर्ने अत्याचार पनि विषयवस्तुका रूपमा आएको छ । देशको राजनैतिक विकृतिलाई पनि कविले विषयवस्तु बनाएका छन् । देशमा अत्याचार भएमा क्रान्ति हुन सक्छ भन्ने विषयलाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । मूलतः देशको सामाजिक, राजनैतिक विकृति र विसङ्गति र यसले जनतालाई परेको असर नै विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

ग) भावविधान

भावका दृष्टिले प्रस्तुत कविता उच्चकोटिको मान्न सकिन्छ । सडकलाई प्रतीकका रूपमा प्रयोग गरेका कविले शासकवर्गले साधारण जनतामाथि भुक्त्याएर शासन गरिरहन्छन् यसको अन्त्य कहिल्यै हुँदैन भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । देशमा नयाँनयाँ योजनाहरू बन्दै र भत्कँदै छन् । जसले गर्दा चुलिएका आत्मविश्वास पनि क्रमशः नदीको नीलो प्रवाह छोएर बग्न तलतल भर्दै गइरहेको देखिन्छ । कोमल मान्छेका कोमल छातीलाई सडक बनाएर शासक वर्ग कुदेका छन् भन्ने भाव कवि यसरी व्यक्त गरेका छन् :

आखिर, सडक भन्नु त

योजनाहरू तन्काउने

अर्को योजना न हो ।

कविले मूलभूत रूपमा विदेशी सहयोग लिएर देशको विकास गर्नुको साटो भ्रष्टाचार गरेका छन् । राजनीतिक अस्थिरताले देशविकास हुन नसकेको, सोभ्या निहत्था जनतामाथि शासन गरेर जनतालाई राजनीतिक बलि बनाइएको छ र जनताहरू सडकजस्तै निरीह भएर बाँच्नु परेको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । सरल भाषाको प्रयोगले कविता सुबोध्य र गेयात्मक बनेको छ । गद्य भए पनि सहज रूपले अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितामा जस्तै, रहेछ, योजना आदि शब्दहरू पुनरावृत्ति भएर आएका छन् । यस कवितामा विभिन्न विम्ब र प्रतीकका माध्यमबाट व्यक्तिगत भावहरू व्यक्त गर्दै सडकको विद्यमान अवस्थालाई यथार्थपरक ढङ्गबाट चित्रण गरेका छन् ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनले अभिव्यक्ति शैली सरल र सरसका साथै कलात्मक देखिन्छ । कविले यस कवितामा निर्दयी, निर्लज्ज, क्षतविक्षत, दानव, मानवता, पीडा, निष्प्राण, रिक्तता, तिक्तता जस्ता तर सम शब्द, प्रत्येक, पाइतला जस्ता तद्भव र पोल्टो टालेको,

लमतन्न जस्ता भर्ता नेपाली शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कविताको प्रसङ्ग अनुसार अल्पविराम, विकल्पबोधक, पूर्णविराम र उद्गार चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

कवितामा शासक वर्गहरू निरीह जनतामाथि शासन गर्ने मात्र होइन विश्व परिवेश अनुसार देश विकासमा लाग्नु पर्छ । जनता पनि गलत बाटोमा हिँडेको राजनीतिक संस्कारलाई खबरदारी गर्न तयार हुनुपर्छ भन्ने सन्देश कविताले दिन खोजेको छ ।

३.१.८ फगत त्यही घाम

क) शीर्षकीकरण

वि.सं. २०६७ सालमा लेखिएको प्रस्तुत *फगत त्यही घाम म कवितामा देश खोजिरहेछु* कवितासङ्ग्रह सङ्ग्रहीत आठौँ कविता हो । तीन शब्दको संयोजनबाट प्रस्तुत कविताको शीर्षक चयन गरिएको छ । फगत क्रियाविशेषण, त्यही विशेषण र घाम नामिक पदका रूपमा आएका छन् । कविताको अभिधार्थमा सधैं जस्तै प्रकाश भन्ने भए पनि प्रतीकात्मक रूपमा कविले देश विकास चाहेको कुरा सङ्केत गरेका छन् । अभिधार्थ र लक्षणार्थ दुवै दृष्टिले कविताको शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कवि 'अञ्जलि'ले प्रस्तुत कवितामा मायाप्रेम, घामको स्पर्श चाहेका छन् र तिमी पात्रलाई घामजस्तै न्यानो स्पर्श गर्न खोजिएको कुरा अभिधार्थमा विषयवस्तुका रूपमा आएको छ भने प्रतीकात्मक रूपमा 'अञ्जलि' आफ्नो देशको विकास भएको हेर्न चाहन्छन् । सबैको घरघरमा खुसियाली छाओस् भन्ने कामना गर्दछन् । कलिलो घामको स्पर्श सबैलाई प्यारो हुने कुरा कवितामा विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

ग) भावविधान

कवितामा कवि आशावादी भाव व्यक्त गर्दछन् :

म त्यही घाम ओढेर

तिमीलाई न्यानो

स्पर्श गर्दैछु पलपल (पृ. १३)

कवितामा कविले प्रेम र प्रणयवादी भाव व्यक्त गरेका छन् । लामो समय नेपालीको भाग्यमा हुरी लागेको र लामो प्रतीक्षापछि नेपाली जनताको घर, आँगन र कोठामा शान्ति र विकास रूपी प्रकाश छर्न लागेको कुरा व्यक्त गरेका छन् । विगतका हावाहुन्दरी रूपी युद्ध अशान्तिको अन्त्य भएको बेला कवि पनि अरूलाई खुसी साट्न चाहन्छन् ।

यस कवितामा विशेष गरी प्रणय, आशावादी, मानवतावादी र राष्ट्रवादी भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

फगत त्यही घाम मुक्त लयमा रचना गरिएको उत्कृष्ट गद्य कविता हो । सरल र सुबोध्य शैलीका कारण कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल भएको पाइन्छ । अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग कवितामा भएको छ । थियो, छिरेर-टाँसेर आदि वर्ण र शब्दको आवृत्ति भएको छ । कवितामा रातभरि हुरी, दुःख पीडाको र निराशाको प्रतीकका रूपमा, घाम, विकास, आशाको प्रतीकका रूपमा आएका छन् । यसरी विभिन्न बिम्ब र प्रतीकले पनि कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

फगत त्यही घाम अभिधात्मक एवम् प्रतीकात्मक हुँदै अर्थ बोकेको भावचिन्तनमा सरल र नवीन शैलीको रूपमा कविता सिर्जना भएको छ । बिम्बात्मक एवम् आलङ्कारिक शीलपले कविता सुन्दर बनेको छ । यस कवितामा कविले स्पर्श, सपना जस्ता तत्सम र सुकिलो, काउकुती, न्यानो, घाम, आँगन जस्ता तद्भव र हुरी, बलेसी, टाँसेर, छिरेर जस्ता भर्रा नेपाली शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा अल्पविराम, विकल्पबोधक, पूर्णविराम जस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग प्रसङ्गानुसार गरेका छन् ।

च) सन्देश

मानवतावादी कविका रूपमा देखापरेका 'अञ्जलि'ले प्रस्तुत कवितामा सबैको दुःखमा मलम लगाउने काम गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश व्यक्त गरेका छन् । प्रेमका

पूजारीका रूपमा देखापरेका कविले यस कवितामा माया, ममता, स्नेहले नै सबैमाथि विजय पाउन सकिन्छ भन्ने सन्देश व्यक्त गर्न खोजेका छन् ।

३.१.९ म सगरमाथा भएछु आमा

क) शीर्षकीकरण

वि.सं. २०६९ सालमा लेखिएको **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितामा सङ्गृहीत *म सगरमाथा भएछु आमा* एक उत्कृष्ट कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक चार शब्दको योगबाट निर्माण भएको उत्कृष्ट कविता हो । म सर्वनामवाचक शब्द, सगरमाथा नामवाचक शब्द, भएछु क्रियापद र आमा नामवाचक शब्दको योगबाट निर्मित *म सगरमाथा भएछु आमा* शीर्षकले प्रतीकात्मक अर्थ बोकेको छ । सोभोगे अर्थ कविले सगरमाथाको उचाइ प्राप्त गरेको भन्ने हुन्छ । प्रतीकात्मक अर्थका रूपमा शीर्षकले कविले सगरमाथाको उचाइ प्राप्त गरेको र सगरमाथा रूपी कविको शिरमा टेकेर अन्य कविहरू आरोहण गरेर विजयी बन्न खोजेको कुरा बताएका छन् । प्रतीकात्मक अर्थका रूपमा शीर्षक सार्थक बनेको छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत *म सगरमाथा भएछु आमा* कविताले नेपाली साहित्यमा देखा परेको विकृति र विसङ्गतिलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएका छन् :

म सगरमाथा भएछु
मेरो छातीमा टेकेर
आउँछन्
आजकल
आरोहीहरू
र, टाउकोमा विजयको
भन्डा गाड्छन् (पृ. १४)

त्यसै गरी कवितामा देशको विग्रँदो अवस्थालाई चित्रण गर्दै एउटा सचेत नागरिक भए पनि आफूले केही गर्न नसकेको विषय पनि प्रस्तुत कवितामा आएको छ । मूलतः नेपाली साहित्यमा बहदो चोरी प्रवृत्ति, देशको शासक वर्ग, भ्रष्टाचार, आफ्नो गौरवशाली इतिहासप्रति उदासिनतालाई विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

ग) भावविधान

प्रस्तुत कवितामा कविले निराशावादी, राष्ट्रवादी भावलाई मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । नेपाली साहित्यमा स्थापित भएका 'अञ्जलि' आजभोलि नेपाली साहित्यमा आफ्नो सृजनात्मक कला, कौशल, शैलीभन्दा पनि अर्काको रचनाको नक्कल गरी अग्रजप्रति सम्मान हराउँदै गएको भाव व्यक्त गरेका छन् । सगरमाथाको देश भनेर विश्वभर आफ्नै छुट्टै पहिचान बोकेको नेपालका सत्ताको बाग्डोर गलत शासकका हातमा पर्नाले, देशको गरिमामय इतिहासप्रति शासक वर्ग सचेत नहुँदा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा देशको साख, गिरेको भाव पनि व्यक्त गरेका छन् । सगरमाथा, बुद्ध, सीता, भृकुटीजस्ता नेपालको पहिचान बोकेका व्यक्ति र वस्तु शासक वर्गको अकर्मण्यताका कारण देशको अस्तित्व नै लोप हुन लागेको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

मेरा सगरमाथा महान है
विदेशी विज्ञापनको
सम्प्रभुतामा
निर्लज्ज भएर म
आफ्नो अस्मिता बेच
बाध्य छु । (पृ. १५)

यसरी कवितामा कविले आफूले देखेको, भोगेको अवस्थाको निराशावादी, वैराग्यवादी एवम् राष्ट्रवादी भाव व्यक्त गरेका छन् । भावका दृष्टिले प्रस्तुत कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ ।

घ) लयविधान

म सगरमाथा भएछु आमा कविता मुक्तलयमा रचना गरिएको गद्य कविता हो । सरल भाषा र सुबोध्य शैलीका माध्यमबाट लय, भाव र भाषाको तालमेल कवितामा रहेको छ । कवितामा बुद्ध र भृकुटी जस्ता ऐतिहासिक मिथकको प्रयोग छ । कवितामा सगरमाथा, विदेशी भिक्षा, विदेशीहरूको क्यालेन्डर जस्ता विम्ब र प्रतीकको प्रयोगले श्रुतिमाधुर्य बनेको छ । शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारको प्रयोगले कविता सुन्दर बनेको छ ।

ड) भाषाशैली

म सगरमाथा भएछु आमा कविता प्रतीकात्मक अर्थ सापेक्षमा लेखिएको सरल र सुबोध्य कविता हो । विम्बात्मक, मिथक र आलङ्कारिक शिल्पले कविताको भाव स्पष्ट बनेको छ । कवितालाई सहज रूपमा बोध गराउन 'मेरा सगरमाथा महान है' हिन्दी वाक्य पनि प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा आरोही, विजय, अस्तित्व, उत्सव, भूत, वर्तमान, जीर्ण, सम्प्रभुता, निर्लज्ज, अस्मिता जस्ता तत्सम शब्द, आफ्नो, सूचना, बेठेगान, भिक्षा, घ्यू जस्ता तद्भव र क्यालेन्टर, मेरा भारत महान है जस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा अल्पविराम, पूर्णविरामको प्रयोग गरिएको छ । समष्टिमा भाषा र शैलीका दृष्टिले कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ ।

च) सन्देश

यस कवितामा कविले मानवतावादी अस्तित्ववादी, राष्ट्रवादी सन्देश दिन खोजेका छन् । हाम्रा पूर्वाहरूले पुन्याएको योगदानलाई हामीले बिर्सनु हुँदैन । देशको अस्तित्व जोगाउनु हामी सबैको कर्तव्य हो भन्ने सन्देश कविले प्रस्तुत कवितामा दिएका छन् ।

३.१.१० समय

क) शीर्षकीकरण

वि.सं. २०६८ सालमा रचना गरिएको समय कविता म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्गृहीत दशौँ कविता हो । समय नामवाचक शब्द हो । यसको शीर्षक बेला वा मौका भन्ने हुन्छ । अभिधात्मक अर्थ सापेक्षमा लेखिएको कविता हो । समय अनुसार चलन नसक्दा आफू पछि परेको कुरामा कवितामा वर्णन पाइन्छ । त्यसकारण कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

ख) विषयवस्तु

समय कविताको विषयवस्तु जीवनको मूल्य खोज्ने क्रममा रचना गरिएको छ । आफू समयसँग हिँड्न नसकेकोमा गुनासो छ । वर्तमान समय टाठाबाठा र

मुठीभरका मान्छेहरूको अन्य विषयवस्तु कविताले बनाएको छ । यस कविताभिन्न कविले भोगेको यथार्थलाई आत्मगत चिन्तनद्वारा व्यक्त गरेका छन् ।

ग) भावविधान

प्रस्तुत कवितामा निराशावादी भाव यसरी व्यक्त गरिएको छ :

पीडाको आयतन नाप्दै

विक्षिप्त सपनाहरूको

एउटा किनार भत्काएर

आँखाभरि यसरी

निर्जीव जीवन बाँचिरहेको छु । (पृ. १७)

कवितामा आफूले प्रत्यक्ष देखेको, भोगेको अवस्थामा निराशावादी वैराग्यवादी र रहस्यवादी भाव व्यक्त गरेका छन् । कवितामा यी विभिन्न भावले वर्तमान समयको बेथिति र विसङ्गतिलाई सङ्केत गरेको छ ।

घ) लयविधान

समय कविता मुक्तलयमा रचना गरिएको गद्य कविता हो । सरल भाषा र सुबोध्य शैलीका माध्यमबाट लय, भाव र भाषाको तालमेल कवितामा रहेको छ । कविता बिम्ब र प्रतीकको योजनाले बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ । अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको कवितामा मेरो, मसँगै छ, खोसेर, मेरा आदि शब्दको पुनरावृत्ति, श्रुतिमाधुर्यले र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को प्रस्तुत कवितामा सरल, सरस र सुबोध भाषाशैलीको भाषाको प्रयोग देखिन्छ । कवितामा तत्सम र तद्भव शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कविले यस कवितामा पीडा, मन, आक्रोश, सुदूर, पदचाप, नियति, दुर्भाग्य आदि तत्सम शब्द र दुखाइ, एउटा, सेताम्मे, अँध्यारो आदि तद्भव शब्दको प्रयोग गरिएको छ । आलङ्कारिक भाषा प्रयोगका साथै प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, विस्मयादिबोधक र पूर्णविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

निराशावादी भाव व्यक्त गरिएको यस कवितामा समयको आरोहलाई बुझेर समय अनुसार व्यवहार गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

३.१.११ आस्थाको आधा जून

क) शीर्षकीकरण

वि.सं. २०६५ मा रचना गरिएको *आस्थाको आधा जून* कवि 'अञ्जलि' को **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत एघारौँ कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट बनेको छ । आस्थाको र आधा विशेषणबोधक शब्द र जून नामवाचक शब्द हो । विश्वास आधा मात्र रहेको भन्ने हुन्छ । प्रतीकात्मक रूपमा हेर्दा जूनले कविको जीवनलाई सङ्केत गरेको छ । यसरी हेर्दा जीवनप्रति कवि आधा मात्र सन्तुष्ट रहेका छन् भन्ने कुरा बताएका छन् । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविताको शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले यस कवितामा आत्मगत र वैयक्तिक जीवनका आरोह-अवरोहलाई विषयवस्तुका रूपमा ल्याएका छन् । जीवन भोगाइका क्रममा भोगेका दुःख, पीडाबीच पनि कवि रमाउन खोजेका छन् । देशको बिग्रँदो सामाजिक एवम् सांस्कृतिक अवस्थालाई समेत कविले कवितामा विषयवस्तुका रूपमा ल्याएका छन् । मूलतः कवितामा कविले भोगेका, देखेका देश र समाजका अवस्थालाई नै कवितामा चित्रण गरेका छन् ।

ग) भावविधान

कवितामा निराशाभिन्न पनि आशावादी हुनुपर्छ भन्ने आशावादी भाव व्यक्त गरेका छन् । आफ्नै हृदयको पूजा नगरी व्यक्ति कहिल्यै सन्तोषी हुन सक्दैन । आफ्नो मनको आस्थाको पहाड जतिजति चुलिन्छ, व्यक्तिको भावनाको निखर उचाइ पनि त्यति नै अग्लिन्छ । पुराना सम्भनाका केही नयाँ आलाप र आत्मविश्वासको अग्लो धरहरा हेरी बाँच्नु पर्छ भन्ने जीवनवादी भाव कविले यसरी व्यक्त गर्दछन् :

देखिए पनि / नदेखिए पनि
सायद
मसँगै उदाउँदो र अस्ताउँदो रहेछ
आस्थाको आधा जून ! (पृ. २०)

प्रस्तुत कवितामा कविले निराशाभिन्न आशा र आत्मानुभूतिको भावलाई कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । सरल र सरस भाषाको प्रयोगले कविता सुबोध्य र गेयात्मक बनेको छ । अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोगले कविता सुन्दर बनेको छ । कवितामा शकुनी, धृतराष्ट्र र गान्धारीजस्ता पौराणिक मिथकको प्रयोगले गरिमा थप्ने काम गरेको छ । कवितामा मेरो, छ, देखिए आदि शब्द पुनरावृत्ति भएर आएका छन् । कवितामा विभिन्न विम्ब, प्रतीक र मिथकको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । यस कवितामा विभिन्न विम्ब र प्रतीकका माध्यमबाट व्यक्तिगत भाव व्यक्त गर्दै आफ्नो जीवन भोगाइको यथार्थ चित्रलाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

ङ) भाषाशैली

कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइनु उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कविले यस कवितामा आस्था, जून, मन्दिर, मस्जिद, चैत्य, विहार, ईश्वर, प्रार्थना, भविष्य, वर्तमान, दृष्टि, विश्वास आदि तत्सम शब्द, मेरो, घर, आँखा, अँध्यारो जस्ता तद्भव र घुमैलो, एकतमास, अँगालो, अनिदा जस्ता भर्रा नेपाली शब्दको प्रयोग भएको छ । कविताको प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, पूर्णविराम, सङ्कल्पबोधक, विस्मयादिबोधक, प्रश्नवाचक लेख्य चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

कवितामा जीवन सोचेजस्तो मात्र हुँदैन, जीवन भोगाइका क्रममा अनेक मोड आउँछन् तर पनि आशावादी भएर बाँच्नुपर्छ भन्ने सन्देश कविले दिएका छन् ।

३.१.१२ तिमी उतै फर्क आकाशतिर

क) शीर्षकीकरण

तिमी उतै फर्क आकाशतिर कविता चार शब्दबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । तिमी सर्वनाम, उतै क्रियाविशेषण, फर्क क्रियापद र आकाशतिर नामवाचक शब्दको योगबाट कविताको शीर्षक बनेको छ । प्रस्तुत कविताको शीर्षकको अर्थ जहाँको हो त्यहीं जानु भन्ने हुन्छ । यस कवितामा आफूले देखेका, भोगेका, मानव जीवनका विविध समस्या, देशको विग्रंदो अवस्थाले जनतामा छाएको निराशा भावलाई आत्मानुभूति गरेर कवितामा व्यक्त गरेका छन् । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविता उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु कविले आफूले भोगेका दुःख, पीडा र कष्टलाई बनाएका छन् । देशमा देखापरेको राजनैतिक सङ्कटले बाँच्न कठिन भएको विषयलाई कविले यसरी वर्णन गर्दछन् ।

म यतिखेर

सन्त्रास बोकेर छातीमा

आफ्नै अस्तित्व मागिरहेछु

खुसीहरू, कसैको बन्धकीमा राखेर

एक अञ्जुली घाम साटिरहेछु (पृ. २२)

यस कवितामा कविले जनतामा निराशा छाएको, देश विकास नभएको राष्ट्रिय विषयलाई नै चित्रण गरेका छन् ।

ग) भावविधान

मूलतः राज्यमा जनताको यथार्थ परिस्थितिलाई कविको अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भाव चिन्तनको दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । कवि देश विकास नभएको, समृद्धि र शान्तिको सपना देखेको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

तिमी उतै फर्क आकाशमा

म, यहाँ जूनकिरीको

उज्यालोमा बाँच्ने छु (पृ. २१)

यसरी कवितामा जनताको यथार्थलाई प्रस्तुत गरेका छन् । कविता यथार्थवादी, निराशावादी, प्रणयभाव व्यक्त गर्न सक्षम छ ।

घ) लयविधान

तिमी उतै फर्क आकाशतिर कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तर प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कविता गद्य भए पनि सहज रूपमै अनुप्रासको प्रयोगले सुन्दर बनेको छ । कविले यस कवितामा जून, अस्तित्व, स्निग्ध, सन्त्रास, अवमूल्यन, मृत, विवश, गर्भाधान, गर्भाशय, उद्यान जस्ता तत्सम शब्द, तिम्रो, विहान, बिउ, फूल, हरियाली आदि तद्भव र बैँस, धाँजा, हुस्सु, ल्याप्चे, फुत्त जस्ता भर्रा नेपाली शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, विस्मयादिबोधक, प्रश्नवाचक, पूर्णविराम जस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

तिमी उतै फर्क आकाशतिर कवितामा कविले जनजीवनका पीडा, दुःखका पक्षमा रचना गरिएको छ । आफ्नो अस्तित्वका साथ बाँच्नुपर्छ भन्ने सन्देश प्रस्तुत कविताले दिन सफल भएको छ ।

३.१.१३ तमसा

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक एक शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । नामवाचक शब्दको योगबाट शीर्षक राखिएको प्रस्तुत कविताको शाब्दिक अर्थ रमिता, जात्रा वा अरूलाई हँसाउनका लागि गरिने क्रियाकलाप भन्ने हुन्छ । यस कवितामा राज्यका शासकहरूले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा नेपालको दुर्गति देखाइरहेको कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । शीर्षक र कविताको विषयवस्तु बिच तालमेल भएकाले प्रस्तुत कविताको शीर्षक उपयुक्त देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत *तमासा* शीर्षकको कवितामा कविले देशको राष्ट्रिय परिवेशको चित्रण गरेका छन् । आफू निहित स्वार्थ पूरा गर्न जस्तासुकै व्यक्तिलाई पनि सहिद घोषणा गर्नाले वास्तविक सहितको अपमान भएको विषय कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । देशमा हत्या, हिंसा, बलात्कारका घटना दिनहुँ बढ्दा पनि राज्य संयन्त्र निरीह भई बस्ने र अपराधीलाई उन्मुक्ति शासक जङ्गबहादुर र हिटलरभन्दा पनि कम नभएको कुरा विषयवस्तुको रूपमा आएको छ । नेपालको विग्रँदो अवस्थाले विदेशी शक्ति खाएको कुरा प्रस्तुत कवितामा विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

ग) भावविधान

कविले प्रस्तुत कवितामा देशको बेथिति, विसङ्गति, भ्रष्टाचार, दुराचार, बलात्कार, सहिदको अपमानमाथि कवि यसरी रुष्ट भाव व्यक्त गर्दछन् ।

कस-कसको छातीमा

भुण्ड्याएको छ

सहिदका बिल्लाहरू

आफ्नै परिचय हराएको छ

सालिकहरूको यतिबेला । (पृ. २४)

यसरी कवितामा देशको विग्रँदो अवस्था देखेर चिन्तित बनेका कविले आक्रोश, सङ्घर्ष, बलिदानी, स्वाभिमानी तथा आदर्शवादी भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत *तमासा* कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन कविता लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितामा बिम्ब, प्रतीक योजनाले बोभिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेका छन् । टुँडिखेलका घोडाहरू, ढोकामा साँढेहरू, पुरानो घण्टाघर आदि बिम्बका रूपमा आएका छन् र यिनीहरूले प्रतीकार्थ समेत बहन गरेका छन् । यहाँ हिटलर, जङ्गबहादुर आदिको माध्यमबाट निरङ्कुशता, जनताको दुःख र सुखलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

ड) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै कविको अभिव्यक्तिशैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । यस कविता कवितामा कविले घमण्ड, अवमूल्यन, बलात्कार, न्यायालय, भक्तजन, अस्तित्व, वैभव, दुर्भाग्य, जीर्ण जस्ता तत्सम शब्दको प्रयोग गरेका छन् । त्यस्तै घोडा, पुरानो, नीलो, उज्यालो आदि तद्भव शब्दको प्रयोग पनि पाइन्छ । कवितामा स्केटिड, ल्याम्पपोस्ट, इजलास, तमासा आदि आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्ग अनुसार योजक, पूर्णविराम, अल्पविराम चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत कवितामा राष्ट्रप्रति सबै इमान्दार हुनुपर्ने, शासकले शासन गर्न जान्नुपर्दछ । सहिदको रगतको सम्मान गर्नुपर्छ, कानुनको पालना गरी न्यायालयको गरिमा बढाउनु पर्छ भन्दै सबैलाई आ-आफ्नो कर्म धर्मपूर्वक निर्वाह गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिइएको छ ।

३.१.१४ कुमारी जून

क) शीर्षकीकरण

कुमारी जून म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत चौधौँ कविता हो । यस कविताको शीर्षक कुमारी र जून गरी दुई शब्दबाट निर्माण भएको छ । कुमारी विशेषण वाचक र जून नामवाचक शब्दको योगबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ कौमार्य नष्ट नभएको जून भन्ने हुन्छ भने प्रतीकार्थक रूपमा कुमारी युवती भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कविले आफूले देखेको र भोगेको अवस्थाको चित्रण गरेका छन्, स्वस्थ प्रेमको अभिलाषा व्यक्त गरेका छन् । यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः यो कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभिन्न आफ्नी प्रेमिकासँगको भेट र विछोडलाई विषयवस्तुका रूपमा ल्याएका छन् । आजभोलि मानिस व्यभिचारी बन्दै गएको, प्रेम बजारमा रूपैयाँमा साटिन पुगेको कुरा विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । यस कवितामा प्रेमको चाहना, प्रकृति चित्रण, सामाजिक यथार्थको चित्रण र कविको आत्मगत तथा वैयक्तिक चित्रण जस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । मूलतः यस कवितामा आधुनिकताका नाममा बहूँ बेथिति र विसङ्गति विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

ग) भावविधान

यस कवितामा कविले मूलभूत प्रणयभाव व्यक्त गरेका छन् । आजभोलि प्रेम बजारमा लिलाम भएको, हार्दिक प्रेम हराउँदै गई देहीक सुखको भोगमा नै संसार रमाएको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

आँधी र तुफानहरू
जस्ता, उताउला बैँसहरू
अचेल मेला र प्रदर्शनीहरूमा
भेटिन्छन् (पृ. २७)

आधुनिकताका नाममा मानिस स्वार्थ बन्दै गएको र भौतिक सुखसयलमा नै रमाउनु जीवनको उद्देश्य रहेको भाव व्यक्त गरेका छन् । हार्दिक प्रेम हराउँदै जाँदा मानिस निरस जीवन बाँच्न बाध्य भएको भाव व्यक्त गरिएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

कुमारी जून कवितामा गद्य लयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तर्लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । कवितामा शब्दानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग गरिएको छ । सधैं सधैं अग्ला-अग्ला जस्ता शब्दहरूको श्रुतिमाधुर्यले र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक बनाएको छ । जस्तै :

न अँगालो हालेर रुन सक्यौ
न मुटुको भक्कानोहरू भन्न सक्यौ (पृ. २८)

यस कवितामा विभिन्न बिम्ब प्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कविताहरू बिम्ब र प्रतीक योजनाले बोभिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेका छन् ।

जस्तै कुमारी जून, पग्लिएर मैन जस्तै, रिक्तो आकाश, बादलका टुक्रा आदि । यहाँ आगोका राप, उताउलो बैस प्रतीकद्वारा यौन र रमाइलो जीवनलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

ड) भाषाशैली

यस कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै कविको अभिव्यक्ति शैली सरलका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कविले यस कवितामा भूमिगत, नून, शून्य, निर्जीव, निर्वस्त्र, स्पर्श जस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । त्यस्तै नाङ्गा मान्छे, कुमारी, आँसु आदि तर भाव शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा अखबार, आँधी, तुफान, तस्वीर जस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग पनि पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गानुसार अल्पविराम, पूर्णविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

कुमारी जून कविताले भौतिक प्रेम छोडेर हार्दिक प्रेम गर्नुपर्छ । स्वस्थ प्रेमले नै सभ्य समाज निर्माण हुन्छ र मानव जीवन सुखी हुन्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.१५ अब बन्दुक सुत्नुपर्छ

क) शीर्षकीकरण

अब बन्दुक सुत्नुपर्छ म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत पन्ध्रौँ कविता हो । वि.सं. २०६९ सालमा रचित यो कविता अब, बन्दुक र सुत्नुपर्छ तीन शब्दबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । अब क्रियाविशेषण, बन्दुक नामवाचक र सुत्नुपर्छ क्रियापद शब्दका रूपमा मिलेर नै शीर्षकको निर्माण भएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको अर्थ अब बन्दुक उठ्नु हुँदैन भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कविले देशको दुर्दशा अवस्थाको चित्रण गर्दै युद्धको अन्त्य गर्नुपर्ने कुरा बताएका छन् । त्यसले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । यो कविता उच्चकोटिको कविता हो ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभिन्न बन्दुकले शान्ति स्थापना गर्न नसक्ने, युद्ध र क्रान्तिले कसैको भलो नगर्ने कुरा विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । कविले आफूले देखेको र भोगेको समय त्रासदीलाई यस कविताको मूल विषयवस्तुका रूपमा उभ्याएका छन् । बन्दुकले शान्ति नभई आतङ्क भित्र्याउने, चेतना नभई त्रासदी निम्त्याउने जस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा यस कवितामा आएको छ । यस कविताको मूल विषयवस्तु भनेकै बन्दुकले कसैलाई हित नगर्ने कुरा व्यक्त गर्नु हो ।

ग) भावविधान

देशमा चलेको लामो द्वन्द्वपछि शान्ति स्थापना भएकोले अब पुनः देशमा बन्दुक उठाउनु हुँदैन भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । युद्धले कसैको भलो नगर्ने, शान्ति, स्वतन्त्रता, न्याय, मानवता हराउने कुरा कविले कवितामा व्यक्त गरेका छन् । बन्दुकले इतिहास बनाउन नसकिने र त्यसका लागि मेहनत र लगनशीलता चाहिने विकासवादी भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

बन्दुक राखेर
इतिहास बन्दैन,
इतिहास बनाउन
सिर्जना चाहिन्छ । श्रम चाहिन्छ
आस्था र विश्वास चाहिन्छ । (पृ. २९)

देशको दुर्दशा वर्णन गरिएको यस कवितामा कविले मूलतः राष्ट्रवादी, मानवतावादी, शान्ति र समानतावादी भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

अब बन्दुक सुत्नुपर्छ कवितामा गद्य लयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तर्लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितांशमा पछि, कहिल्यै, इतिहास, चाहिन्छ, छन्, शाला आदि शब्द अनुप्रासका आएका छन्, जसले कवितालाई श्रुतिमाधुर्य र गेयात्मक तुल्याएको छ । यस कवितामा विभिन्न विम्ब र प्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग पाइन्छ । विम्ब र प्रतीकको योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ । जस्तै - बन्दुक युद्धको, सालिक गर्विलो

इतिहासको, पाठशाला शान्ति र चेतनाको र बधशाला युद्ध र मृत्युको प्रतीक र बिम्बका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ड) भाषाशैली

यस कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरलका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पनि उनको शैलीगत विशेषता हो । कविले युग, समय, स्वाभिमान, आस्था, विश्वास, भयभित, पाठशाला, बधशाला, चेतना, मानवता जस्ता तत्सम शब्द र पुरानो, मान्छे, गाउँ जस्ता तद्भव शब्द र बन्धुक, तोप, अँध्यारो जस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कविताका प्रसङ्गअनुसार विविध लेख्य चिह्नको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

यस कविताले युद्धले कसैको हित नगर्ने भएकाले युद्ध त्यागनुपर्ने सन्देश दिएको छ । हिंसा, घृणा त्यागेर सद्भाव, आस्था, विश्वास राखेर अगाडि बढ्न आह्वान गरेको पाइन्छ ।

३.१.१६ धड्कन

क) शीर्षकीकरण

धड्कन म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित सोही कविता हो । धड्कन नामवाचक शब्दबाट संरचित कविता हो । धड्कन शब्दको अर्थ मुटु हल्लाँदा उत्पन्न हुने कम्पन भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कविले आफूले भोगेका वैयक्तिक प्रणयभाव व्यक्त गरेका छन् । कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले यस कवितामा प्रणयको विषयलाई मुख्य कथ्य बनाएका छन् । कविले आफूले कसैलाई स्वस्थ प्रेम गरेकाले आफूले पनि त्यस्तै प्रेम पाउनुपर्ने कविको आत्मगत तथा वैयक्तिक चित्रण जस्ता कुरा विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

ग) मूलभाव

धड्कन कविता कविको अनुभूति र वैयक्तिक प्रसङ्गलाई उल्लेख गरेर प्रणयभाव व्यक्त गरिएको कविता हो । कवि आफ्नी प्रेमिकालाई मन दिइसकेकाले प्रेमिकाले पनि त्यस्तै माया गरुन् भन्ने भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

जतनका साथ मेरो मुटु
यदि मायाले राखेकी छ्यौ भने
मैले थाहा पाउनुपर्छ
तिम्रो धड्कन । (पृ. ३३)

यस कवितामा कविले मानिसमा स्वस्थ र हार्दिक प्रेम हुनुपर्छ भन्ने प्रणयभावको अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

घ) लयविधान

धड्कन कविता गद्य लयमा रचना गरिएको छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको पाइन्छ । कविता बिम्ब र प्रतीक योजनाले बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'का कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा प्रसङ्ग अनुसार अल्पविराम र पूर्णविराम लेख्य चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत धड्कन कवितामा कविले आजभोलि मानवीय मूल्य र मान्यतामा हास हुँदै गएको आत्मिक प्रेम र स्वस्थ प्रेमको आवश्यकता रहेको सन्देश दिएको छ ।

३.१.१७ मेरी आमा, समय र बूढो पीपल

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितामा सङ्गृहीत मेरी आमा, समय र बूढो पीपल कविता एक उत्कृष्ट कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक छ शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । मेरी विशेषणवाचक, आमा र समय नामवाचक र संयोजक बूढो विशेषणबोधक र पीपल नाम शब्दको योगबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । जसको सोझो अर्थ व्यक्तिको आमा र पीपलको वृक्ष समयसँगै भन्ने हुन्छ । प्रस्तुत कवितामा आफ्नो निरीहपनलाई प्रतीकात्मक अर्थद्वारा प्रस्ट गरेको छ । कवितामा यथार्थपरक घटनालाई आत्मागत अनुभूतिद्वारा व्यक्त गरिएको छ । शीर्षक र कथ्यबीच घनिष्टता बनाइएको छ ।

ख) विषयवस्तु

नेपाली समाजको वास्तविक चित्रण यस कवितामा भएको छ । वैदेशिक रोजगारका नाममा सन्तानले छाडेर गएका एकली आमाको दुःखको कथा विषयवस्तुका रूपमा आएको छ । नेपाली ग्रामीण समाज, दैनिकी, भौतिक विलासिताको लोभमा विदेश पसेका युवाका समस्या, मानवमा हराउँदै गएको मानवता आदिलाई कविले विषयवस्तुका रूपमा यस कवितामा उभ्याएका छन् । मूलभूत रूपमा यी विविध विषयवस्तुको मूल मर्म भने मानवजीवनको विविध पक्षको वर्णनका साथै यथार्थ व्यक्त गर्नु नै हो ।

ग) भावविधान

मूलतः वर्तमान नेपाली ग्रामीण समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको यस कविता भाव चिन्तनका दृष्टिले उत्तम बन्न पुगेको छ । नेपाली जनजीवनगत घटनालाई वर्णन गर्दै नेपाली नेपाली समाजको वास्तविकता नै मुख्य कथ्य बनाइएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवा अब स्वदेशमा फर्केर मातृभूमिप्रतिको कर्तव्य पूरा गर्नुपर्ने भाव कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

म आउँदैछु
संवेदनाको भोलुङ्गे पुल हुँदै
एक चिम्टी घाम बोकेर,
म मेरी आमाको
आँसुको मूल्य खोजिरहेछु । (पृ. ४०)

आमा, समय र बूढो रुखलाई एकअर्काको पर्याय मानेका छन् । यी तिनैको कल्कलाउँदो बाल्यकाल, भर्भराउँदो जवानी र निस्सारवादी बुढेसकालको त्रिकोणात्मक सम्बन्ध र आशा गरिएको प्राप्तिको शिखर निकै कलात्मक रूपमा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

कविले यस कवितामा राष्ट्रप्रेम, मानवतावादी यथार्थवादी, स्वच्छन्दतावादी भावहरू व्यक्त गर्ने कविले मुख्य रूपमा वर्तमान समयको जीवन आस्थालाई सङ्केत गर्नु नै हो ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कवितामा गद्य कवितामक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तर्लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषाले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । अन्त्यानुप्रास र विविध अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा पदैँन, आउँछ, छ, एर, थियो, होलान् आदि शब्द अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । कवितामा बिम्बप्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कविता बिम्बप्रतीक योजनाले बोभिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ । यहाँ बूढो पीपल जीवन, आनन्द र शीतलताको प्रतीकका रूपमा, सुकेको लहरा निराशा तथा अनुत्पादकको रूपमा, विहानको मिर्मिरे आशाको प्रतीकको रूपमा, धुवाँको मुस्तो पीडाको प्रतीकको रूपमा, वर ढल्नु निराशाको, बादल र वर्षात् निराशामा आकाशो किरणको प्रतीकका रूपमा आएका छन् र यिनीहरूले प्रतीकार्थ समेत बहन गरेका छन् ।

ङ) भाषाशैली

मेरी आमा, समय र बूढो पीपल कवितामा प्रतीकका माध्यमबाट केही जटिल बन्न पुगे पनि बोलाउँछ, पढाउँछ, घोप्ट्याएर, बोकेर, मार्छ, गर्छ जस्ता

अन्त्यानुप्रासले कविता कलात्मक र गेयात्मक भएको छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा क्षितिज, वर्षा, पीपल, किशोर, उत्साहित, दृश्य, प्रशव, स्नेह आदि तत्सम शब्द, घाम, बूढो, सन्तान, गाई, आगो आदि तद्भव शब्द र पधेर्नी, फुत्किएर, फुङ्ग जस्ता भर्सा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, पूर्णविराम, विस्मयादिबोधक अविराम लेख्य चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

नेपाली समाजको वास्तविक चित्रण गरिएको यस कवितामा वर्तमान नेपाली समाजमा वैदेशिक रोजगारले निम्त्याएको जल्दोबल्दो रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । आशाको त्यान्द्रोमा निराशाको आगो सल्किरहेको छ । विदेशिनुपर्ने बाध्यात्मक परिस्थितिलाई दीर्घकालीन रूपमा यसले मरुभूमिको बूढो पीपलजस्तो बनाएको सन्देश प्रवाह गरेको छ । कविताले उत्तरार्धमा गाउँ नै सर्वप्रिय सर्वतीर्थ हो भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.१८ मेरो वर्तमान र काँचको नियति

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत मेरो वर्तमान र काँचको नियति कविता मझौला आकारको कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक पाँच शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । मेरो विशेषण शब्द, वर्तमान विशेषण, संयोजक काँचको विशेषण र नियति नामवाचक शब्दको समष्टि अन्तर्सम्बन्धबाट कविताको शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको अर्थ वर्तमान समय काँचजस्तै अस्थिर छ भन्ने हुन्छ । प्रतीकात्मक रूपमा यस कविताले वर्तमान समय पीडादायक, सङ्घर्षपूर्ण तथा सुन्दर भविष्यको खोजी गर्दागर्दै जीवन एक्युरियमको माछा बन्न पुगेको छ । कविताको भावसँग शीर्षकको तादात्म्य सम्बन्ध रहेकाले कवि शीर्षक चयनमा अब्बल ठहरिएका छन् ।

ख) विषयवस्तु

युवाहरूको बन्धकमय वर्तमानलाई किंकर्तव्यविमूढ अवस्थामा बाँचिरहेका छन् । सामाजिक परिस्थिति, राजनैतिक अस्थिरता, विदेशमोह जस्ता विषयवस्तुमा

आधारित भएर लेखिएको यस कविताले समाज, राष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगत्का घटनाक्रमलाई विषयवस्तुको मूल आधार मानिएको छ ।

ग) भावविधान

मूलतः वर्तमान युवाहरूको निराशावादी चिन्तनलाई यस कविताको मूलभाव बनाइएको छ । बादलजस्तो एक ठाउँबाट हुत्तिने, आफ्नो अस्तित्व गुमाउने कुरा व्यक्त भएकाले कवितामा अस्तित्ववादी चिन्तन कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

मेरो अँध्यारो अनुहार
रङ्गमञ्चमा कालो पर्दाभित्रबाट
चियाइरहन्छ कसैले । (पृ. ४१)

यस कवितामा कविले वर्तमान समयको नेपाली समाजले भोग्नुपरेका पीडा, अर्थहीन गन्तव्य तथा किंकर्तव्य विमूढको विचारलाई यथार्थ चित्रण गरेकाले कवितामा निराशावादी, निराशामा आशाको अन्वेषण, यथार्थवादी चिन्तन प्रस्तुत गरेका छन् ।

घ) लयविधान

कविता गद्यलयमा लेखिए तापनि गेयात्मक रहेको छ । कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिपूर्ण छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भावले कविता सुमधुर, श्रुतिमाधुर्य बनेको छ । कवितामा बोकेर, भएर, देख्नुहोला, सिसा जस्ता अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितामा अँध्यारो अनुहार, कालो पर्दा, चर्किएको सिसा जस्ता प्रतीक विम्बका माध्यमबाट जीवनको भोगाइलाई थप प्रष्ट पारेको छ ।

ङ) भाषाशैली

कविताको भाषाशैली सरल र सुबोध्य रहेको छ । त्यस्तै कविको अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक रहेको छ । कवितामा वर्तमान, निवस्त्र, इन्द्रेणी, किंकर्तव्यविमूढ जस्ता तत्सम शब्द तथा कालो, पुरानो, अँध्यारो जस्ता तद्भव शब्द र तँछाडमछाड, सिङ्गो, छुट्टिन्छन् जस्ता भर्रा नेपाली शब्दका साथै कोलाज, सपना

जस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग भएको छ । कवितामा पूर्णविराम, विस्मयादिबोधक, अल्पविराम जस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

वर्तमान समयको जटिलतालाई बुझेर आशावादी हुँदै कर्तव्यपथमा लम्कनुपर्ने सन्देश टड्कारो रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ । जीवनको अस्थिरतालाई बोध गरी अस्थिरता विच पनि स्थिरताको खोज गर्नुपर्ने नै कविताको सन्देश हो ।

३.१.१९ पर्खिराख भूगोलको कुनै छेउमा

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पर्खिराख भूगोलको कुनै छेउमा कविता वि.सं. २०६७ मा रचित कविता हो । पर्खिराख क्रियापद, भूगोलको विशेषण, कुनै सर्वनाम र छेउमा क्रियाविशेषण शब्दको योगबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ भेट्न खोज्नु भन्ने हुन्छ । अथवा कुनैका लागि गरिएको आग्रह भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कविले प्राकृतिक सुन्दरताको वर्णन गर्दै आफ्नी प्रेमिकासँग भेट गर्न चाहेको कुरा कलात्मक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेकाले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कवितामा कवि 'अञ्जलि'ले माया प्रेमको कुरालाई वर्णन गरेका छन् । कवि आफ्नी प्रेमिकालाई स्वस्थ प्रेम गर्दछन् र प्राकृतिक प्रेमको चाहना राख्दछन् । आफ्नी प्रेमिकालाई भेट्न आतुर रहेको कुरा यसरी वर्णन गर्दछन् :

म आफू हराएर
समयलाई नाघेर
म भेट्न आउने छु (पृ. ४४)

यस कवितामा आफूले भोगेको भोगाइ र आफ्नी प्रेमिकासँग छुट्टिएर बस्नुको पीडालाई नै मूलभूत रूपमा विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

ग) भावविधान

मूलतः यस कवितामा कविले प्रणयभाव व्यक्त गरेका छन् । अहिलेको युगका युगको पीडालाई कविले व्यक्त गरेका छन् । भौतिक र दैहिक प्रेमलाई नै सर्वस्व

ठान्ने अहिलेको परिस्थितिमा कवि स्वस्थ प्रेम आवश्यक रहेको भाव व्यक्त गर्दछन् । विश्वास र सम्बन्ध काँचो धागो जस्तै कमजोर बनेको वर्तमान समयमा पनि आस्था र श्रद्धा, समर्पण र आशाका भाव व्यक्त गर्दछन् । कविका अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । विश्वासको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

तिमी पर्खिराख, भूगोलको कुनै एउटा छेउमा
म आउने छु पक्का, आउनेछु मेरी
सखीलाई भेट्न । (पृ. ४४)

यस कवितामा कविले आस्था, प्रेम, समर्पण, विश्वास भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कवितामा गद्य लय पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कवितांशमा अन्त्यानुप्रासी आउन-गर्न, भन्थ्यौ, होस्, राखेर, पोखेर, लिएर आदि शब्दको दोहोर्न्याइले श्रुतिमाधुर्य र अन्तर्लयात्मकताद्वारा कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितालाई लयात्मक बनाउन यस वर्णन गर्दछन् :

जहाँ एउटा दोभान होस्,
बास बस्ने चौतारी होस्,
रात काट्ने छहारी होस्
थकाइ मार्ने प्रतीक्षालय होस् (पृ. ४२)

कवितामा विभिन्न बिम्बप्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । च्यातिएका सपना, आँखाको बाटो अञ्जुलीभरिको प्रेम बिम्बका रूपमा आएका छन् र यिनीहरूले प्रतिकार्थ समेत बहन गरेका छन् ।

ड) भाषाशैली

कविले यस कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र भर्त्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध

अलङ्कारिक भाषाको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा राजमार्ग, दूर प्रदेश, प्रतीक्षालय, उच्छ्वास, समर्पण, मौन, स्वीकृति, प्रिय, सखी आदि तत्सम शब्द, रात, आँखा आदि तद्भव र नजिक, बाटो, वर, पर, च्यातिएका, निर्धक्क, भङ्गालो जस्ता भर्त्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा पूर्णविराम, अल्पविराम, अविराम जस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

यस कविताले अहिलेको समयमा आस्था, विश्वास, श्रद्धा, प्रेम, समर्पण आवश्यकता रहेकाले यी कुरा भए मात्र संसार सुन्दर हुन्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.२० च्यातिएका सपनाहरू र शङ्का

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत तथा २०६७ सालमा रचित च्यातिएका सपनाहरू र शङ्का कविताको शीर्षक चार शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । च्यातिएका विशेषण, सपनाहरू र शङ्का नामवाचक र संयोजक शब्दका रूपमा आएका समष्टि अन्तर्सम्बन्धबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ सपना पूरा नभएको अथवा रहर पुरा हुनेमा शङ्का भन्ने हुन्छ । यस कवितामा देशको वर्तमान अवस्थाको यथार्थपरक ढङ्गबाट चित्रण गरेका छन् । देशको विग्रँदो राजनैतिक अवस्थाले प्रताडित भएर विदेश पलायन भएका र आफ्ना सपना पूरा गर्न नसकेका तमाम युवाको अवस्थालाई मूर्त रूप दिँदै वर्तमान मानवजीवनको वर्णन गरेका छन् । शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध देखाउन कविता सफल रहेकाले कविताको शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

नेपालको वर्तमान राजनैतिक, सामाजिक अवस्थालाई कविले मुख्य विषयवस्तु बनाएर यस कविताको रचना गरेका छन् । नेपाली राजनीतिमा नैतिकताको खडेरी परेको, स्वतन्त्रता र समृद्धिका लागि समय समयमा क्रान्ति भए पनि जनताको सामाजिक अवस्था परिवर्तन नभएको, तमाम युवाशक्ति विदेश पलायन हुनुपर्ने बाध्यतालाई कविले यस कवितामा विषयवस्तुका रूपमा उभ्याएका

छन् । यी विविध विषयवस्तुको मूल मर्म भने नेपाली समाजको यथार्थ वर्णन गर्नु नै हो ।

ग) भावविधान

मानिसले जीवनमा भोग्नुपरेको तथा भोगेका यथार्थको प्रसङ्गलाई कविका अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । राष्ट्रवादी भाव चिन्तन बोकेको यस कवितामा देशमा राजनैतिक अवस्था परिवर्तन भइसके पनि जनता विश्वस्त हुने आधार खडा भएको छैन । राजनैतिक परिवर्तन भएपछि जनतामा जे जति परिवर्तन हुनुपर्ने हो, त्यो हुन सकेको छैन । युवा शक्ति देश फर्किने अवस्था अन्त्य हुनुको सट्टा सबै युवा विदेश पस्न लालायित छन् । देशको अवस्थाबाट जर्जर बन्दै गएकोमा कवि चिन्तनको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

मेरा सपनाहरू च्यातिएभै

कुनै दिन, यो देशको भाग्य

च्यातियो भने के हुन्छ ?

यस कवितामा राजनीतिज्ञको अकर्मण्यताका कारण युवा शक्ति विदेशिनु परेको र देशको गौरवपूर्ण इतिहासलाई वर्तमानले जोगाउन नसकेको माथि भावहरूको अभिव्यक्ति दिएका छन् । राष्ट्रवादी, मानवतावादी, निराशापन आदि भाव प्रशस्त सलबलाएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितांशमा अन्त्यानुप्रासी अरूलाई खेलिरहेछ, अठ्याइरहेछ, आउँछन्, मर्छन्, न तेरो-न मेरो, रित्तिएर-खोक्रिएर आदि शब्दको श्रुतिमाधुर्यले र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा विभिन्न बिम्ब प्रतीकको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कविता बिम्ब र प्रतीक योजनाले

बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ । समयको हुरी, च्यातिएका सपना, नदीको दुई किनार प्रतीक र बिम्बका रूपमा आएका छन् ।

ड) भाषाशैली

यस कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरलका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । कविले यस कवितामा अनमोल, नदी, यात्रा, अनेक, सम्पन्न, रङ्गशाला जस्ता तत्सम शब्द, अँगालो, दुईजस्ता तद्भव र भआड, छाती, च्यातिएर, छरपष्ट, रिक्तिएर, खोक्रिएर, डण्डिवियो, चिहानजस्ता भर्रा शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गानुसार पूर्णविराम, अविराम, उद्गार, विकल्पबोधक, प्रश्नवाचक जस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग गरेका छन् ।

च) सन्देश

कवितामा देशको अवस्था सुधन राजनीति शैली सुधनु पर्ने, राजनीतिज्ञ सुधनु पर्छ । युवाशक्ति निराश भए देश पछाडि धकेलिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय गरिमा बढाउन आन्तरिक रूपमा देश सबल हुनुपर्छ भन्दै सबैलाई आ-आफ्नो ठाउँबाट कर्तव्य निर्वाह गर्न आह्वान गरेको पाइन्छ ।

३.१.२१ एउटा धुमिल स्मृति साँझको आकाशमा

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत एउटा धुमिल स्मृति साँझको आकाशमा कविताको शीर्षक पाँच शब्दबाट निर्माण भएको छ । एउटा विशेषणवाचक, धुमिल विशेषणवाचक, स्मृति नामवाचक, साँझको विशेषणवाचक र आकाशमा नामवाचक शब्दको योगबाट नै शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ नरमाइलो साँझको सम्झना भन्ने हुन्छ । यस कविता कवि 'अञ्जलि'ले बुबाको पुण्यतिथिका दिन रचना गरेका हुन् । यस कविता कविको वैयक्तिक भोगाइमा आधारित छ । बुबाबाट प्राप्त हुन,

प्रेरणा, हौसला, माया, ढाडसबाट कवि वञ्चित हुन पुगेको कुरा बताएका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध छ । प्रतीकात्मक अर्थका दृष्टिले शीर्षक उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

कवितामा कविले बाल्यअवस्थामा नै बुबालाई गुमाउनु परेको पीडालाई विषयवस्तुका रूपमा वर्णन गरेका छन् । एउटा सन्तानका लागि उसको बाबु भाग्यविधाता हुने कुराको विषयलाई कवि यसरी वर्णन गर्दछन् :

मेरो जीवनको अस्तित्व र मेरो पूर्णता
मेरो भाग्य विधाता
मेरो स्वर्गीय पुजनीय बाबा (पृ. ४९)

कवितामा कविको आत्मगत तथा वैयक्तिक भोगाइ यथार्थपरक ढङ्गबाट विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । कविताको मूल विषयवस्तु भनेको बुबाको त्याग, मेहनत, परिश्रम, आदर्शको जीवनलाई हेरेको दृष्टि व्यक्त गर्नु नै हो ।

ग) भावविधान

प्रस्तुत एउटा धुमिल र स्मृति साँझको आकाशमा कविता कविले आफ्ना स्वर्गीय पिताको स्मृतिमा लेखिएको कविता हो । कवितामा कविले एउटा सन्तानले पिताबाट पाउने माया, ममता, स्नेह, हौसला, प्रेरणाबाट वञ्चित भएको पीडाका भाव व्यक्त गरेका छन् । पारिवारिक सुखको एउटा पाटो पिता हुन् र जीवनको आदर्श पिताबाट मात्र पाइने पितृभाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

मेरो आस्था र विश्वासको धरहरा
गल्र्याम्म ढल्यो
मेरो संसार रित्तो भयो
मेरो भाग्य र भविष्य
सर्वनाश भयो
र म अनाथ भएँ (पृ. ४९)

यस कवितामा कविले आफ्ना वैयक्तिक जीवनको भोगाइ, पिताबाट बिछोड हुनुको पीडा, निराशा, सन्तापका भावको अभिव्यक्ति दिएका छन् । भावका दृष्टिले कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ ।

घ) लयविधान

एउटा धुमिल स्मृति साँझको आकाशमा कविता गद्य लयमा रचना गरिएको छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । गद्य भइकन पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितांशमा मौसम, बेमौसम, त्यो, मेरो, सफलता, असफलता, दुःख, सुख, भयो, मात्र हो आदि शब्दको पुनरावृत्तिले, श्रुतिमाधुर्यले र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा एउटा धुमिल साँझ, पहाड, चट्टान, धुमिल छायाँ, एक भारी अँध्यारो, विश्वासको धरहरा आदि बिम्बका रूपमा आएका छन् र तिनले प्रतीकार्थ समेत वहन गरेका छन् ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै कविको अभिव्यक्ति शैली कलात्मक देखिन्छ । कवितामा प्रशस्त तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा यात्रा, स्मृति, आह्लाद, आकृति, इतिहास, स्वर्गीय, पुजनीय, आस्था, भाग्य, विपत्ति, अर्पण, श्रद्धाञ्जलि जस्ता तत्सम शब्द, आँखा, एउटा, कान, वर्षेनी जस्ता तद्भव र भ्रमलको, गर्ल्याम्म, बलेसी, सामुन्ने जस्ता भर्सा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गानुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत कवितामा कविले हरेक सन्तानले पितृभक्ति राख्नुपर्छ र पिताहरू पनि आफ्नो सन्तानको समुज्वल भविष्यमा लाग्नु पर्दछ भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

३.१.२२ ऊ कुन साम्राज्य बनाउँदैछ

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत ऊ कुन साम्राज्य बनाउँदैछ वि.सं. २०६९ मा रचित चार शब्दबाट निर्माण भएको कविता हो । ऊ र कुन सर्वनामवाचक, साम्राज्य नामवाचक र बनाउँदैछ क्रियापदको योगबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । प्रस्तुत कविताको साधारण अर्थ कस्तो देश बनाउँछ भन्ने हो ।

देशमा बहूदो हत्या, हिंसा, आतङ्क आदिको वर्णन गरिएको यस कविता प्रतीकार्थका दृष्टिकोणले शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा कविले देशको वर्तमान अवस्थालाई चित्रण गर्दै विषयवस्तु बनाएका छन् । देशमा देखिएको राजनैतिक अस्थिरता, न्यायलयमाथि प्रहार, कानुनी शासनको उपहास, देशमा चलेको आन्तरिक द्वन्द्व, त्यसले पारेको प्रभावलाई विषयवस्तुका रूपमा उपस्थापित गरेका छन् । मूलतः यस कविताले वर्तमान नेपाल र नेपाली समाजको यथार्थपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेका छन् ।

ग) भावविधान

प्रस्तुत *ऊ कुन साम्राज्य बनाउँदैछ* कवितामा राष्ट्रवादी चिन्तन मुखरित भएको पाइन्छ । देशमा चलेको युद्ध र राजनैतिक अस्थिरताले जनता निरीह भएर बाँच्नुपरेको पीडाको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दैछन् :

बचेराहरू टुहुरा पारेर
गुँड भत्काउनेहरू
समयको खुट्टा तानेर
कुन युग निर्माण गर्दैछन् ? (पृ. ५१)

समाजमा निम्न वर्गीय मानिसका समस्या र जनजीवनका विविध घटनालाई मुख्य कथ्य बनाएको छ । मूलतः यस कवितामा नेपाली समाजको यथार्थ परिस्थितिलाई चित्रण गर्दै यथार्थवादी निराशावादी परम्परावादी भाव व्यक्त गर्न सक्षम बनेको छ ।

घ) लयविधान

ऊ कुन साम्राज्य बनाउँदैछ कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषाले कवितालाई गेयात्मक बनाएको छ । विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै : निर्मम-निर्मम, हुँदैछ-बन्दैछ आदि । कवितामा महाभारत, जित्त, गुँड भत्काउनेहरू, खुट्टा तानेर आदि विम्बका रूपमा आएका छन् भने तिनले प्रतीकार्थ समेत बहन गरेका छन् ।

ड) भाषाशैली

कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'को प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र नवीन हुनुका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा आगत, निर्मम, वर्तमान, महाभारत, अस्तित्व, निरङ्कुश जस्ता तत्सम शब्द, राताम्मे, हात, खुट्टा आदि तद्भव शब्द र कावा, एम्बुस, फासिस्ट जस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग पनि भएको पाइन्छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार प्रश्नवाचक, योजक, विकल्पबोधक लेख्य चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत ऊ कुन साम्राज्य बनाउँदैछ कविताले देशमा क्रान्तिपश्चात् परिवर्तन भए पनि समाज उस्ताको उस्तै रहेको समस्या यथार्थ प्रस्तुत गर्दै युद्धले कसैको फाइदा नगर्ने भएकाले सबै शान्तिको बारेमा हिँड्नुपर्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.२३ हराएको तारा

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत प्रस्तुत हराएको तारा कवि पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'द्वारा वि.सं. २०६७ सालमा रचित कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । हराएको विशेषण र तारा नामवाचक शब्दको योगबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ नदेखिएको तारा भन्ने हुन्छ । कवितामा कविले देशमा देशभक्त सपूत आवश्यकता रहेको प्रसङ्गलाई आधार बनाएर रचना गरिएको छ । कवितामा युवाशक्ति विदेश पलायन हुने गरेको, देशभक्त सपूत नभेटिएको कुरालाई प्रष्टाएको छ । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा कविले आफूले देखेको, भोगेको समाजको वर्तमान अवस्थाको छर्लङ्ग चित्रण गरेका छन् । कविताभिन्नको विषयवस्तुका रूपमा युवा

विदेश पलायन हुने क्रम नरोकिएको, जनतामा निराशा छाएको, राष्ट्रभक्त सपूतको आवश्यकता, समाजको विषमता अन्त्यको आवाज उठाउनेलाई राज्यले उपहास गर्ने र त्यस्ता आक्रोशलाई दमन गर्ने कुरालाई ल्याएका छन् । मूलभूत रूपमा कविले अन्याय, अत्याचार र शोषणको विरोध गर्दै समानता र स्वतन्त्रताको स्थापना गर्नुपर्ने कुरालाई विषयवस्तुका रूपमा उपस्थापित गरेका छन् ।

ग) भावविधान

राष्ट्रवादी भाव मुखरित भएको प्रस्तुत कविता भाव चिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । देशको सामाजिक र आर्थिक अवस्था सुधार्न युवाको ठूलो भूमिका रहने भएकाले युवाशक्तिले आफ्नो वैयक्तिक समस्यालाई पन्छाएर राष्ट्रलाई महत्त्व दिनुपर्दछ भन्ने भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

भूगोलबाट बेपत्ता भएको
एउटा तारा भूगोलमाथि
भूगोलभरि खोजिरहेछु (पृ. ५३)

कवितामा राष्ट्रवादी, निराशावादी, आक्रोश र पीडाका भाव यसरी व्यक्त गरेका छन् :

खोइ कहाँ छ ?
भूगोलबाट बेपत्ता भएको एउटा तारा
भनिदिनुस् न !
महाशय, महोदय ! (पृ. ५३)

घ) लयविधान

हराएको तारा कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहजरूपमा लय, भाव, भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कविता गद्य भइकन पनि सहज रूपमै अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । कवितामा कहिले, कृष्णभीर, घोप्टेभीर, पुरिन्छ, तैरिन्छ, भूगोल आदि अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । कवितामा हिउँ, तुषारो, कृष्णभीर, घोप्टेभीर, पहाड आदि बिम्ब र प्रतीकद्वारा निराशा, दुःख, पीडा, आक्रोशलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

ड) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तथा भर्त्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कविता प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषाको प्रयोगले सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा असङ्ख्य, कुण्ठा, शङ्का, भूगोल, क्षितिज, समीप जस्ता तत्सम शब्द र एउटा, थाकेको, पहिरो, आँखा, हात जस्ता तद्भव शब्द तथा वारुद र बेपत्ता आगन्तुक एवम् सिङ्गै, लपेटिँदै, घसिँदै, च्यातिएर, धुजाधुजा भर्त्ता शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्ग अनुसार पूर्णविराम, अल्पविराम, अविराम, योजक, उद्गार, प्रश्नवाचक, लेख्य चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

हराएको तारा कविताले युवामा देशभक्तिको भावना जागृत हुनुपर्ने, देशको समुन्नतिमा सच्चा हृदयले लाग्नुपर्छ भन्ने कुरा बताएका छन् । देशको आवश्यकता अनुसार रगत र पसिना बगाउनु पर्ने सन्देश प्रस्तुत कविताले दिएको छ ।

३.१.२४ विनिर्माण हुँदैछन् जिन्दगीका आयामहरू

क) शीर्षकीकरण

वि.सं. २०६४ सालमा रचित यो कविताको शीर्षक चार शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । विनिर्माण र आयामहरू नामवाचक शब्द, हुँदैछन् क्रियापद र जिन्दगीका विशेषणबोधक शब्दको समष्टिगत शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षक विग्रँदो जिन्दगीको अवस्था वा अस्तव्यस्त जीवन भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कविले आफूले देखेको, भोगेको कामको अवस्थाको चित्रण गर्दै असल कर्म गरी जीवन सार्थक बनाउन आग्रह गरेका छन् । मानिसले असल काम गरी पौरख गरेर आफू बाँची अरूलाई बचाउने काम गर्नुपर्छ भनेका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः यो कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभिन्न वर्तमान समयमा नेपाली समाजका मानिसले भोगेका घटनाहरू गाथाका रूपमा संश्लेषण भएका छन् । कवितामा वर्तमान जीवनको यथार्थको चित्रण, सुख र शान्तिको चाहना, सामाजिक यथार्थको चित्रण र कविको आत्मगत तथा वैयक्तिक चित्रण जस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । यी विविध विषयवस्तुको मूल मर्म भने वर्तमान नेपालीको जीवनशैलीलाई व्यक्त गर्नु नै हो ।

ग) भावविधान

वर्तमान समयमा मानिसले भोग्नुपरेको तथा भोगेका यथार्थको प्रसङ्गलाई कविका अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । सङ्घर्षको कठिनतामा जनजीवनगत घटनालाई काव्यिक रूप दिई रचिएको प्रस्तुत कविता जनजीवनका विविध घटनालाई मुख्य कथ्य बनाएको छ । भौतिकता र क्रान्तिका विविध रूपमा परिवर्तनको खोज्ने जीवनको अवस्थाको बारेमा बनाएका भावहरू कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

प्रत्येक पल मान्छेका मस्तिष्कहरूले
पुराना ढाँचा र ढर्राहरू मेट्दै
नयाँ विचार र परिवर्तन खोज्दै (पृ. ५४)

यस कवितामा निराशावादी, निराशाभिन्न आशावादी, शान्तिको कामनाका भाव प्रशस्त सल्बलाएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितांशमा कवि अन्त्यानुप्रासको प्रयोग यसरी गर्दछन् :

आगो बाल्नेहरूदेखि
आगोमा तेल थप्नेहरूदेखि
ताली बजाउनेहरूदेखि
गाली गर्नेहरूदेखि
रमिते बनेर हाँस्नेहरूदेखि (पृ. ५५)

कवितांशमा खोजिरहेछ, मागिरहेछ, भत्काउँदैछ, खोज्दैछ, विनिर्माण हुँदैछन् जिन्दगीका आयामहरू जस्ता पद र पदावली अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । जसले कवितालाई गेयात्मक र श्रुतिमाधुर्य तुल्याएको छ । कवितामा अँध्यारो रात, एउटा लालीगुराँस, काला छाया, एकजोडी परेवा, आगो, तेल, ताली आदि बिम्बका रूपमा आएका छन् र तिनले प्रतीकार्थको बहन गरेका छन् । कविता बिम्ब र प्रतीक याजनाले बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाका साथै कलात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र भर्रा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कविता प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा बिम्ब, सन्त्रासपूर्ण, स्तम्भ, विनिर्माण, शून्य, सुन्दर जस्ता तत्सम, अँध्यारो रात, पुराना, नयाँ, एउटा, कालो, नीलो, आगो, तेल र रमिते जस्ता तद्भव शब्दका साथै कोलाज, यन्त्र, पलजस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

कविताले वर्तमान नेपाली जीवन अस्तव्यस्त छ, समाजको सुदृढीकरणका लागि वर्तमान अवस्था भत्काएर नयाँ विचारको प्रतिपादन गर्न सबै मानिसलाई आ-आफ्नो कर्म धर्मपूर्वक निर्वाह गर्न आह्वान गरेका छन् ।

३.१.२५ पर्खाल

क) शीर्षकीकरण

यो कविताको शीर्षक नामवाचक शब्दबाट चयन गरिएको छ । पर्खाल एउटा मात्र शब्दबाट निर्मित शीर्षकको साधारण अर्थ ईँट, ढुङ्गा आदिको अग्लो पारी बारिएको बार वा 'गारो' भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कवि नेपाली साहित्यको उडानमा स्वतन्त्ररूपले बाँच्न चाहेको कुरा अभिव्यक्त गरेका छन् । कविले आफूले भोगेको कामको अवस्थाको चित्रण गरेका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र

कथ्यका बीच घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविताको शीर्षक उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कवितामा कवि 'अञ्जलि'ले नेपाली साहित्यमा आफू निस्फिक्री भएर, स्वतन्त्र भएर उड्न चाहेको कुरालाई विषयवस्तुका रूपमा उभ्याएका छन् । वर्तमान समयमा सर्जकको अवस्था र नेपाली साहित्यको अवस्था नै कविताको मूल विषयवस्तु बनेको छ । साथै कवितामा जीवनको यथार्थबोध, स्वतन्त्रता, सामाजिक यथार्थको चित्रण र कविको आत्मगत तथा वैयक्तिक चित्रण विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

ग) भावविधान

कविले प्रस्तुत कवितामा नेपाली साहित्यमा लाग्दा पाएको दुःख, पीडा र वैयक्तिक अनुभूतिसँग ढालेर लेखिएको उत्कृष्ट कविता हो । यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । नेपाली साहित्यमा लाग्ने सर्जक र वर्तमान साहित्यको अवस्था चित्रण गरिएको यस कवितामा कविले आफू जस्तोसुकै विपत्ति भए पनि नेपाली साहित्यकै सेवामा रमाउने दृढ निश्चय र विश्वासका भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

भूगोल कहिलेकाहीं उल्टो दौडिएला
घाम र जून कुनै बेला विचलन होलान्
दिन रात भएर साटिएला
तर, म त्यही बाटो, त्यही यात्रा
समयका पदचापहरू बोकेर घुमिरहन्छु (पृ. ५६)

यस कवितामा कविले दृढ निश्चय, विश्वास, स्वतन्त्रताको खोजी, आशावादी भाव मूलभूत रूपमा व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर र गेयात्मक बनाएको छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग कवि यसरी गर्दछन् :

म अब तिम्रो मात्र होइन
म मेरो अक्षरहरूको
म मेरो पाठकहरूको
म मेरो सहयात्रीहरूको
म सबै सबैको भएको छु (पृ. ५६)

कवितांशमा उभ्याएर, छेकेर, दौडिएला, साटिएला, आँखाहरूमा बस, मस्तिष्कहरूमा बस जस्ता शब्दहरू अन्त्यानुप्रासका रूपमा आएका छन् । कवितामा कुरुक्षेत्र, महाभारत जस्ता पौराणिक मिथक प्रयोग गरिएको छ । पर्खाल, तटबन्धन, काँडाघारी, सुख्खा जीवन आदि शब्दबिम्बका रूपमा आएका छन् भने तिनले प्रतीकार्थसमेत बहन गरेका छन् । कविता बिम्ब र प्रतीक योजनाले बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ड) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र कलात्मक भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । पौराणिक मिथकले सुगन्ध थप्ने काम गरेको छ भने प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा आततायी, अनिर्णय, भूगोल, पाठक, सहयात्री, प्रिय, सुदूर प्रदेश, विवाद, घात-प्रतिघात, नियति, अस्तित्व, स्वतन्त्रता जस्ता तत्सम शब्द र रात, आँखाजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, प्रश्नवाचक, पूर्णविराम, योजक, विकल्पबोधक जस्ता लेख्यचिह्नको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

साहित्य समाजको दर्पण हो, साहित्यको माध्यमले नै समाज परिवर्तन गर्नुपर्छ । आफ्नो वैयक्तिक समस्यामा नअल्झिई समाज रूपान्तरणका लागि साहित्यकार सधैं लागि पर्नुपर्छ भन्ने सन्देश प्रस्तुत कविताले दिएको छ ।

३.१.२६ निर्जीव मान्छे

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत यो *निर्जीव मान्छे* छबिसौं कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट बनेको छ । निर्जीव विशेषण र मान्छे नामवाचक शब्दको समष्टि अन्तर्सम्बन्धबाट शीर्षक चयन

गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ मरेको मान्छे भन्ने हुन्छ । देशमा हत्या, हिंसा र बलात्कारका घटना दिनहुँ बढिरहेको, मानिसमा मानवता हराउँदै गएको प्रसङ्गलाई आधार बनाएर कविता रचना गरिएको छ । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः कविता प्रतिकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा आजभोलि मानिसमा मानवता हराउँदै गएको परिस्थितिलाई कविले मुख्य विषयवस्तु बनाएर कविता रचना गरेका छन् । कविले आफूले देखेको, भोगेको परिवेशमा कविताको पृष्ठभूमि निर्माण भएको छ । यो कविता वर्तमान समाजको अवस्थाको छर्लङ्ग चित्रण पनि हो भन्न सकिन्छ । नेपाली चेलीहरू दिनहुँ बलात्कारको सिकार भएको, मानिसमा मानवीय संवेदना नरहेको कुरा प्रस्तुत गरेका छन् । सामाजिक परिस्थितिजन्य घटनामा आख्यानमा उनिनु, अन्याय, अत्याचार र शोषणको विरोध गर्दै मानव समानता र स्वतन्त्रताको स्थापना गर्नु जस्ता कुराहरू मूल वस्तुको रूपमा कवितामा आएका छन् । यी विविध विषयवस्तुको मूल मर्म भने नराम्रा प्रवृत्तिमाथिको आक्रोश व्यक्त गर्नु हो ।

ग) भावविधान

नेपाली समाजको वर्तमान अवथालाई कविको अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले बलात्कारका घटनालाई देखा कविले पीडाको भावका साथ आक्रोशलाई यसरी व्यक्त गर्दछन् :

निर्जीव मान्छेहरूको भीड छ यहाँ
 संवेदना मरेका नरपिशाचहरू छन् यहाँ
 अतिवाद र कोलाहलका बीच
 खोक्रो आदर्श र उत्पीडनहरू छन् यहाँ (पृ. ५८)

यसरी कवितामा पीडा, आक्रोशका भावका साथै यथार्थवादी, निराशावादी र निराशाभिन्न आशावादी भाव व्यक्त गर्न कवि सक्षम रहेका छन् ।

घ) लयविधान

निर्जीव मान्छे कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कविता गद्य भए पनि सहज रूपमै अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । कवितांशमा फूलहरू, गर्छन्, यहाँ जस्ता शब्दहरूको अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । कवितामा फूल नेपाली युवती वा चेलीका प्रतीक रूपमा, निर्जीव मान्छे मानवता हराएको प्रतीक रूपमा, बादलका विस्कृन् निराशाको प्रतीकका रूपमा आएका छन् । विम्ब र प्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई कलात्मक, सुमधुर र गेयात्मक बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तथा नेपाली भर्रा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । कवितामा निर्जीव, संवेदना, नर, पिशाच, अतिवाद, कोलाहल, आदर्श, उत्पीडन, अनन्त, मङ्गल जस्ता तत्सम शब्द, फूल, मान्छे जस्ता तद्भव र रत्यौली, खोक्रो, बस्ती जस्ता भर्रा शब्दहरूको प्रयोग कविले गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम र पूर्णविरामको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत कवितामा मानिसमा मानवता हराउँदै गएकोमा मानवताको रक्षा गर्नुपर्ने सन्देश दिइएको छ । समाजमा हुने अत्याचार, बलात्कार, शोषणका लागि आवाज उठाई अस्तित्व रक्षाका लागि सचेत बन्नुपर्छ भन्ने आग्रह समेत गरेको छ ।

३.१.२७ स्मृतिमा एक पल

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत स्मृतिमा एक पल सत्ताइसौँ कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट बनेको छ । स्मृतिमा नामवाचक र एक पल विशेषण वाचक शब्दको समष्टिबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । जसको अर्थ एकछिन सम्भना भन्ने वा विगतको समयमा हराउनु भन्ने हुन्छ । कवितामा कवि कसैको खोजि गरिरहेको, कसैको सम्भनामा वर्तमान जीवन बाँचिरहेको कुरालाई व्यक्त गरेको छ । यस कविताको शीर्षक र कथका बिच घनिष्ट सम्बन्ध देखिन्छ । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविता उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कवितामा कविले आफूले देखेको, भोगेका वैयक्तिक विचारलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । प्रकृति चित्रण, सामाजिक यथार्थता जस्ता कुरा विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । विषयवस्तुको बोध गराउनु, आख्यानको समष्टि संयोजनबाट प्रस्टाइनु, सामाजिक परिस्थितजन्य घटनामा आख्यानलाई उनिनु, आफूले भोगेको परिवेशको यथार्थचित्रलाई दृष्यबिम्बमार्फत् प्रस्तुति नै मूल विषयवस्तुका रूपमा कवितामा आएका छन् ।

ग) भावविधान

कविको वैयक्तिक अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । यस कवितामा कविले स्मृतिको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

यतै बजिरहेछ

तिमीले छोडिगएको

एक टुक्रा सङ्गीत (पृ. ६१)

यसरी यस कवितामा समाजको यथार्थतालाई प्रस्तुत गरेका छन् । कविता यथार्थवादी, निराशावादी, परम्परावादी भाव व्यक्त गर्न सक्षम छ ।

घ) लयविधान

स्मृतिमा एक पल कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तर गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । कवितामा म, कुन, हुँदैन, कहाँ जस्ता शब्दहरू अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । कवितामा एक हुन, अँध्यारा, आकाशको जून, बादलको टुक्रा, सालिक आदि विम्बको प्रयोग गरिएको छ र तिनले प्रतीकार्थ समेत बहन गरेका छन् ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कवितामा प्रशस्त तत्सम र केही तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कविले गन्तव्य, निर्वासित, मार्ग, दृश्य, सङ्गीत आदि तत्सम शब्दको प्रयोग भएको छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

कवितामा विगतलाई सम्झेर भए पनि वर्तमानमा रमाउन सक्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.२८ एउटा रहस्य स्पर्शमा

क) शीर्षकीकरण

एउटा रहस्य स्पर्शमा म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । एउटा र रहस्य विशेषण वाचक र स्पर्शमा नामवाचक शब्दको समष्टिबाट नै शीर्षक निर्माण गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ रहस्यमय भन्ने हुन्छ । कविले आफूले देखेको, भोगेको नारीको अवस्था चित्रण गर्दै नारीलाई दुःखी मानेका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र

कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः यो कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बनेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभिन्न वर्तमान देशको अवस्थाका साथै नारीको अवस्थाहरू गाथाका रूपमा संश्लेषण भएका छन् । यस कवितामा स्वस्थ प्रेमको चाहना, प्रकृतिको चित्रण, सामाजिक यथार्थको चित्रण जस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

ग) भावविधान

कवितामा स्वस्थ प्रेमको आग्रह गरिएको पाइन्छ । प्रणयभाव सल्बलाएको पाइन्छ । त्यसैगरी कविले वर्तमान देशको अवस्था चित्रण गर्दै राष्ट्रप्रेमको भाव पनि व्यक्त गरेका छन् । पुरुषहरू महिलालाई खेलौना मात्र ठान्छे, देहकोभोक शान्त पार्ने भोग्याको रूपमा ठान्ने पुरुषसत्तात्मक समाजप्रति पनि व्यङ्ग्यको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

म यी सपनाहरूको
पोष्टमार्टम गरेर हेर्नेछु
ऊ किन आजकल मलाई
जबर्जस्ती बाँधिरहेछु अँगालोमा (पृ. ६४)

यसरी यस कवितामा एउटी कुमारी आमा जो फूल भरिसकेपछिको परागसेचनको समय पर्खिरहेको कुरालाई मार्मिक ढङ्गबाट व्यक्त गरेका छन् । कवितामा नारी देहको प्रयोगमा रमाउने समाजप्रति चिन्ताका भाव व्यक्त गर्दछन् ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कवितामा गद्यलयको प्रवाह पान्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितांशमा हाल्छ, मार्छ, चल्छ, दुख्छ, ऊ, हुन्छ आदि शब्द अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई श्रुतिमाधुर्य र गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा विभिन्न बिम्ब र प्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा नदी, किनार, बगर, भ्रमर, फूल, भूकम्प, आँधी, तुवाँलो आदि बिम्बको प्रयोग गरेको

पाइन्छ । तिनले प्रतीकार्थ समेत बहन गरेका छन् । कविता बिम्ब र प्रतीक योजनाले बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ड) भाषाशैली

एउटा रहस्य स्पर्शमा कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरलका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारले कवितामा सुगन्ध थपेको छ । प्रतीकात्मक भाषा प्रयोगले कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ । कविले यस कवितामा भ्रम, भूकम्प, नदी, दूरी, सौभाग्य, तृप्त, भ्रमर, सर्वाङ्गजस्ता तत्सम शब्द, कान, फूलजस्ता तद्भव र पोस्टमार्टम जस्ता आगन्तुक शब्द प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

एउटा रहस्यमय स्पर्शमा पुरुषमा रहेको भोगवादी प्रवृत्ति अन्त्य हुनुपर्ने र नारीहरू पनि सचेत रहनुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.२९ सङ्कटमा कविता

क) शीर्षकीकरण

सङ्कटमा कविता म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत उन्तीसौं कविता हो । यस कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । सङ्कटमा विशेषणवाचक र कविता नामवाचक शब्दको रूपमा आएको छ । साधारण रूपमा कविताको शीर्षकको अर्थ कविता अफ्टेरोमा परेको या कविताको अस्तित्व लोप हुन लागेको भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कविले आफूले देखेको, भोगेको कामको अवस्थाको चित्रण गर्दै कविको बाह्यजीवनको साथै वैचारिक चिन्तनको सचित्र चित्रण गरेका छन् । समाजको परिवर्तनका लाचरि चिन्तन र तार्किक शक्तिसम्पन्न कविको सुधारात्मक विचारसँग सहभाव राखी मानिसले असल काम गरी पौरख गरेर आफू बाँची अरूलाई काम गर्नुपर्छ भनेका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । मूलतः यो कविता प्रतीकात्मक दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभिन्न एउटा कवि व्यक्तित्व र वर्तमान समयमा नेपाली कविताको अवस्थाको यथार्थ चित्रण नै गाथाका रूपमा संश्लेषण भएका छन् । यस कवितामा कविको समग्र यथार्थको चित्रण, चाहना, सामाजिक यथार्थको चित्रण र कविको आत्मगत तथा वैयक्तिक चित्रणजस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । वर्तमान समयमा नेपाली साहित्यमा देखापरेका विकृति र विसङ्गति विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

ग) भावविधान

कविका अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कविता नेपाली साहित्य अनुरागी कविको जनजीवनका विविध घटना र वर्तमान नेपाली कविताले भोगेका नियतिलाई मुख्य कथ्य बनाएको छ । नेपाली कवितामा भित्रिएको विकृतिलाई चित्रण गर्दै कवि पीडाको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

कविताभिन्नै नगनता छ
फूलहरू पनि खुम्चिने
अश्लील छ
अनुभूतिको हत्या भएको छ
प्रकृतिको बलात्कार भएको छ । (पृ. ६६)

यस कवितामा कविले कवि जीवनको वैचारिक चिन्तनलाई भावहरूको अभिव्यक्ति दिएका छन् । स्वस्थ साहित्यमार्फत् समाज सुधार गर्नुपर्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्य लयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितांशमा अन्त्यानुप्रासी लेखूँ, फिँजाएर, भत्काएर, हुँदैन, सुसाउँथ्यो, हँसाउँथ्यो,

भएको छ, छैन, सक्दैन आदि शब्दको श्रुतिमाधुर्यले र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा विम्ब र प्रतीक योजनाले बोभिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेका छन् । जस्तै : अँध्यारो, जूनकिरी, मैनवत्ती, घाम, सगरमाथा आदि ।

ड) भाषाशैली

सङ्कटमा कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषा प्रयोग गरिएको छ । कवितामा कविता, मस्तिष्क, मानवीय, बलात्कारजस्ता तत्सम शब्द, मान्छे, आँखा, आगोजस्ता तद्भव शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

सङ्कटमा कविता कविताले वर्तमान समयमा नेपाली साहित्यमा विकृति, विसङ्गति भित्रिएकोले सस्ता रचना नगरी समाज सुधार गर्न सक्ने ओजस्वी कविता रचना गर्नुपर्दछ । नेपाली साहित्यको गरिमा बढाउन सबै शुभचिन्तक सचेत रहनुपर्दछ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.२० मनको भूगोल र जिजीविषाहरू

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु प्रस्तुत मनको भूगोल र जिजीविषाहरू कविताको शीर्षक चार शब्दको योगबाट निर्माण छ । मनको विशेषणवाचक भूगोल र जिजीविषाहरू नामवाचक शब्द र संयोजक शब्दको समष्टिबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । यी कविताको साधारण अर्थ मनभित्र खेलेका भावना र सपनाका साथै यही भावना र सपनाका आसले जिउने आशा जगाएको भन्ने हुन्छ । कवितामा प्रतीकात्मक ढङ्गले इच्छा आकाङ्क्षाहरू सबै कुरा नहुने र केही सानो आशाको जिजीविषाले मानव श्रमशील बन्न खोजेको आभाष भेटिन्छ । यसरी कविताको शीर्षक र भावबीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले मनको गोरेटोले मानव शरीरलाई हिँडाएको हुन्छ । मनलाई न नियतले बाँध्छ, न नियतिले बाँध्छ । मन स्वच्छन्द हुन्छ, भन्ने विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । कविले जीवन सङ्घर्षशील छ, तथापि सङ्घर्षमय जीवनमा आनन्दको अनुभूतिको आस्वादन हुने गर्दछ, भने कर्तव्यपथमा लम्कनुपर्ने विषयवस्तुलाई शिरोपर गरेका छन् । यस कवितामा विषयवस्तुका रूपमा वर्तमान समयमा कविले भोगनुपरेको यथार्थ, प्रकृतिको चित्रण, युगीन यथार्थ, निरीहपनभित्रको आशाको टुसाहरू नै मूल कथ्य हो ।

ग) भावविधान

भावचिन्तनको दृष्टिले कविता उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । प्रतिकूल अवस्थामा पनि मानव जीवन जिउनका लागि सङ्घर्षरत रहनुपरेको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

अनि म रिक्तै थिएँ
खगोल उल्टो घुम्दै थियो
छातीभरि आँधीहुरी बोकेर
चट्टानहरूसँगै युद्ध गर्दै थियौ (पृ. ६८)

यसरी कवितामा कविले जीवन भोगाइ र गराइलाई कविताको मूलभाव कथ्यका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । कवितामा आशावादी स्वर पनि प्रशस्त सल्बलाएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

कविता गद्य शैलीको भए तापनि मिठास र श्रुतिमाधुर्य रहेको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र अन्यअनुप्रासको भरपुर प्रयोग भएको छ । शब्दको पुनरावृत्तिले कविता गेयात्मक तथा कलात्मक बन्न पुगेको छ । कवितामा प्रतीक र बिम्बको प्रयोगले ओजपूर्ण बन्न पुगेको छ । कवितामा आँधीहुरी, चट्टान, जून र तारा जस्ता बिम्ब र प्रतीकको माध्यमबाट जीवन जिउने शैलीलाई अभिव्यक्त गरिएको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवितामा सरल र सुबोध्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ । कविता तत्सम, शब्दहरू जिजीविषा, उत्साह, अहङ्कार प्रयोग भएका छन् भने तद्भव शब्दहरू पनि

प्रयोग भएका छन् । जस्तै : मृत्यु, काख, आँखा आदि । कवितामा विभिन्न प्रसङ्गलाई रोचक तथा सुस्पष्ट बनाउन योजक, अल्पविराम र एकमात्र पूर्णविरामको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

जीवन सङ्घर्षमय भए पनि मनको इच्छाले कर्तव्यबाट टाढा रहन नदिएको मूल सन्देश कवितामा व्यक्त भएको छ । निराशा र पीडाका बीच पनि सानो आशावादी चिन्तनले मानवलाई ऊर्जाशील बनाएको छ ।

३.१.३१ भ्रमको सिलसिला

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत भ्रमको सिलसिला एकतीसौँ कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । भ्रमको विशेषण वाचक र सिलसिला नामवाचक शब्दको समष्टि अन्तर्सम्बन्धबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ छलकपटको शृङ्खला विद्यमान रहेको भन्ने हुन्छ । कवितामा वर्तमान नेपालको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक व्यवस्थाको भयानक प्रक्रियालाई प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच अन्विति रहेको छ ।

ख) विषयवस्तु

नेपालीहरूको भोगाइ, राजनीतिक छलछाम तथा सामाजिक क्रियाकलापलाई यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नु नै यस कविताको मूल विषयवस्तु हो । कविताको विषयभित्र शासकहरूको जीवनचर्या र जनताले भोगेका दासताको चित्रण, प्रकृतिचित्रण, कविको आत्मगत अनुभूति तथा वैयक्तिक चित्रण जस्ता कुराहरू समेटिएका छन् । सामान्य जनताको जीवन भोगाइ, शासनशैली परिवर्तन भए पनि जनतामा पीडा उस्तै रहेको, समयको बेवास्था जस्ता विषयवस्तु कवितामा आएका छन् । यी विविध विषयवस्तुको मूलमर्म भने शासन व्यवस्था र समयको गरिमा हरेक नागरिकको भोगाइमा चित्रण हुनुपर्ने देखिएको छ ।

ग) भावविधान

मूलतः नेताको भनाइ र गराइमा भएको भिन्नतालाई कविले शब्दपुञ्जमा यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

देशको रङ्ग फेरियो
रूप फेरियो
विचार फेरिएन
दरबार फेरिएन (पृ. ७३)

कविले मानवतावादी भाव, देशप्रेम, सत्यवादी चिन्तन, समयको महिमा आदिलाई मूलभाव बनाएर समाजका बेथिति, विसङ्गति, अराजकतालाई हटाई समृद्ध तथा शान्तमय राष्ट्रनिर्माण गर्नुपर्छ भन्ने क्रान्तिकारी भाव नै यस कविताको मूल भाव बन्न पुगेको छ ।

घ) लयविधान

भ्रमको सिलसिला कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कविता गद्य भए पनि सहज रूपमा नै अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै : पोतेको, नमिलेको, भूगोल, खगोल आदि । कवितामा दरबार, राजमुकुट, सुनाखरी, सयपत्री, आकाश, चरा, टुँडीखेल, घण्टाघर जस्ता बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । बिम्ब प्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई सुन्दर बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तथा नेपाली भर्सा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । त्यस्तै व्यञ्जनात्मक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ ।

कविले यस कवितामा खगोल, भूगोल, सूर्य, पृथ्वी आदि तत्सम शब्दको प्रयोग गरेका छन् भने ट्याड्ट्याड, अरू, घुम्नु, भण्डा भर्रा शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गअनुसार पूर्णविराम, अल्पविराम, योजक, उद्गार, लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

देशको विसङ्गति र बेथितिप्रति औँला उठाउँदै राज्य सञ्चालकहरूलाई जिम्मेवार तथा असल बन्न आग्रह गरेका छन् । समयको गतिशीलतालाई बुझ्नुपर्ने नबुझे समयले नै पछार्ने कुरा उल्लेख गर्दै सचेत र सजग रहनुपर्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.३२ अक्षर

क) शीर्षकीकरण

अक्षर म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविता हो । यस कविताको शीर्षक एक शब्दबाट निर्माण भएको छ । नामवाचक शब्दका रूपमा आएको अक्षर नै शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षक नाश नहुने हुन्छ भने प्रतीकात्मक अर्थ सर्वशक्तिमान् भन्ने हुन्छ । अक्षर शस्त्रास्त्रभन्दा सूक्ष्म तर गम्भीर कार्य गर्न सक्ने साधन हो भन्ने कुरा यस कवितामा बताएका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । प्रतीकात्मक दृष्टिले यो कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कवितामा अक्षरको अन्य उचाइ, गहिराई, पवित्रताभन्दा बढी हुने कुरा विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । अक्षरको गरिमा र महिमा अन्य वस्तुसँग तुलना गर्न नसकिने अतुलनीय रहेको सन्दर्भमा यस कविता देखापरेको छ । अक्षरमार्फत् समाजको यथार्थ चित्रण, इतिहासको बोध था सभ्याको प्रतीक देखापर्दछ भन्ने विषयवस्तुलाई आत्मसात् गरिएको छ । समाजका अराजकता, भ्रष्टाचार तथा दुराचारलाई अक्षरका माध्यमबाट अन्त्य गर्न सकिन्छ भन्ने विचार कवितामा आएको छ ।

ग) भावविधान

अक्षरको आयु लामो हुन्छ, अक्षर सर्वशक्तिमान तथा शस्त्रास्त्रभन्दा बलवान हुन्छ । शब्दको खेल, धेरै रोचक र घोचक हुन्छ भन्ने भाव कवितामा देखापरेको छ । अक्षरको प्रयोगविनाको मानवजीवन निरर्थक हुन्छ भनी अक्षरको प्रयोगले मानवलाई सगरमाथाको उचाइभन्दा बढी, सागरको गहिराइभन्दा धेरै उत्कृष्ट र विशिष्ट बनाउँछ भन्ने भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

सगरमाथा बोक्ने
पहाड हुन् अक्षर
शीलालेख र स्तम्भहरूका
ज्यूँदा इतिहास हुन्
अक्षर (पृ. ७५)

यस कवितामा कविले मूलभूत रूपमा अक्षरका माध्यमबाट विश्वशान्तिको कामना गर्दै मानवतावादी, प्रगतिवादी तथा राष्ट्रवादी, भाव शान्तिको उद्घोष, बौद्धिकताको सम्मान, समानता, स्वतन्त्रता, न्याय आदि भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

अक्षर कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र विविध अनुप्रासको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा गर्छ, जन्माउँछ, हुर्काउँछ, शुभेच्छाका, अक्षरहरूमा जस्ता अनुप्रास शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस कवितामा बिम्ब प्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कविताहरू बिम्ब र प्रतीक योजनाले बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेका छन् । जस्तै : आविष्कारको सगरमाथा, ज्वालामुखी, ज्वारभाट, पहाड उचालेर आदि ।

ङ) भाषाशैली

यस कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरलका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले कविता आलङ्कारिक बन्न पुगेको छ । कविले यस कवितामा अक्षर, सगरमाथा, सागर,

शुभेच्छा, संस्कार आदि तत्सम शब्द र नरम, आगोजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

अक्षर कविताले मानिस अक्षरजीवी बनी सदाचारको बाटो देखाउनुपर्छ । विसङ्गति तथा विकृतिप्रति अक्षरका माध्यमबाट आवाज बुलन्छ, पारी सभ्य र शिष्ट मानव समाजको निर्माण गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.३३ सपनाहरूको खोजी

क) शीर्षकीकरण

सपनाहरूको खोजी म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत तेत्तीसौँ कविता हो । यस कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट निर्माण भएको छ । सपनाहरूको विशेषणवाचक र खोजी क्रिया विशेषण शब्दका रूपमा मिलेर नै सपनाहरूको खोजी शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ उद्देश्य पूरा गर्न प्रयत्न गर्नु भन्ने हुन्छ । प्रतीकात्मक रूपमा आशा र चाहनालाई हरतरहले साकार पार्न तल्लीन हुनु भन्ने अर्थ हुन्छ । यसर्थ कविताको भाव र शीर्षकीकरणबीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको छ ।

ख) विषयवस्तु

स्वतन्त्र तथा समानताले युक्त राष्ट्रको कामना गरेको समानतावादी दृष्टिकोण यस कविताको मिहिन विषयवस्तु बन्न पुगेको छ । भ्रष्टाचारी, दुराचारी विरुद्ध आवाज उठाएका सहिदहरूको पथ प्रदर्शनलाई जीवनको मार्गदर्शन मान्नुपर्ने कुरा कवितामा उठाइएको छ । सुमधुर सपनालाई यथार्थमा परिणत गर्नुपर्ने प्रगतिवादी चिन्तनलाई कविताको मूल विषयवस्तु बनाइएको छ । समाज तथा राष्ट्रका ज्वलन्त समस्यालाई कवितामा उतारी सीमाना विवाद, भोकमरी जस्ता गरिबी र अशिक्षालाई प्रस्तुत गरी समान तथा समृद्ध राष्ट्र बन्न सबै सचेत हुन आग्रह गरेका छन् ।

ग) भावविधान

समाज तथा राष्ट्रका हरेक व्यक्तिले सोचेको जस्तो सम्पन्न, समृद्ध राष्ट्र हुनुपर्ने विचार प्रस्तुत भएकाले कवितामा प्रगतिवादी भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

सवैको भव्य महल थियो / सुखद भविष्य थियो
कसैको भोको पेट थिएन
कोही भ्रष्ट र देशद्रोही थिएनन्
सुन्दर भविष्य थियो, सुखद सपनाहरू थिए (पृ. ७९)

त्यसै गरी यस कवितामा राष्ट्रमा बह्दै गएको भ्रष्टाचार दुराचारप्रति पीडाका भाव व्यक्त गरिएको छ । शान्ति, समृद्धि, समानता, स्वतन्त्रताका भाव कवितामा व्यक्त भएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

सपनाहरूको खोजी कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तर्लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा नसक्नेहरू, थियो, सुखद, भन्थे, सपनाहरू आदि शब्दको श्रुतिमाधुर्यले र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा मठ, मन्दिर र मस्जिद, भोको पेट, मेटिएका साँध-सीमानाहरू, आँसु र रगतको हिसाब, हराइएका किल्लाहरू, जीवनको राजमार्ग, फूलहरूको सुवासजस्ता शब्दहरू बिम्बका रूपमा आएका छन् भने तिनले प्रतीकार्थ समेत बहन गरेका छन् । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई कविता कलात्मक बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल भाषाको प्रयोग पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति शैली पनि पाइन्छ । कवितामा भविष्य, सङ्गीत, अस्तित्व, विस्मृति, समयजस्ता तत्सम शब्द र एकोहोरो, रगत, घण्टी, आँसुजस्ता तद्भव शब्दका साथै डिस्को, रेष्टुराँ, ट्विस्की, बियरजस्ता आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग कविले गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गानुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

सपनाहरूको खोजी कवितामा कविले राष्ट्र तथा राष्ट्रियताको पक्षमा सबै उभिनुपर्छ, सबैले आ-आफ्नो कर्तव्य धर्मपूर्वक पालना गर्नुपर्छ, भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

३.१.३४ सपनाहरूको शल्यक्रिया

क) शीर्षकीकरण

सपनाहरूको शल्यक्रिया कविता म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविता हो । सपनाहरूको विशेषणवाचक र शल्यक्रिया नामवाचक शब्दको योगबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । साधारण रूपमा यस कविताको शीर्षकको अर्थ आकाङ्क्षाको चिरफार भन्ने हुन्छ । देशको दुर्दशालाई यस कविताले मुख्य कथ्य बनाएको छ । त्यसैले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कवितामा कविले वर्तमान समाजको यथार्थ चित्रण गरेका छन् । कविले आफूले भोगेका र देखेका वैयक्तिक चिन्तनलाई कवितामा विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । नेपालको राजनीतिक दुरवस्था, नेपाली युवाहरूको समस्या, समृद्ध नेपालको सपना विषयवस्तुका रूपमा कवितामा आएका छन् । यी विविध विषयवस्तुको मूलमर्म भने देशमा भएका नराम्रा प्रवृत्तिमाथि आक्रोश व्यक्त गर्नु हो ।

ग) भावविधान

वर्तमान नेपालको दुरवस्थाको यथार्थ परिस्थितिलाई कविको अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । समाजमा भएका नराम्रा परिस्थितिजन्य विविध घटनालाई मुख्य कथ्य बनाएको छ । समृद्ध र समुन्नत राष्ट्रको सपना देखेका कवि आशावादी स्वर यसरी व्यक्त गर्दछन् :

ब्यँतिए भने
सघनकक्षबाट
जरुर आइपुग्ने छन् सपनाहरू
तिमीसम्म
तिमी टोलाइ बसेकी हौली
प्रतीक्षालयमा ! (पृ. ८३)

यसरी कवितामा कवि यथार्थवादी, राष्ट्रप्रेम, मानवतावादी, निराशावादी भाव व्यक्त गर्न सक्षम छ ।

घ) लयविधान

सपनाहरूको शल्यक्रिया कवितामा गद्य कवितात्मक लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर गेयात्मक बनाएको छ । कविता गद्य भए पनि सहज रूपमै अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै : छचल्कियौ, पोखियौ, भरि आदि । कवितामा बादलभिन्न, तारा, बलेसी, आँखाको परेली, मरुभूमि, छाती, राता फूलहरू, निर्वस्त्र समय, प्रतीक्षालय आदि विम्ब र प्रतीकद्वारा अभाव र यथार्थतालाई प्रस्तुत गरेको छ ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको अभिव्यक्ति शैली सरल र नवीन हुनुका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तथा नेपाली भर्रा शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । त्यस्तै व्यञ्जनात्मक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कविले यस कवितामा असङ्ख्य, वर्तमान, अविलम्ब, मृगतृष्णा, प्रहर, निर्वस्त्र, शल्यक्रिया, प्रतीक्षालयजस्ता तत्सम शब्द, आगो, राता, रात, आँखा आदि तद्भव र बेखबर, चुहिएर, बलेसी, हकटव्याउँदै, फिस्स आदि भर्रा नेपाली शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गानुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

सपनाहरूको शल्यक्रिया कवितामा वर्तमान समयमा देशले भोग्नुपरेको नियतिमाथि औंला उठाउँदै बदलिन आग्रह गरिएको छ । देशमा विद्यमान कुप्रवृत्तिका अन्त्यका लागि सबैले आफ्नो कर्तव्यको धर्मलाई निर्वाह गर्न समेत आग्रह गरिएको छ ।

३.१.३५ आधा फैलावटमा कुमारी आमा

क) शीर्षकीकरण

आधा र कुमारी विशेषणवाचक, फैलावट क्रियाविशेषण र आमा नामवाचक शब्दको समष्टिबाट बनेको *आधा फैलावटमा कुमारी आमा* यस कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित उत्कृष्ट कविता हो । यस कविताको साधारण अर्थ कुमारी आमाको जीवन आधा मात्र हुन्छ भन्ने हुन्छ, अथवा कुमारी आमाहरू समाजमा उपेक्षित हुन्छन् भन्ने हुन्छ । कविले यस कवितामा आफूले देखेका र भोगेका नगरबधूको दयनीय अवस्थाको चित्रण गरेका छन् । कविताको शीर्षक र कथ्यका बिच तादात्म्य सम्बन्ध रहेकाले प्रतीकात्मक दृष्टिले कविताको शीर्षक उपयुक्त रहेको छ ।

ख) विषयवस्तु

वर्तमान समाजमा देखापरेका नारी अस्तित्वमाथि खेलवाड गर्ने प्रवृत्ति, नारीलाई भोग्यावस्तुका रूपमा लिने नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण यस कवितामा विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । वर्तमान समयमा नेपाली नारीहरू सामाजिक र आर्थिक कारणले देहव्यापार गर्न बाध्य छन् । महिलाको अस्तित्वमाथि खेलवाड गर्ने तर त्यही महिलालाई बहिष्कार गर्ने वर्तमान पुरुष प्रधान समाज नै मुख्य दोषी भएको कुरा कवितामा आएको छ । यी सबै विषयवस्तुको मूलमर्म भने देह व्यापारमा संलग्न नारीको यथार्थ चित्रण गर्नु हो ।

ग) भावविधान

मूलतः आधुनिक सभ्यतासँगै आफूलाई सिँगारेर बिकाउनका लागि तयार पारिएको प्रसङ्गलाई उल्लेख गरेर लेखिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । नगरबधुको समसामयिक जनजीवनगत विविध

घटनालाई मुख्य कथ्य बनाएको छ । पुरुषको भोगवादी प्रवृत्तिले नै महिलाको अस्तित्व र अस्मितामाथि खेलवाड भएको पीडाको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

कठै ! कुमारी आमा
फूल भरेपछिको
परागसेचनको समय पर्खिरहेछिन् ।
हरेक वसन्तले शीत पर्खिएजस्तो ! (पृ. ८६)

यस कवितामा वर्तमान नेपाली नारीहरूको यथार्थवादी चित्रण, मानवतावादी र रहस्यवादी भावचेत प्रशस्त सत्वलाएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कवितामा गद्य लयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । कवितांशमा अन्त्यानुप्रास र अन्त्यानुप्रासको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा विभिन्न बिम्ब प्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा कलिलो घाम, ओथारो, परागसेचन, अँध्यारो, उज्यालो आदि बिम्ब प्रतीक प्रयोग गरिएको छ । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

यस कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उनको कविको अभिव्यक्ति शैली सरलका साथै कलात्मक देखिन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कविले यस कवितामा सुकोमल, अङ्ग, परागसेचन, मधुमास, दृश्यबिम्ब, शीत आदि तद्भव र मिनिल्याप, क्याक्टस, पेन्सिल आदि आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा प्रसङ्गानुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

विविध बाध्यताले देह व्यापारलाई आफ्नो मुख्य पेसा बनाउनु महिलाको बाध्यताका पछाडि पुरुष नै प्रमुख जिम्मेवारी भएकाले नारीप्रतिको सम्मान बढाउनुपर्ने सन्देश प्रस्तुत कविताले दिएको छ ।

३.१.३६ एउटा कवि र निरन्तरता

क) शीर्षकीकरण

एउटा कवि र निरन्तरता कवि पुष्प अधिकारी अञ्चलिको कवितासङ्ग्रह म कवितामा देश खोजिरहेछुमा सङ्ग्रहीत कविता हो । एउटा विशेषण वाचक, कवि र निरन्तरता नामवाचक र 'र' संयोजक पदको समष्टिबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । शीर्षकको साधारण अर्थ कविको जीवनयात्रा भन्ने हुन्छ । यस कवितामा कविले वर्तमान नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण, भोगाइको वर्णन गरेका छन् । त्यसैले यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविता उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभिन्न मानिसले जीवनमा भोगेका घटनाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कवितामा जीवनको यथार्थको चित्रण, राजनीतिक अस्थिरता तथा कविको आत्मगत र वैयक्तिक चित्रण जस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा देखापरेका छन् । यस कवितामा कविले स्रष्टाहरू सकारात्मक सृजनातर्फ उन्मुख भए पनि राजनीतिक अस्थिरता, शासनको नाममा शोषण गर्ने प्रवृत्तिलाई मूल विषयवस्तु बनाएका छन् ।

ग) भावविधान

मानिसले जीवनमा भोग्नुपरेको भोगाइ र गराइलाई यथार्थपरक दृष्टिकोणबाट नियालिएकाले कवितामा यथार्थवादी भाव प्रस्तुत भएको छ । शासक र शासितका बीच ठूलो खाडल देखापरेकाले यसका विरुद्ध आवाज उठाउनु नै स्वतन्त्रता तथा क्रान्तिकारी चिन्तनका रूपमा कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

एउटा बादशाहको

विकल्पमा

सयौं बादशाहहरू

जन्मिएका छन्

समयले दिएको

बलियो विश्वास

भक्तिको छ, (पृ. ८८)

यस कविता मानवतावादी, प्रगतिवादी, राष्ट्रप्रेमका भावहरू प्रशस्त मात्रामा सल्वलाएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

मुक्तलयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा सहज रूपमा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई गेयात्मक तथा अन्तरलयात्मक बनाएको छ । कवितामा बिम्ब, प्रतीक तथा अलङ्कारका माध्यमबाट कविता लयात्मक बन्न पुगेको छ । कवितामा भीडमा, कहालीलाग्दा, अढेर, बोकेर जस्ता अन्त्यानुप्रासको प्रयोग भएको छ ।

ड) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा विद्रीण, आविष्कार, संसार, इतिहासजस्ता तत्सम शब्द, कम्प्युटर, वेभसाइट, फेसबुक, लोडसेडिड जस्ता आगन्तुक शब्दका साथै घाइते, आगो, एउटा, निमित्त्यान्न, मान्छे, तद्भव शब्दको प्रयोग देखिन्छ । कवितामा सुतेको आकाश, मानवता घोप्ट्याएर, बादशाहजस्ता बिम्ब तथा प्रतीकको संयोजन भएको छ । कवितामा पूर्णविराम, अल्पविराम, योजक, कोष्ठकजस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग प्रसङ्गानुसार गरिएको छ ।

च) सन्देश

राजनीतिक अस्थिरतामा सल्वलाउने र फाइदा लिने भ्रष्टहरू प्रशस्त हुन्छन् । यिनीहरूलाई सचेत, सजग असल बाटोमा हिँडाउन कलमजीवी सर्जकहरूको भूमिका अहम् रहन्छ भन्ने सन्देश कवितामा प्रस्तुत भएको छ ।

३.१.३७ रङ्गहरूको पहाड

क) शीर्षकीकरण

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत रङ्गहरूको पहाड कविताको शीर्षक चार शब्दको समष्टिबाट शीर्षक चयन भएको छ । शीर्षकको साधारण अर्थ रमाइलोको उचाइ भन्ने हुन्छ भने प्रतीकात्मक रूपमा कविताको शीर्षकले धरातललाई बिसैर अहङ्कार गर्नु भन्ने हुन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविताभिन्न मानवीय कर्मलाई बिसेर अहङ्कारी कर्म गरेकाले समाजको वास्तविकतालाई विषयवस्तुका रूपमा ल्याएका छन् । यस कवितामा वर्तमान समाजको दुरावस्थालाई वैयक्तिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् ।

ग) भावविधान

कवितामा मानव जीवनको भोगाइ गराइको गतिविधिलाई व्यङ्ग्यात्मक ढङ्गले कविले यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

प्रतिष्ठाको ...

गीत गाउँछु

के थाहा

त्यो पहाडलाई

ऊ कहाँ टेकेर उभिएको छ ! (पृ. ९१)

कवि जस्तोसुकै प्रगति गरे पनि आफ्नो धरातललाई बिर्सन नहुने चिन्तन प्रस्तुत गरेका छन् । कवितामा आशावादी, विसङ्गतिवादी, प्रगतिवादी राष्ट्रप्रेमको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कविता गद्य लयमा रचना गरिएको छ । कवितामा शब्दहरूको पुनरावृत्तिले शब्दालङ्कारको सिर्जना गर्दै वाद्यवादनको धुनको रूपमा कविता रचना भएको देखिन्छ । कवितामा रङ्गहरूको पहाड, समयको वैशाखी, आकाशजस्ता बिम्ब प्रतीकको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा बोकेर, शिखर, टेकेरजस्ता अनुप्रासयुक्त शब्दको प्रयोग पाइन्छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा व्यङ्ग्यात्मक भाषा शैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा जून, आर्तनाद, गर्व, अनुभूति, अभिमान, शिखरजस्ता तत्सम शब्द, एउटा चिसो, हिउँ, सेताम्मे, आँखा, चित्कार, हत्केलाजस्ता तद्भव शब्दहरूको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा बिम्बप्रतीकको प्रयोगले सुन्दर बनेको छ । कवितामा प्रसङ्गानुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

मानव आफ्नो विगतलाई बिसेर आफ्नो अस्तित्व खोजी गर्नु अहमताको कारक हो भन्ने सन्देश प्रस्तुत कविताले दिएको छ ।

३.१.३८ आँखाभरि

क) शीर्षकीकरण

आँखाभरि नामपदको प्रयोग गरेर शीर्षक राखिएको छ, जसको साधारण अर्थ आँखामा भन्ने हुन्छ । कविले यस कवितामा समृद्धिको सपना देख्न चाहेको कुरा प्रस्तुत गरेकाले प्रस्तुत कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविताको शीर्षक उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले यस कवितामा सामाजिक विषयवस्तुलाई नै मूल कथ्य बनाएका छन् । कविले देखेका, भोगेका भोगाइ र वैयक्तिक चिन्तन, प्रकृतिको चित्रण, युगीन यथार्थ, निरीहपन तथा कविको विशिष्ट वैचारिक चिन्तन विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

ग) भावविधान

नेपाली समाजको यथार्थ परिवेश, जनतामा रहेको निराशा, निराशाभिन्न आशाको खोजी गरिएको यो कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । पीडा, चिन्ता, निराशाको भाव कवि यसमा व्यक्त गर्दछन् :

ओछ्याएर ताल-तलैयाहरू
टेकेर अन्नपूर्ण र कञ्चनजङ्घाहरू
ओढेर अभावका शिखरहरू
भेट्न मुस्किल - मुस्किल
दुर्घटित सपनाहरू, पछ्याइरहन्छ (पृ. ९३)

यस कवितामा निराशा, पीडा, आक्रोशका भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

आँखाभरि कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता लयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । कवितांशमा हरू, मुस्किल, एउटा अपरिचित मान्छे आदि अनुप्रासी शब्दले श्रुतिमाधुर्य र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक

तुल्याएको छ । कवितामा अभावका बिस्कुनहरू, ओच्छयाएर, ताल तलैयाहरू, अभावका शिखरजस्ता बिम्ब प्रतीकको प्रयोग भएको पाइन्छ । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा अभाव, अपरिचित, अन्नपूर्ण, दुर्घटित, शिखर आदि तत्सम शब्दका साथै एउटा आँखाजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कविता प्रतीकात्मक, आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

आँखाभरि कविताले मानिस कर्मजीवी बनेर असल काम गर्नुपर्छ र देशको समृद्धिका लागि सबैले आ-आफ्नो कर्म धर्मपूर्वक निर्वाह गर्न आग्रह गरिएको छ ।

३.१.३९ मातृभूमि

क) शीर्षकीकरण

मातृभूमि कविता म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविता हो । मातृभूमि एउटा मात्रै शब्दबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । प्रस्तुत कविताको शीर्षकको साधारण अर्थ जन्मभूमि भन्ने हुन्छ । यस कवितामा नेपालको वर्तमान दुरावस्थाको चित्रण गरिएकाले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध छ । शीर्षक उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

यस कविताभित्र नेपालको वर्तमान सामाजिक अवस्था, राजनैतिक विकृति, विसङ्गति, राष्ट्रप्रेम, प्रकृतिचित्रण, कविले देखेका र भोगेका भोगाइका साथै वैयक्तिक चिन्तन कविताका मूल विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । यी विविध विषयवस्तुको मूल मर्म भने नेपालका वर्तमान अवस्थालाई वर्णन गर्नु नै हो ।

ग) भावविधान

वर्तमान समयमा नेपाली समाजमा देखापरेका पीडा, दुःख, युद्ध, आतङ्कले ल्याएको निराशा, सामाजिक विकृतिप्रति खेदजस्ता भाव व्यक्त भएका छन् । कवितामा देशप्रेमको भावलाई नै मुख्य भाव बनाएका छन् । कविले निराशाभित्र आशाको भाव यसरी व्यक्त गरेका छन् :

संवेदनाका इट्टा बटुलेर
यो मातृभूमिमा
एउटा शालीन बस्ती बसाऔं
जहाँ जीवको झन्डा फहराउने छन्
सबैले ! (पृ. ९७)

घ) लयविधान

प्रस्तुत कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक गद्य सङ्गीतले भरिएको छ । प्रस्तुत कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासी टाउकाहरू, अस्तित्वहरू, विरुद्धमा, अस्तित्वमा, खोज्दैनन्, बज्दैनन् आदि शब्दको श्रुतिमाधुर्यले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा मिथकको प्रयोगले ओजपूर्ण बनाएको छ । यहाँ संवेदनाका पहाडहरू, घाम, बेचिनु, अँध्यारो वर्तमान, गर्भिणी देशजस्ता बिम्बप्रतीकको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा विभत्स, कष्ट, सभ्यता जस्ता तत्सम शब्दको साथै रत्यौली, हत्केला, इँटाजस्ता तद्भव शब्द प्रयोग भएको छ । त्यस्तै प्रतीकात्मक, आलङ्कारिक, मिथक, व्यञ्जनात्मक भाषा प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ ।

च) सन्देश

मातृभूमि कविताले यो देश हामी सबैको साझा भएकाले सबै नेपाली जुटेर राष्ट्रको उन्नतिमा लाग्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.३० मान्छे हुनुको अर्थ

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत मान्छे हुनुको अर्थ कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट बनेको छ । मान्छे र अर्थ नामवाचक शब्द र हुनुको विशेषण वाचक शब्दको समष्टिबाट शीर्षक चयन गरिएको छ । शीर्षकको साधारण मानव भन्ने हुन्छ भने प्रतीकार्थ रूपमा मानिसको कर्तव्य भन्ने हुन्छ । कवितामा मानव कर्तव्यका बारेमा बताइएकाले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको पाइन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले यस कवितामा आफ्नो जीवन भोगाइलाई विषयवस्तुका रूपमा वर्णन गरेका छन् । कवितामा मानव कर्तव्यलाई विषयवस्तुका रूपमा उभ्याएका छन् । वर्तमान समाजको यथार्थ चित्रण, मानिसमा बढ्दै गएको लोभानि र पापानी भावनाको वर्णन गर्नु नै यस कविताको मूल विषयवस्तु हो । विषयवस्तुका दृष्टिले कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ ।

ग) भावविधान

कवितामा यथार्थवादी, पीडा, निराशाका भाव प्रशस्त पाइन्छ । भावका दृष्टिले कविता उत्कृष्ट बनेको छ । त्यस्तै कवितामा निराशाभिन्न आशावादी भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

कुकर्म

मेटिन्न जघन्य अपराध

समयले कुनै दिन तह लगाउने छ (पृ. १०१)

यसरी कवितामा यथार्थवादी, निराशावादी, निराशाभिन्न आशावादी र मानवतावादी भाव पाइन्छ ।

घ) लयविधान

प्रस्तुत कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक सङ्गीतले भरिएको छ । प्रस्तुत कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितामा अन्त्यानुभूति खोजिरहेछन्, बगिरहेछन्, आकृतिहरू, कुविचारहरू आदि शब्दको श्रुतिमाधुर्यले कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ ।

कवितामा देवताको घण्टा, मूर्ति, समयको कठघराजस्ता विम्बप्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । विम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बनेको छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा आकृति, प्रायश्चित्त, सपना, पराजय जस्ता तत्सम शब्दको प्रयोगका साथै पत्थर, आँसु, मान्छे, कालोजस्ता तद्भव भाषाको प्रयोग भएको छ । प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषाले कवितामा सुगन्ध थपेको छ ।

च) सन्देश

मानिस विद्या, बुद्धि विवेकको खानी भएकाले पशुको तहभन्दा माथि उठेको हो । ठिक बेठिक छुट्याउन सक्ने क्षमता मानिसबाहेक अरू प्राणीमा नहुने भएकाले मानवता, भातृत्व, सहिष्णुता र सद्भाव कायम गरी समुन्नत राष्ट्रको निर्माण गर्नु नै हरेक मानिसको कर्तव्य हो भन्ने सन्देश प्रस्तुत कविताले दिएको छ ।

३.१.४१ दन्त्यकथाजस्तो सिंहदरबार

क) शीर्षकीकरण

दन्त्यकथाजस्तो सिंहदरबार कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट बनेको छ । दन्त्यकथा विशेषणवाचक, जस्तो नामयोगी र सिंहदरबार नामवाचक शब्दको समष्टिबाट नै शीर्षक चयन गरिएको छ । जसको साधारण अर्थ लोककथाको जस्तै दरबार भन्ने हुन्छ । कविताले प्रतीकार्थ अर्थ बहन गरेको छ । यस कवितामा सिंहदरबारबाट हुने काम र भएका कामका चित्रण गरिएकाले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

नेपालको मुख्य प्रशासनिक क्षेत्र सिंहदरबार । त्यहाँबाट नै नेपाल सञ्चालित रहेको तर सिंहदरबारभित्र हुने अन्याय, अत्याचार, शोषण, विद्रोह, भ्रष्टाचार, दुराचार, व्यभिचार जस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । राजनीतिक छलछाम, नेतामा रहेको अकमर्ण्यता, स्वार्थ, चुक्तीजस्ता कुरा कवितामा समेटिएका छन् ।

यसरी यस कवितामा वर्तमान नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको पाइन्छ ।

ग) भावविधान

भावचिन्तनको दृष्टिले उच्चकोटिको प्रस्तुत कवितामा सबै कुरा भएर पनि सिंहदरबार निरीह रहेको घटनालाई काव्यिक रूप दिइएको छ । देशको दुर्दशा देखेर सिंहदरबार पनि दुःखी भएको पीडाको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

घाउ दुखेको, रोगी आकाश ओढेर
आफू हुनुमा
पश्चात्ताप गर्दैछ सिंहदरबार (पृ. १०४)

यसरी कविले यस कवितामा यथार्थवादी, मानवतावादी, राष्ट्रप्रेम, निराशा, आक्रोशका भाव व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

कविता गद्यशैलीको भए तापनि मिठास र श्रुतिमाधुर्य बनाउन अनुप्रासको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा ओछ्याएर, ओढेर, हरू, छ, बसिरहेछ, रचिरहेछन् जस्ता अन्त्यानुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितामा सिंहदरबार, रोगी आकाश, घाउ, धरहरा, रानीपोखरी आदि विम्बप्रतीकको प्रयोग गर्दै वर्तमान नेपाली समाजको यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । कवितामा न्यायालय, अपहरण, विनाश, भूगोल, गोलाइ, अश्लीलजस्ता तत्सम शब्दका साथै गाउँ, सिरानी, आगो, नाचेर, नाङ्गोजस्ता तद्भव तथा जुलुस, इन्क्लाव, जिन्दाबाद, रेडियो, टेलिभिजन, ब्यारेकजस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा शकुनी, भीष्म पितामह जस्ता मिथकको प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग गरिएको छ । कवितांशमा प्रसङ्गानुसार विविध लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

देशको मुख्य प्रशासनिक क्षेत्र सिंहदरबार नजिक वा भित्र भएका विकृति, विसङ्गति अन्त्य गरी सबैले आ-आफ्नो कर्म धर्मपूर्वक निर्वाह गर्नुपर्छ भन्ने कुरा कवितामा सन्देश दिइएको छ ।

३.१.४२ कालो रात

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक संरचना दुईवटा शब्दको संयोजनबाट भएको छ । कालो विशेषणवाचक र रात नामवाचक शब्दको समिश्रणबाट शीर्षक निर्माण भएको छ । शीर्षकको साधारण अर्थ डरलाग्दो रात भन्ने हुन्छ । यस कवितामा एउटी बलत्कृत नारीको वेदनालाई प्रस्तुत गरिएकाले शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । प्रतीकात्मक दृष्टिले कविताको शीर्षक चयन उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ख) विषयवस्तु

देशमा बढ्दो बलात्कारको घटनालाई चित्रण गर्दै एउटी बलत्कृत नारीको जीवनगाथालाई यथार्थपरक ढङ्गबाट चित्रण गरिएको छ । यस कवितामा कविले नारी अस्तित्व दिनदिनै सङ्कटमा पर्दै गएको, नारीहरू घरभित्र पनि सुरक्षित नभएको कुराको वर्णन गरेका छन् । मूलतः यस कवितामा बलात्कृत नारीको जीवन भोगाइ नै मूल विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

ग) भावविधान

कविले यस कवितामा सामाजिक यथार्थवादी, निराशावादी, आक्रोश तथा पीडाका भाव व्यक्त गरेका छन् । कवि पीडाका भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

ऊ सुनामी बनेर आयो

अनि, मेरो सुकिलो भविष्य

मेरो सपनाहरू

मेरो वर्तमान अनि

मेरो भविष्य

लुटेर गयो, मेरो मनका बाँधहरू (पृ. १०६)

घ) लयविधान

कविता गद्यलयमा रचना गरिएको छ । कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग गरिएको

पाइन्छ । कवितांशमा भएँ, सकिनँ, मेरो, गयो, त्योजस्ता शब्दहरू अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । कवितामा कालो रात, कालो छायाँ, तिर्खा पिउँदै, सुनामी, मनका बाँधहरूजस्ता विम्बप्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । विम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । कवितामा अभीप्सा, निर्दोष, कौमार्य, नियतिजस्ता तत्सम शब्द र कालो, रात, तिर्खा, एउटाजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति सलल बगेको छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम र पूर्णविरामको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

नारीको अस्तित्व सङ्कटमा परेका बेलामा सबैले आ-आफ्नो कर्तव्य सम्भरेर नारीप्रति सम्मान व्यक्त गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश कविताले व्यक्त गरेको छ ।

३.१.४३ प्रेम दिवश

क) शीर्षकीकरण

यस कविताको शीर्षकीकरण प्रेम र दिवश गरी दुई शब्दबाट गरिएको छ । प्रेम र दिवश दुवै नामवाचक राष्ट्र हुन् । यस कविताको शीर्षकको साधारण अर्थ प्रणय दिवश वा प्रेम गर्ने दिन भन्ने हुन्छ । प्रस्तुत कवितामा आधुनिक नेपाली समाजमा लोकप्रिय बन्दै गएको प्रेम दिवशका अवसरमा प्रेम प्रस्ताव राख्ने प्रचलनलाई मुख्य कथ्य बनाएको छ । त्यसकारण शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले यस कवितामा प्रेम दिवसका अवसरमा आफ्नो मन परेको मानिसलाई प्रेम प्रस्ताव राख्ने प्रचलन भएको कुराको यथार्थपरक ढङ्गले चित्रण गरेका छन् । त्यसै गरी आजभोलि मानिसको जीवनमा प्रविधिको बहदो प्रयोगलाई पनि विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । मूलतः यस कवितामा कविको वैयक्तिक चिन्तन नै विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

ग) भावविधान

यस कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । कवितामा यथार्थवादी भाव, मानवतावादी चिन्तन, प्रणय र आशाका भाव सल्बलाएको पाइन्छ । कवितामा प्रणय र आशावादी भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

तिमीले अनुमोदन गरेर

पठाएपछि म सम्भने छु

हाम्रो प्रेम

आजदेखि वैधानिक हुनेछ । (पृ. १०८)

कवितामा जीवनवादी भाव पनि पाउन सकिन्छ । मूलतः यस कवितामा प्रणयको भाव व्यक्त गर्नु नै कविको ध्येय रहेको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्य लयको प्रवाह पाइन्छ । बिम्ब र प्रतीक तथा अलङ्कारको सचेतता पाइन्छ । कवितांशमा अन्त्यानुप्रासको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा आँखाभरिको प्रेम, सिङ्गो मुटु, च्यातिएको स्वाभिमानजस्ता बिम्बप्रतीकको योजनाले कवितालाई भावपूर्ण बनाउन सक्षम छ ।

ङ) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा तत्सम, तद्भव तथा आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति तथा आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा दिवस, स्वाभिमान, स्वचालित जस्ता तत्सम शब्द, आज, आँसु, आँखा, पुरानाजस्ता तद्भव शब्दका साथै इमेल, क्यानभासजस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग भएको छ । कवितांशमा प्रसङ्गअनुसार पूर्णविराम र अल्पविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग पाइन्छ ।

च) सन्देश

आजभोलि आत्मिक र स्वस्थ प्रेमका सम्बन्धका खडेरी परेकाले हार्दिक प्रेम नै उच्च प्रेम हो भन्ने सन्देश कविले प्रस्तुत कवितामा दिएका छन् ।

३.१.४४ अमर प्रेम

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक दुई शब्दको योगबाट बनेको छ । कविताको शीर्षक अमर विशेषणवाचक र प्रेम नामवाचक शब्दको संयोजनबाट बनेको छ । यस कविताको शीर्षकको सोभो अर्थ नमर्ने प्रेम वा अजम्मरी प्रेम भन्ने हुन्छ । कवितामा कविले प्रणयभाव व्यक्त गरेकाले कथ्य र शीर्षकबीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा कविले प्रेमको विषयवस्तु वर्णन गरेका छन् । त्यसैगरी कवितामा प्रकृति चित्रण, नेपाली समाजका वास्तविकता र कविका प्रेमसम्बन्धी वैयक्तिक चिन्तन विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । विषयवस्तुका दृष्टिले कविता उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

ग) भावविधान

कवितामा प्रणयको भावलाई मुख्य रूपमा उपस्थापित गराएका छन् । कविता भावचिन्तनका दृष्टिले उत्कृष्ट बनेको छ । कवितामा मानवतावादी, प्रकृतिप्रेम, आशावादी भाव सल्लबलाएको पाइन्छ । कवि कवितामा आशा, विश्वासका साथ प्रणयको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

हृदय छ,
हृदयसँग प्रेम छ
हो
त्यही प्रेम गर्छु
अमर प्रेम । (पृ. १०९)

यसरी यस कवितामा व्यवहारवादी विचारलाई कविको आत्मचिन्तन भाव व्यक्त गर्दै प्रणयको भावलाई स्पष्ट पारेका छन् ।

घ) लयविधान

कविता गद्यात्मक मुक्तलयमा रचिएका प्रस्तुत कवितामा साङ्गीतिक र सुमधुर भाषाले श्रुतिमाधुर्य बनेको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासको उचित प्रयोग भएको छ । कवितामा हालून्, परून्, हरू, उर्लिऊन्, उभिऊन्, सँग, छजस्ता

अन्त्यानुप्रासीको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा सेताम्मे मन, फूलको वर्षा, आगो, बाढी, मरेको संवेदनाजस्ता बिम्बप्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई उत्कृष्ट बनेको छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा सरल र सुबोध भाषाको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा कोमल, हार्दिकता, संवेदना, अमर, प्रेम जस्ता तत्समका साथै सेताम्मे, हिउँ, ओठ, आगो, मरेको जस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग पाइन्छ । बिम्बप्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषाले कवितामा सुगन्ध भरेको छ । कवितामा प्रसङ्गानुसार विविध लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

कवितामा हार्दिक प्रेमको उच्च स्थान रहने भएकाले स्वस्थ प्रेममा आउने समस्यासँग जुध्दै अगाडि बढेमा सफल हुन सकिन्छ भन्ने कविले सन्देश दिएका छन् ।

३.१.४५ समय

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक एक शब्दबाट निर्माण भएको छ । समय नामवाचक शब्द हो, जसको साधारण अर्थ बेला भन्ने हुन्छ । समयको नियतिमा कविले भोगेका भोगाइको चित्रण गरिएकाले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले प्रस्तुत कवितामा जीवनयापनका क्रममा भोगिएका भोगाइ र क्रियाकलापलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । कवितामा वर्तमान समयका युवाहरूले भोग्नुपरेका पीडा, दुःख र कष्टलाई मूल विषयवस्तुका रूपमा कविले प्रस्तुत गरेका छन् । बेरोजगारी समस्या, अस्तव्यस्त जीवनशैली, स्वार्थ, पदलोलुपता, कमजोरमाथि आक्रमण अहिलेको समयका विशेषता हुन् भनेर कविले विषयवस्तुका रूपमा व्यक्त गरेका छन् ।

ग) भावविधान

वर्तमान समय भ्रष्टाचारी, बेइमानी, स्वार्थीहरूको अनुकूल रहेको जसको आक्रमणमा सदाचारी, निष्ठावान् राष्ट्रप्रेमी व्यक्तिहरू पछि परेको कुरा व्यक्त गर्दै कवितामा आक्रोश, पीडा, निराशावादी भाव कविले यसरी व्यक्त गर्दछन् :

खोसेर मेरा भाग्यहरू,
खोसेर मेरा सम्भावनाहरू
ऊ रातारात
सगरमाथा जस्तै अग्लिएको छ (पृ. १११)

यसरी कवितामा यथार्थवादी, रहस्यवादी भाव व्यक्त गरेका छन् । यी सबै भावले वर्तमान नेपाली समाजको यथार्थ चित्रणलाई प्रस्ट्याउन सहयोग गरेका छन् ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । अन्त्यानुप्रास र वृत्यानुप्रासले कविता बढी गेयात्मक बनेको छ । कवितामा भाव, भाषा र लयको तालमेल देखिन्छ । कवितामा जस्तै : खोसेर, हरूजस्ता शब्दहरू अनुप्रासका रूपमा आएका छन् । कवितामा समयका घाउहरू, कालो रात, सेताम्मे हुस्सु, धमिला बिम्बहरू, सगरमाथाजस्ता बिम्बप्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता सुमधुर बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा निर्जीव, भयङ्कर, अधैर्य, आक्रोश, सुदूर, दुर्भाग्य, नियतिजस्ता तत्सम र दुखाइ, एउटा, आँखा, सेताम्मे, कालोजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग पाइन्छ । प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषाले कविताको संरचनामा उत्कृष्टता थपेको छ । कवितामा अल्पविराम, उद्गार, पूर्णविरामजस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

वर्तमान समयका युवाहरू देशको भ्रष्टाचार, दुराचार, बेइमानजस्ता कुराले चाप र रापमा परेको वर्तमान समयमा नै यी कुराको अन्त्य गरी सक्षम र दक्ष

युवालाई योग्य स्थानमा पुराउन सकेमा मात्र देशको अवस्था सुदृढ हुन्छ भन्ने सन्देश कविले यस कवितामा दिएका छन् ।

३.१.४६ फेसबुकमा भेटिएकी मेरी प्रेमिका

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक चार शब्दको योगवाट बनेको छ । फेसबुकमा र प्रेमिका नामवाचक, भेटिएकी क्रिया विशेषण र मेरी विशेषणवाचक शब्दको समष्टिमा नै शीर्षक चयन गरिएको छ । शीर्षकको साधारण अर्थ प्रेमका भेट्टाउनु भन्ने हुन्छ । वर्षौं पहिलेको प्रेमिका फेसबुकमा भेटिएको कुराको वर्णन गरिएको यस कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ ।

ख) विषयवस्तु

आजभोलि नेपाली समाजमा इन्टरनेटको बढ्दो प्रभावलाई मूल विषयवस्तु बनाएको छ । फेसबुकको प्रयोगले कतिको घरवार बिगारेको छ भने कतिलाई घरवार जोर्ने, बिछोड भएका आफन्त भेट्ने, नयाँ साथी बनाउने साधन, यसका भावना र विचार आदानप्रदान गर्ने सशक्त साधन फेसबुक भएको कुरा कवितामा वर्णन गरिएको छ । नेपाली समाजमा इन्टरनेटको बढ्दो प्रयोगले मानिसलाई यान्त्रिक बनाएको भन्ने कुरा चित्रण गरिएको पाइन्छ ।

ग) भावविधान

नेपाली समाजमा प्रविधिको प्रयोग दिनहुँ बढ्दै गएको छ । सञ्चारको साधनको सही उपयोग हुन सके यसले जीवनलाई खुसी र सुखी बनाउन सकिन्छ भन्ने भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् ।

आज

त्यही-त्यही मेरी प्रेमिका

वर्षौंपछि

फेसबुकमा भेटिएकी छे,

मैले उसलाई

त्यही कुइनेटोमा भेटेको छु (पृ. ११३)

यस कवितामा कविले यथार्थवादी भाव, जीवनवादी, आशावादी वैयक्तिक भावचिन्तन गरेका छन् । भावका दृष्टिले कविता उच्चकोटिको बनेको छ ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र अन्य अनुप्रासको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा रुन्धी, आतिन्धी, गर्छिन् आदि अन्त्यानुप्रासको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा धमिला आकृति, सहमतिको हस्ताक्षर तथा बिम्बप्रतीकको प्रयोग पाइन्छ ।

ड) भाषाशैली

कविताको भाषाशैली सरल र सुबोध्य छ । कवितामा तत्सम, तद्भवका साथै आगन्तुक शब्दको प्रयोग भएको छ । कवितामा उत्सव, हस्ताक्षर, ऊर्जा, मन, प्रेमजस्ता तत्सम शब्दका साथै आँखा, एउटा, रात, सानोजस्ता तद्भव र फेसबुक, च्याट, तस्वीरजस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा अल्पविराम र अविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग भएको छ ।

च) सन्देश

यस कवितामा कविले प्रविधिको सही सदुपयोग गर्नुपर्छ, यसको प्रयोग राम्रो काममा भयो भने प्रविधि जीवनोपयोगी पनि बन्दछ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.४७ तिम्रो याद

क) शीर्षकीकरण

दुई शब्दको योगबाट बनेको कविताको शीर्षकमा आएको तिम्रो विशेषणवाचक र याद नाम वाचक पद हुन् । शीर्षकको साधारण अर्थ आफ्नो व्यक्तिको सम्झना भन्ने हुन्छ । कवितामा कविले नेपालको वर्तमान अवस्थालाई प्रतीकात्मक ढङ्गले चित्रण गरेकाले प्रतिकात्मक कविताको शीर्षक र कथका बीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले यस कवितामा वर्तमान समाजको यथार्थ चित्रण गरेका छन् । कवितामा कविले बढ्दो सहरीकरण र यसले निम्त्याएको समस्या, निम्नवर्गका जनताले भोग्नुपरेका समस्या, अस्तव्यस्त जीवनशैलीजस्ता कुराहरू विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

ग) भावविधान

यस कवितामा कविले देखेको र भोगेका भोगाइ यथार्थ चित्रण गरेकाले कविताले सामाजिक यथार्थवादी भाव व्यक्त गर्न सक्षम छ । कवितामा निराशावादी र पीडाका निराशाभिन्न आशाभाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

कुहिरोले ढाकेको,
काठमाडौँ सहरका गल्लीहरू
अत्यासलागदो गरी
हुँडकिरहेका मोटरका
उज्याला बत्तीहरूले
केही राहत बाँडिरहेछ (पृ. ११४)

कविले कवितामा राष्ट्रप्रेम, जीवनवादी, रहस्यमय चिन्तन व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता सुमधुर र गेयात्मक बन्न पुगेको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासको प्रयोग भएको पाइन्छ । बिम्बप्रतीक योजनाले कवितालाई ओजस्वी बनाएको छ । कवितामा सेताम्मे कुहिरो, चिसो, बिहान, उज्याला बत्ती, हराएका कुहिरोहरूजस्ता बिम्बप्रतीकको प्रयोगले निराशा र निराशाभिन्न आशाको सञ्चारका अर्थ प्रस्ट्याएका छन् । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा तत्सम र तद्भव, प्रतीकात्मक भाषाको यथेष्ट प्रयोग भएको छ । कवितामा माया, स्पर्श, क्षितिज, अदृश्य, समीप र भ्रमजस्ता तत्सम शब्दका साथै सेताम्मे, काठमाडौँजस्ता तद्भव शब्द प्रयोग पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, पूर्णविराम र अविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत कविताले नेपाली समाज र नेपालीको जीवनशैलीलाई यथार्थपरक विश्लेषण गरेको छ । कवितामा जीवन व्यवस्था गराउन सबैले आ-आफ्नो कर्तव्य ख्याल राख्नु पर्ने सन्देश दिएको छ ।

१.३.४८ म भसङ्ग हुन्छु

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट बनेको छ । म सर्वनाम, भसङ्ग क्रियाविशेषण र हुन्छु क्रियापदको समष्टिमा नै शीर्षक चयन गरिएको छ । कविताको शीर्षकको साधारण अर्थ भस्कुनु भन्ने हुन्छ वा तर्सनु भन्ने हुन्छ । कवितामा आफ्ना जीवनका भोगाइका क्रममा देशमा देखेका युद्ध, अशान्तिको वर्णन गरिएकाले कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कविले प्रस्तुत कवितामा आफूले देखेको भोगेको परिवेशमा कविताको पृष्ठभूमि निर्माण गरेका छन् । कविताको विषयभित्र अभाव, समस्या, युद्धका आर्तनाद स्वर, शोषण, पीडा, युवाहरू विदेश पलायन हुनुपरेका बाध्यता, राष्ट्रप्रेम, सडकछाप बालबालिकाको अवस्था चित्रण गरिएको छ । यी विविध विषयवस्तुको मूलमर्म भने देशको वर्तमान दर्दनाक अवस्थाको यथार्थपरक चित्रण गर्नु रहेको छ ।

ग) भावविधान

मूलतः समाजको यथार्थ परिस्थितिलाई कविको अनुभूतिसँग ढालिएर लेखिएको यो कविता भाव चिन्तनको दृष्टिले उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ । समाजमा निम्न वर्गीय मानिसका समस्या र जनजीवनको विविध घटनालाई मुख्य कथ्य बनाएको छ । देशमा रोजगारीको व्यवस्था नहुँदा युवाहरू विदेशिनु परेको पीडाको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

सपनाहरूलाई बन्धकी राखेर
म ठूलो भएछु भने,
साँच्चै ठूलो हुन नपाउँदै विदेशिनुपर्ने पीडामा
कविता लेख भन्छौं भने
म ती कलिला हातहरूमा उठेका
ठेलाहरूको कविता लेख्यें (पृ. ११७)

यसरी कवितामा कविले जनताको यथार्थलाई प्रस्तुत गरेका छन् । कविता यथार्थवादी, निराशावादी, परम्परावादी भाव व्यक्त गर्न सक्षम छ ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्य लयको अन्तरप्रवाह पाइन्छ । गद्य लयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा गद्य लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । कवितामा सहज रूपमा अन्त्यानुप्रा र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै: सक्छौ ?, लेख्यौ, पोख्यौ, को, कविता लेख्येँ, कविता लेख भन्छौ भने आदि । कवितामा मनका घाउ, इमानदार, लट्ठी, रातो सिन्दूर, हातका उठेका ठेला, सुखद सपना ओढेर आदि विम्बप्रतीकद्वारा समस्या, पीडा र यथार्थलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल र बोधगम्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र भर्त्ता शब्दको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । कवितामा मन, कविता, मदिरा, मधुशाला, निर्दयीजस्ता तत्सम शब्दका साथै आँखा, कलिला, लट्ठी, आजजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा अविराम, प्रश्नवाचक, अल्पविराम, पूर्णविरामजस्ता लेख्य चिन्हको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

देश र समाजको उन्नयनका लागि शासक वर्गको ठूलो योगदान रहने भएकाले नेतृत्वकर्तामा सदैव राष्ट्रप्रति इमानदारिता हुनुपर्छ भन्ने सन्देश अभिव्यक्त गर्न कविता सक्षम छ ।

३.१.४९ मैले भनेकै हुँ

क) शीर्षकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट भएको छ । कविताको शीर्षक मैले सर्वनाम, भनेकै क्रियाविशेषण र हुँ क्रियापदको योगबाट चयन गरिएको छ । कविताको शीर्षकको अर्थ भनेअनुसार हुनु हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षकले प्रतीकात्मक रूपमा इतिहासप्रति प्रेम गर्न खोजेको पाइन्छ । कथ्य र शीर्षकबीच घनिष्टता देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कवितामा देशको बदलिएको राजनैतिक विषयवस्तुलाई उठान गरिएको छ । देश सङ्घीयतामा प्रवेश गरे पनि यसले जनताको हित नगरेको कुरा कवितामा

विषयवस्तुका रूपमा आएको छ । पुरानो शासनशैली गलत भए पनि त्यसलाई परिमार्जन गर्नुपर्ने इतिहासप्रतिको प्रेमलाई उठान गरिएको छ । कवितामा वर्तमान देशको अवस्थाको यथार्थ चित्रण, सामाजिक अवस्था, मानवीय अनुभूति र जीवनचर्या विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

ग) मूलभाव

कवितामा कविले देशप्रेमको भावनालाई मूलभाव बनाएका छन् । क्रान्तिका विरुद्ध प्रतिक्रान्ति हुन सक्ने भाव पनि व्यक्त गरिएको छ । देश सङ्घीयतामा प्रवेश गरे पनि आशातीत प्रगति हुन नसकेकाले ढुक्क हुन नसकेको आशङ्काको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

साँझमा कलिलो जून खेलिरहँदा
बलिरहेका टुकीहरू निभाएर
कालो जीवनउत्सव नमनाऊ ...
भैगो जीवन उत्सव नबनाऊ । (पृ. १२१)

यसरी कविले कवितामा आफूले देखेको, हेरेको, भोगेको यथार्थलाई निराशावादी, रहस्यवादी र यथार्थवादी भाव चिन्तनमा व्यक्त गरेका छन् ।

घ) लयविधान

मुक्तलयमा संरचना गरिएको प्रस्तुत कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल देखिन्छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासीय नसक्ने गरी, जीवन उत्सव नमनाऊ शब्दको पुनारावृत्तिले श्रुतिमाधुर्य बनेको छ । कवितामा कित्ताकाट, पूर्खाको रगत, विश्वासको आकाश, सानो हुरी, कलिलो जून, बलिरहेका टुकी, कालो जीवनजस्ता विम्बप्रतीकहरूको प्रयोग गरिएको छ । विम्बप्रतीक योजनाले कविता ओजस्वी बनेको छ ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको छ । प्रतीकात्मक अभिव्यक्तिले कविता आकर्षक बनेको छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा भूगोल, विभाजन, सिञ्चित, प्रतीक, एकता, विश्वास, क्षितिज र उत्सवजस्ता तत्सम शब्दका साथै कालो, सानो, रगत,

अँध्यारोजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार अल्पविराम, अविराम, पूर्णविरामजस्ता लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

प्रस्तुत कविताले हामीले हाम्रा पूर्वाहरूले देखाएको र सिकाएको बाटो हिँड्नुपर्छ, आधुनिकताका नाममा पुराना संरचना भत्काएर मात्र हुँदैन, भित्री हृदयबाट नै परिवर्तनको चाहना राख्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.५० प्रयोगशाला चौतारी

क) शीर्षकीकरण

दुई शब्दको योगबाट निर्माण गरिएको कविताको शीर्षकमा आएका प्रयोगशाला विशेषणवाचक र चौतारी नामवाचक शब्द हुन् । शीर्षकको साधारण अर्थ प्रयोग गर्ने ठाउँ भन्ने हुन्छ । प्रस्तुत कविताको शीर्षकले प्रतीकात्मक रूपमा गणतन्त्र र सङ्घीयता प्रयोगका रूपमा हेरिएको अर्थ बुझाएकाले प्रतीकात्मक रूपमा कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

देशमा आएको राजनैतिक परिवर्तनलाई नै कविताले मुख्य विषयवस्तु बनाएको छ । कवितामा कविले आफूले देखेको, भोगेको सामाजिक जनजीवनको चित्र उतारेका छन् । कवितामा समानता, स्वतन्त्रता, शान्ति र समृद्धिको विषयलाई नै टङ्कारो रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

ग) भावविधान

यस कवितामा कविले आफूले देखेको, हेरेको जीवन भोगाइका वैयक्तिक चिन्तन मार्फत् शान्ति, समृद्धि र आशाका भाव व्यक्त गरेका छन् । कवि देशको बदलिएको राजनैतिक अवस्थाप्रति दुक्क हुन नसकेको भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

तृप्त हुनै सकिदैनँ

म प्रयोगशालाभिन्नको कृत्रिम प्रणालीमा

यो त समयको एउटा शृङ्खला हो (पृ. १२२)

यसरी कवितामा कविले पीडा, खुसी, जीवन भोगाइका यथार्थ चित्रण गर्दै आशावादी स्वरलाई मुखरित गरेका छन् ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । लय, भाव र भाषाको तालमेलले कविता सुमधुर तथा गेयात्मक बन्न पुगेको छ । कविता अन्त्यानुप्रासीय मेरा सपनाहरू, मेरा आशाहरू पर्खिरहेछन्-हेरिरहेछन् शब्दको पुनरावृत्तिले श्रुतिमाधुर्य बनेको छ । कवितामा मोनालिसा, जीर्ण सपनाहरू, एकजोडी ढुकुरजस्ता विम्ब प्रतीकको प्रयोग भएको छ । विम्बप्रतीक योजनाले कविता बोभिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा सरल भाषाशैलीको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक भाषाको प्रयोग भएको छ । कवितामा जीर्ण, परीक्षण, तृप्त, अदृश्य, प्रतीकजस्ता तत्सम शब्दका साथै एउटा, लामो, मान्छेजस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार विविध चिन्हको प्रयोग गरेका छन् ।

च) सन्देश

देशलाई राजनैतिक प्रयोगशालाको रूपमा प्रयोग नगरेर नागरिकमा रहेको शान्ति र समृद्धिको सपना पूरा गर्न नेतृत्व लाग्नुपर्छ भन्ने सन्देश प्रस्तुत कवितामा कविले दिएका छन् ।

३.१.५१ विभाजित मन

क) शीर्षकीकरण

दुई शब्दको योगबाट निर्माण गरिएको प्रस्तुत कविताका शीर्षकमा आएका विभाजित विशेषणबोधक र मन नामवाचक शब्द हुन् । शीर्षकको साधारण अर्थ अस्तव्यस्त जीवन वा विचलित विचार भन्ने हुन्छ । कवितामा कविले जीवन भोगाइका चिन्तनलाई प्रस्तुत गरेकाले प्रस्तुत कविताको शीर्षक र कथ्यका बीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा कविले आफ्नो जीवन भोगाइका क्रममा देखेका र भोगेका वैयक्तिक चिन्तनलाई प्रस्तुत गरेका छन् । यस कवितामा जीवनयात्राको यथार्थ

चित्रण, मानिसको चाहना, पीडा, दुःख, निराशा आदिलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । यस कविताको मूल विषयवस्तु भने अस्तव्यस्त जीवनशैलीलाई चित्रण गर्नु हो ।

ग) भावविधान

कवितामा जीवनको लक्ष्य र उद्देश्य पूरा गर्न नसकेको अवस्थाको चित्रण गर्दै चिन्ताका भाव यसरी व्यक्त गर्दछन् :

निस्सासिएर

अँध्यारो जिन्दगी

खण्ड-खण्ड भएर

विभाजित बग्छ (पृ. १२५)

यस कवितामा कविले मानिसले गरेको यात्रा व्यवहारको वैचारिक चिन्तनलाई आफ्ना भावहरूको अभिव्यक्ति दिएका छन् । कवितामा निराशा, पीडा, रहस्यवादी भावचेत प्रशस्त सल्बलाएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई सुमधुर बनाएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । अन्त्यानुप्रासी भरेका थिए, मीठा, खेपेर आदि शब्दको पुनरावृत्तिले श्रुतिमाधुर्य र अन्तर्लयात्मकताले कवितालाई गेयात्मक बनाएको छ । कवितामा रिक्तो आकाश, धमिलो हुस्सु, अभावको मीठा बिस्कुन, आँसुका सेता अक्षर, अँध्यारो जिन्दगीजस्ता बिम्ब र प्रतीकका माध्यमबाट निराशा, पीडा, दुःखलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

ङ) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध बिम्बप्रतीक र अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपेको छ । कवितामा मन, शून्य, शीत, विद्रोह खण्डजस्ता तत्सम शब्द, आँखा, रिक्तो, आँसु, सेता जस्ता तद्भवका साथै क्यानभासजस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार वैकल्पिक, अल्पविराम र पूर्णविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

च) सन्देश

जीवन सोचेजस्तो मात्र हुँदैन, जीवन भोगाइका क्रममा अनेक उतारचढाव आउँछन् तर पनि आशावादी भएर बाँच्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

३.१.५२ ऊ अर्थात् कवि

क) शीर्षकीकरण

कविको गुनगान र यथार्थलाई मूल विषयवस्तु बनाएर रचना गरिएको यस कविताको शीर्षक तीन शब्दको योगबाट बनेको छ । ऊ सर्वनाम, अर्थात् संयोजक र कवि नामपदको समष्टिमा शीर्षक चयन गरिएको छ । कविताको साधारण अर्थ ऊ कवि हो भन्ने हुन्छ । कविताको कथ्य र शीर्षकबीच तादात्म्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कवि आफ्नो साहित्यिक जीवनको परिस्थितिलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएर यस कविताको रचना गरेका छन् । कवितामा वास्तविक साहित्यकारहरू समाज परिवर्तनका संवाहक हुन्, समाजका ऐना हुन् । कवि आफ्ना वैयक्तिक जीवनलाई गौण ठान्दै देशको स्वाभिमान बचाउन सधैं तत्पर रहने कुरालाई कविले कवितामा व्यक्त गरेका छन् । यस कवितामा साहित्यकारको जीवनशैली, उनीहरूको अवस्था, कलममा हुने शक्ति, प्रकृति चित्रण विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । मूलतः कविमा हुने तागत र सामर्थ्य बुझाउनु नै यस कविताको ध्येय रहेको छ ।

ग) भावविधान

साहित्यकारको लेखनीमा हुने शक्ति र सामर्थ्यलाई प्रस्तुत गरेर लेखिएको प्रस्तुत कविता भावको दृष्टिकोणले उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ । यस कवितामा कविको जीवनशैलीलाई यथार्थपवरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएकाले यथार्थवादी भाव नै यसको मूल भाव बन्न पुगेको छ । कवि यथार्थवादी भावचिन्तन यसरी व्यक्त गर्दछन् :

ऊ एउटा सगरमाथा हो
अग्लिन्छ, देशको बिम्ब बनेर
ऊ ओजस्वी छ, गम्भीर छ
नारायणीजस्तै निरन्तर छ (पृ. १२६)

यस कवितामा यथार्थवादीका साथै मानवतावादी, आशावादी, दृढ निश्चयी, विश्वासका भाव पनि प्रशस्त सल्बलाएको पाइन्छ ।

घ) लयविधान

कवितामा गद्य लय पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक सङ्गीतले भरिएको छ । मुक्त लयमा संरचित प्रस्तुत कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल पाइन्छ । साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कवितालाई गेयात्मक बनाएको छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । कवितांशमा अन्त्यानुप्रासी छ, सुन्दर छ, सुस्ताउँछ, हुनसक्छ, देशको शब्दको दोहोऱ्याईले श्रुतिमाधुर्य र गेयात्मक तुल्याएको छ । कवितामा बिम्बप्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा सगरमाथा, नारायणी, लालीगुराँस, सालिक, मन्दिर, पहाडजस्ता बिम्बका रूपमा आएका छन् र यिनीहरूले प्रतिकार्थ समेत बहन गरेका छन् । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ङ) भाषाशैली

यस कवितामा सरल भाषाको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । विविध अलङ्कारको प्रयोगले सुगन्ध थपिएको छ । कवितामा ओजस्वी, गम्भीर, बिम्ब, काव्य, सम्भव, भूक्षय, ईर्ष्या, प्रतिशोध, स्नेह, स्तम्भजस्ता तत्सम शब्दका साथै एउटा, सालिक, हिमाल, मान्छे, आँखा जस्ता तद्भव शब्दको प्रयोग गरिएको छ । कविता व्यञ्जनात्मक, प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक भाषाको प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कवितामा प्रसङ्गअनुसार कोष्ठक, विकल्पबोधक, अविराम, पूर्णविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग गरिएको छ ।

च) सन्देश

कविको यथार्थ जीवनशैली प्रस्तुत गरिएको यस कविताले कविको सम्मान गर्नुपर्छ, कवि राष्ट्रका गहना हुन्, कविले आफ्नो रचनाद्वारा देशलाई महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्छन् तसर्थ कविको योगदान राष्ट्रका लागि सधैं रहन्छ र रहनुपर्छ भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

३.१.५३ रुमानी आगमन

क) शीर्षकीकरण

रुमानी विशेषणबोधक र आगमन नामवाचक दुई शब्दको योगबाट निर्माण गरिएको कविताको शीर्षकको अर्थ आनन्दित बनाउनु भन्ने हुन्छ, अथवा रोमाञ्चक अनुभूतिको आगमन भन्ने हुन्छ । जटिल सामाजिक परिवेश, तत्जन्य मानसिक त्रासदी र जमिरहेको समयबाट बाहिर निस्केर मनका विमति, वैरत्व दुर्भावनाहरूलाई हटाई एकत्व, सद्भाव र समन्वयको बाटोमा हिँड्नुपर्ने वर्तमान समयको आवश्यकतालाई बुझाउन कविताको शीर्षक सक्षम छ । कथ्य र शीर्षकबीच तादात्म्य सम्बन्ध देखिन्छ ।

ख) विषयवस्तु

कवितामा एकले अर्कालाई विश्वास गर्न नसक्दा भावनात्मक शून्यता छाएको कुरा विषयवस्तुका रूपमा उभ्याएका छन् । साथै बीचका तगराहरू भत्काएर विचारलाई माथि उभ्याई विश्वबन्धुत्वको भावना भर्दै छरिएका मनहरू एक हुनुपर्ने कविताको विषयवस्तु रहेको छ ।

ग) भावविधान

मनका कलुष हटाएर एकै ठाउँमा उभिनुपर्ने, कविताका ठाउँठाउँमा सूक्ष्म प्रकृति चित्रण, विश्व मानवतावादी दृष्टिकोण देखिएकाले एकातिर कवितामा स्वच्छन्दतावादी भावधारा देखिएको छ भने अर्कातिर शून्यहरूको बीचमा शून्यहरू खोजिरहेछु भन्नाले विसङ्गतिको चपेटाभिन्नबाट अस्तित्ववादी भाव मुखरित देख्न सकिन्छ :

शून्यहरूको बीचमा छु म
शून्यहरू खोजिरहेछु
अब, कहीं खोज्नु पर्दैन
एकपटक खोजिरहेछु । (पृ. १२८)

घ) लयविधान

कवितामा गद्यलयको प्रवाह पाइन्छ । गद्य भइकन पनि कविता अन्तरलयात्मक सङ्गीतले भरिएको छ । कवितामा लय, भाव र भाषाको तालमेल

पाइन्छ । गद्य भए पनि सहज रूपमै अन्त्यानुप्रास र अन्य विविध अलङ्कारको प्रयोग भएको छ । कवितांशमा अन्त्यानुप्रास पछ्याउँदै, उछिन्दै, खोजिनौ, सोधिनौ शब्दको दोहोर्न्याइले श्रुतिमाधुर्य र गेयात्मक बनेको छ । कवितामा विभिन्न बिम्बप्रतीकहरूको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा कागजका रङ्गीन जहाज, घामका पाइला, नीला पहाड र सेता हिमालजस्ता बिम्बप्रतीकको प्रयोग पाइन्छ । बिम्बप्रतीक योजनाले कविता बोझिलो नभई आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

ड) भाषाशैली

कवितामा सरल भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक भाषाको प्रयोग गरेका छन् । बिम्ब प्रतीक र आलङ्कारिक भाषाले कविता ओजस्वी बन्न पुगेको छ । कवितामा मधुशाला, हिमाल, आकाशजस्ता तत्सम शब्दका साथै धुवाँ, घाम, सम्भनाजस्ता तद्भव शब्दका साथै जहाज, सालिक, ऐनाजस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग पाइन्छ । कवितामा प्रसङ्गानुसार अल्पविराम र पूर्णविराम लेख्यचिन्हको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

३.२ निष्कर्ष

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहभित्र मभौला आकारका त्रिपन्नवटा गद्य कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । मभौला आकारभित्र पनि भाव वा वैचारिक पक्ष प्रबल भएर देखापरेको पाइन्छ । यस कवितासङ्ग्रहका कवितामा बिम्बप्रतीक, भाव र अर्थको सुन्दर संयोजन छ । उनका कवितामा संवेदना, हार्दिकता एवम् कलात्मकताको सुन्दर संयोजन पनि छ । नेपाली समाज र नेपाली मात्र नभई समस्त मानव सभ्यताको उत्पीडन विरुद्ध विद्रोहको स्वर उनका कवितामा पाइन्छन् । 'अञ्जलि'को सिर्जनात्मक व्यक्तित्व अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध हरदम सजगतापूर्ण ढङ्गले उपस्थित छ । *समय हराएको बेला, अस्तित्व र अस्मिता, तिमि उतै फर्क, आकाशतिर, च्यातिएका सपना र शङ्का, ऊ अर्थात् कवि* कविताहरू यसका उदाहरण हुन् । उनका **म कवितामा देश खोजिरहेको छु, प्रयोगशाला, चौतारी, दन्त्य कथाजस्तो सिंहदरवार, मातृभूमि, अक्षर, भ्रमको सिलसिला, एउटा रहस्य : स्पर्शमा, स्मृतिमा एकपल, च्यातिएका सपनाहरू र शङ्का, अब बन्दुक सुत्नुपर्छ, म सगरमाथा भएछु आमा** कवितामा राष्ट्रवादी भाव सल्बलाएको पाइन्छ । त्यस्तै मानवतावादी भावका दृष्टि सल्बलाएको *समय हराएका बेला, अस्तित्व र अस्मिता : आस्थाको आधा जून, तमासा, मेरो वर्तमान र काँचको नियति* कविता रहेका छन् । त्यसैगरी

उनका तिम्रो याद, फेसबुकमा भेटिएकी मेरी प्रेमिका, अमरप्रेम, प्रेम दिवस कवितामा प्रणयको भाव सल्वलाएको पाइन्छ । उनका समग्र कविताको अध्ययन गर्दा उनका कवितात्मक विशेषता आशावादी जीवनदृष्टि, प्रकृति चित्रण, राष्ट्रवादी विचारको अभिव्यक्ति, विद्रोही भाव, प्रगतिवादी चतेना, मानवतावादी विचारको अभिव्यक्ति, साभा संवेदना, मानवीय अनुभूति, जीवनवादी दृष्टिकोण र विचारमा स्पष्टता रहेका छन् ।

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' ले सरल भाषाशैलीमा भाव र अनुभूतिलाई अत्यन्त सहजतापूर्ण तरिकाले प्रस्तुत गरेका छन् । उनका कवितामा व्यक्त भएका विचार वा धारणाले व्यक्ति तथा समाजलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । व्यक्तिले भोग्नु परेका विवशता, बाध्यता, अत्याचारबाट मुक्ति र शान्तिपूर्ण जीवनको परिकल्पना गर्दै उनले सचेततापूर्वक कवितामा आफ्ना मान्यता व्यक्त गरेका छन् । वैचारिक कविका रूपमा 'अञ्जलि' प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा देखापरेका छन् । कविताको मध्यम आधारभित्र उनले समसामयिक युगलाई सिङ्गै उतार्न सफल भएका छन्; वर्तमानका विवशतालाई यथार्थको धरातलबाट सम्पूर्ण रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल छन् ।

'अञ्जलि' का प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका कवितामा राष्ट्र, राष्ट्रियता र जन्मभूमिप्रति अगाध स्नेह व्यक्त भएको पाइन्छ । अधिकारी आधुनिक नेपाली साहित्यको पछिल्लो खुड्किलो मानिने समसामयिक धारामा प्रगतिचेत तथा सामाजिक परिवर्तनलाई आत्मसात गर्ने साहित्यकार हुन् । उनका रचनाको मूल स्रोत समाज हो । तसर्थ समाजको कटु यथार्थप्रति उनको तीव्र मानसिक प्रतिक्रिया रहेको छ । उनका कवितामा मौलिकता तथा नवीन जनआवाज विभिन्न प्रतीक बनेर प्रकट भएका छन् । प्रतीकात्मक तथा वाक्यात्मक शीर्षक चयन, झर्झ, तत्सम, तद्भव तथा आगन्तुक भाषाशैलीको प्रयोग, मिथक तथा विभिन्न बिम्बप्रतीक योजना, गम्भीर विषयवस्तुको सहजपूर्ण अभिव्यक्ति उनका कविताका विशेषता हुन् । व्यङ्ग्यात्मकता, कारुणिकता प्रवृत्ति पनि पाइन्छ । समाजमा घटेका घटना, आफूले देखेको, भोगेको भोगाइलाई यथार्थ रूपमा कवितामार्फत् अभिव्यक्त गरेका हुनाले उनको प्रमुख प्रवृत्ति समसामयिक धाराका यथार्थवादिता नै हो ।

राष्ट्रमा विद्यमान विकृति, विसङ्गति, भ्रष्टाचार तथा गरीब तथा असहाय वर्गप्रति हुने अस्वाभाविक व्यवहारको अन्त्य गरी सुन्दर र शान्त समाजका साथै राष्ट्रको निर्माण गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता यिनले लिएका हुनाले पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' सफल साहित्यकार हुन् भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

परिच्छेद चार उपसंहार

४.१ सारसङ्क्षेप

म कवितामा देश खोजिरहेछु कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययन शीर्षकको यस शोधपत्रलाई चार परिच्छेदमा निम्नानुसार विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद शोध परिचयसित सम्बन्धित छ । यस परिच्छेदमा शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण, सीमाहरू र सामग्री सङ्कलन विधिका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेद पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्वसित सम्बन्धित छ, यसमा उनको सङ्क्षिप्त व्यक्तिवृत्तसहित साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतिगत विविधताको पहिचान गरिएको छ । २०४४ सालमा मेरो माटो मेरो मुटु नामक फुटकर कविता लेखेर आफ्नो साहित्यिक यात्रा अघि बढाएका 'अञ्जलि' ले हालसम्म अनवरत रूपमा कलम चलाइरहेका छन् । हालसम्म 'अञ्जलि' का नौवटा कृति प्रकाशित छन् । यसमध्ये चारवटा गजलसङ्ग्रह, दुईवटा मुक्तकसङ्ग्रह, दुईवटा हाइकुसङ्ग्रह र एउटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनका रचनाहरूमा राष्ट्रवादी विचार, प्रकृति चित्रण, सामाजिक यथार्थता, मानवतावादी स्वर, समसामयिक चेतना, प्रगतिवादी चेतना, व्यङ्ग्यात्मकता आदि प्रवृत्तिहरू पाइन्छन् । समाज र राष्ट्रमा घटेका समसामयिक विषयवस्तुलाई साहित्यमार्फत् अभिव्यक्त गर्ने भएकाले उनको प्रमुख प्रवृत्ति समसामयिक प्रवृत्ति हो । यिनले नेपाल सरकारबाट भानु स्वर्ण पदक र प्रशंसापत्र (२०७२) लगायत दर्जनौं पुरस्कार तथा सम्मान प्राप्त गर्न सफल भएका छन् ।

विभिन्न सङ्घ-संस्थामा काम गरेका 'अञ्जलि' सामाजिक व्यक्ति, कुशल प्रशासक एवम् योग्य सम्पादक तथा प्रकाशक हुन् । यिनको साहित्यिक योगदानको विश्लेषण गर्दा यिनमा गजलकार व्यक्तित्वले प्रचुरता पाएको देखिन्छ । समग्रमा उनी नेपाली साहित्यको विविध विधामा कलम चलाउने बहुमुखी प्रतिभाका धनी र नेपाली साहित्यको फाँटका एक आशालाग्दा व्यक्तित्वको रूपमा आफूलाई चिनाउन सफल भएका छन् ।

तेस्रो परिच्छेद पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को **म कवितामा देश खोजिरहेको छु** कवितासङ्ग्रहको विधातात्त्विक अध्ययनसित सम्बन्धित छ ।

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहभित्र मझौला आकारका ५३ वटा गद्य कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । मझौला आकारभित्र पनि भाव वा वैचारिक पक्ष प्रबल भएर देखापरेको छ । उनका कवितामा प्रयुक्त शब्द विम्ब, प्रतीक भाव र अर्थमा सुन्दर संयोजन छ । उनका कवितामा संवेदना, हार्दिकता एवम् कलात्मकताको सुन्दर संयोजन पनि छ । मूलतः नेपाली समाज र नेपाली मात्र नभई समस्त मानव सभ्यताको उत्पीडन विरुद्ध विद्रोहको स्वर उनका कवितामा पाइन्छन् । 'अञ्जलि' को सृजनात्मकता अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध हरदम सजगतापूर्ण ढङ्गले अभिव्यक्त भएको छ । राष्ट्रवादी विचारको अभिव्यक्ति, शाखावादी जीवदृष्टि, प्रकृति चित्रण, विद्रोही भाव, यथार्थको चित्रण, प्रेम-प्रणयको चित्रण, प्रगतिवादी चेतना, मानवतावादी विचारको अभिव्यक्ति, साझा संवेदना, मानवीय अनुभूति, जीवनवादी दृष्टिकोण, विचारमा स्पष्टता उनका कविताका विशेषताहरू हुन् भन्ने निष्कर्ष अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

पुष्प अधिकारी अञ्जलिले सरल भाषा शैलीमा भाव र अनुभूतिलाई अत्यन्त सहजपूर्ण तरिकाले प्रस्तुत गरेका छन् । उनका कवितामा व्यक्त भएको विचार वा धारणाले समाजलाई प्रभाव पारेको छ । व्यक्तिले भोग्नु परेको विवशता, बाध्यता, अत्याचारबाट मुक्ति र शान्तिपूर्ण जीवनको परिकल्पना गर्दै उनले सचेतनापूर्वक कवितामा आफ्ना मान्यता एवम् विचार व्यक्त गरेका छन् । यस अर्थमा उनी अब्बल कवि हुन् भन्ने पुष्टि उनका कृतिको अध्ययनबाट थाहा भएको छ ।

४.२ समग्र निष्कर्ष

साहित्यकार पुष्प अधिकारी अञ्जलिको **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहको विधापरक अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरूको सङ्क्षेपीकरण यस शीर्षकमा गरिएको छ । शोध समस्यासँग सम्बन्धित प्रश्नहरूको समाधान खोज्ने क्रममा प्राप्त सामग्रीहरूको आधारमा यो शोध तयार भएको छ । २०२३ सालमा जन्मिएका अञ्जलि विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्यतर्फ अग्रसर भएको पाइन्छ । २०४४ सालमा बालकविता *मेरो माटो मेरो मुटु* शीर्षकको कविता लेखेर नेपाली साहित्यका फाँटमा देखा परेका हालसम्म

नौवटा कृतिहरू प्रकाशित छन् । २०६९ सालमा **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएको थियो । यस कवितासङ्ग्रहमा त्रिपन्न वटा कविताहरू रहेका छन् ।

यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूले समसामयिक युगका बेथिति, विकृति, विसङ्गति आदिको चित्रण गर्दै नेपाली समाजको वास्तविकतालाई पनि छर्लङ्ग पारेका छन् । कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा राजनीतिक, सामाजिक क्षेत्रका विकृतिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ भने राष्ट्रवादी स्वर, मानवतावादी चिन्तनको अभिव्यक्ति र प्रकृतिको चित्रण मनमोहक ढङ्गले गरिएको पाइन्छ ।

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि'का कवितामा राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्रप्रेम र प्रगतिवादी चेत सल्बलाएको पाइन्छ । उनका रचनाहरूको मूल स्रोत समाज हो तसर्थ समाजको कटु यथार्थप्रति उनको तीव्र मानिसक प्रतिक्रिया रहेको छ । उनका रचनामा राष्ट्रवादी विचार, प्रकृति चित्रण, सामाजिक यथार्थता, मानवतावादी स्वर, समसामयिक चेतना, प्रगतिवादी चेतना, व्यङ्ग्यात्मकता आदि प्रवृत्तिहरू पाइन्छन् । समाजमा घटेका घटनाहरूलाई यथार्थ रूपमा साहित्यमार्फत् अभिव्यक्ति गर्ने हुनाले उनको प्रमुख प्रवृत्ति यथार्थवादिता नै हो ।

राष्ट्रमा विद्यमान विकृति, विसङ्गति, भ्रष्टाचार तथा असल पात्रहरूप्रति हुने अस्वाभाविक व्यवहार आदिको अन्त्य गरेर समाजलाई सुन्दर र शान्त बनाउनु पर्छ भन्ने मान्यता कवि तथा साहित्यकार 'अञ्जलि'ले लिएका छन् ।

पुष्प अधिकारी 'अञ्जलि' को **म कवितामा देश खोजिरहेछु** कवितासङ्ग्रहको अध्ययनबाट उनी विगत, वर्तमान र भविष्यलाई आफ्ना कृतिहरूमा समाज सापेक्ष रूपमा चित्रण गर्न सक्षम सफल साहित्यकार हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ । उनी कविताका क्षेत्रमा आफू बाँचेको युगलाई जीवन्त रूपमा चित्रण गर्न सक्ने समकालीन कवि, साहित्यकार हुन् भनी निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।